

Долазак југословенских радника за
новогодишње празнике
друга половина шездесетих година 20. века
Фотоархива Танјуга
Фонд Архива Југославије

Јујо, МОЈА Јујо

ГАСТАРБАЈТЕРСКЕ ПРИЧЕ

осврти, изложбе, истраживања

уредила
Александра Момчиловић-Јовановић

Људи из тог периода нису имали свест о томе да су неки битан историјски чинилац. Они који и имају неку грађу су скептични према томе.

САДРЖАЈ

07	мр Неда Кнежевић Уводна реч
11	Борис Краљ Гастарбајтерско детињство
31	Лалица Симеоновић Швабе нису такве
47	Братољуб Ђук Нисам човек без домовине
63	Љубомир Братић Музеализација миграција
77	Александра Момчиловић-Јовановић Људи лавови
95	Марија Драгишић О лавовима неки други пут
113	Тијана Хајдуковић Значај теренског истраживања у музејској пракси на примеру истраживања у оквиру пројекта <i>Juio, моја Juio</i>
123	Сара Сопић О одласку и останку: радионице са средњошколцима
139	Ридигер Росиг Колико би један музеј југославенске историје морао бити глуп да се не бави питањем гастарбајтера?
149	Милош Рашић Приче нових генерација: генерације гастарбајтера у сопственом културном систему
163	Љубица Влаховић Смернице за контекстуализацију феномена госта-радника
179	Каталог аквизиција

Уводна реч

Годинама уназад Музеј Југославије, кроз тематске изложбе и друге пројекте, уводи истраживање релевантних феномена који обележавају наслеђе и искуство живота у Југославији. Истраживање питања југословенских гастарбајтера, специфичне мигрантске популације, стратешки је значајно за трансформацију приступа наслеђу. Југословенско наслеђе обухвата, осим историјске и званичне слике (југословенског) света и индивидуална искуства, као и незваничне, ванинституционалне и скрајнуте појаве.

У приручнику изложбе *Јуіо, моја Јуіо – іасіарбајішерске іриче* кустоскиња Музеја и коауторка изложбе Александра Момчиловић-Јовановић објашњава *Зашіо іасіарбајішери* у Музеју Јуіославіје. Она наводи да управо прикривени *народни каракітер* предмета који су поклони југословенских радника-емиграната Титу, 1970-их година, даје Музеју специфичан квалитет и легитимитет у интерпретацији микронаратива и обради баш оваквих, контроверзних, осетљивих и актуелних тема као што су радници на привременом раду у иностранству. Управо је изложба *Јуіо, моја јуіо* која је била отворена 2016. године, а у то време је изазвала велико интересовање стручне, научне и шире јавности, повод за зборник који је пред вама, у коме се обрађује специфично гастарбајтерско искуство на

„привременом“ раду у иностранству и комплетно питање југословенских економских миграција уопште.

Циљ пројекта био је да се скрене пажња јавности на једну запостављену друштвену раван – раднике мигранте, а да у музејску интерпретацију укључи и њих као главне актере и носиоце аутентичног искуства. Иако су миграције не само саставни део новије историје, него и свакодневице свих нас, радници мигранти остају деценијама на историјској маргини јер (не)припадају (н)и друштву из ког потичу (н)и оном у које су дошли. Искористили смо педесетогодишњицу од потписивања првих споразума о регулисању привременог рада Југословена у западноевропским земљама да у јавну сферу уведемо гласове прве генерације радника *на іривременом раду*.

Током припреме и рада на пројекту много штошта у вези са темом/феноменом гастарбејтера било је ново за Музеј. Теренска истраживања, интензивна партиципативна сарадња са херитолошком заједницом и имплементација самоисторизујућих пројеката који су у бити аматерски. Веома успешне су биле радионице са средњошколцима на којима је на занимљив начин покренуто питање одласка и останка у земљи. Пројекат показује важност интердисциплинарне сарадње и дијалога, умрежавање

Voljeni naš druže Tito!

Učenici Jugoslavenske škole – pioniri i omladina, naši radnici ovdje privremeno zaposleni, predstavnici naših privrednih organizacija i službenici diplomatskih predstavništava, okupljeni u velikoj dvorani Doma sindikata u Stuttgartu na proslavi „Doma mladosti“ i Troga 82. rođendana, čvrsto «bratimljeni» i sa velikom ljubavlju prema domovini i Tebi, voljeni druže Tito, uz pjesme koje su bile pratilac i naših slavnih partizana-heroja u najkrvavijim bitkama, uz stihove, melodije i igre naše bogate kulturne baštine, želimo Ti od srca u ime svih nas Jugoslavena iz Baden Württemberga da nam dugo živiš i da dalje vodiš narode naše domovine u nove pobjede.

Tvoj dolazak u Saveznu Republiku Njemačku posebno nas raduje, što će biti još jedna potvrda Tvojeg doprinosa na jačanju i razvijanju politike miroljubive i aktivne koegzistencije među narodima i državama cijelog svijeta, kao i doprinos unapređenju odnosa sa zemljom našeg privremenog boravka.

Dodi, čekamo Te, voljeni Tito, raširenih ruku i razdragana srca!

Stuttgart, 25. maja 1974. Pioniri i omladina, radnici, predstavnici privrednih organizacija, jugoslavenski informativni centar i Generalni konzulat u Stuttgartu

различитих струка и профила при осмишљавању и реализацији различитих музејских активности. Вредност пројекта огледа се и у окупљању великог броја стручњака из Србије, Аустрије и Немачке. Ужи ауторски тим чинили су кустоси Музеја Југославије, Александра Момчиловић-Јовановић и Татомир Тороман са Љубомиром Братићем, филозофом и независним кустосом из Беча.

У ширем стручном тиму сарадника и истраживача учествовали су Владимир Ивановић, Ридигер Росиг, Борис Краљ, Весна Ђокић, Марија Драгишић, Јованка Микалачки, Босиљка Шедлих, Слободан Јовановић, Ана Банић Грубишић, Дејан Марковић, Рада Крстановић, Бојана Андрић, Душан Глигоријевић, Вишња Аздејковић, Милош Рашић и Тијана Хајдуковић. Пројекат је окупио и бројне гастарбајтере и њихове породице који су са нама сарађивали у различитим фазама. Они не само да су помогли реализацију изложбе, већ су постали пријатељи Музеја.

Захвални смо на реализацији изложбе партнерима Архиву Југославије, Народној библиотеци Србије, Југословенској кинотеци, Радио-телевизији Србије, Музеју савремене уметности у Загребу, као и Аустријском културном форуму, Гете институту.

Пројекат је започет истраживањем по Србији, али је уз подршку Министарства културе настављен, а истраживање и сарадња проширени су ван граница наше земље, па је ова публикација припремљена из данашње перспективе, а у сусрет регионалној сарадњи на једној заједничкој теми која је део породичних прича већине нас.

Верујемо да ће каталог бити од користи истраживачима и широј публици заинтересованој за проблеме миграција, југословенску историју и питања музеализације мигрантског искуства. Публику позивамо на изложбу *Гастарбајтерске приче „С оне сйране Пливе“* у Хисторијском музеју Босне и Херцеговине у Сарајеву.

Изложба Југо, моја Југо –
гастарбајтерске приче
Музеј Југославије, Београд, 2017.
Фотографисао Реља Иванић

Мој отац је увек
говорио: Ко се сели,
тај се не весели.

Б. П. – село Бусур, околина Петровца на Млави

Борис Краљ

Гастарбајтерско детинство

Ја се зовем Борис Краљ и родитељи ми потичу из бивше Југославије, где су као млади људи са 20 година дошли као гастарбајтери у јужну Немачку да раде.

Моја сестра и ја смо се родили крајем 70-их година прошлог века, близу Штутгарта, где моји отац и сестра и данас живе, док сам се ја пре 20 година преселио у Берлин. Мајка ми је, нажалост, пре шест година прерано преминула и сахрањена је у Немачкој, у којој је до краја живела.

Пре него што почнем са мојим сећањима на лепе и тешке дане детињства, написаћу неколико речи о причама које су ми родитељи испричали из њихових младих дана о животу у иностранству.

Отац ми је из Шида у Војводини, а мама из малог села у Славонији. Били су скоро деца када су се венчали и дошли у Немачку, где су хтели остати пар година да скупе довољно новца за градњу куће у отаџбини. Ко би рекао тада да се никада неће вратити и да ће од тог момента постати странци у обема земљама.

Посао су брзо нашли у фабрици, пошто је постојала потражња у производњи машина. Док ми је отац нашао посао као електричар, мама је радила у једној познатој

немачкој фирми за производњу електричних локомотива за децу.

Причала ми је кроз сузе како јој је било тешко првих година после селидбе за Немачку. Није било тада телефона, нити је знала једну реч немачког, нити је било школа или програма за њихову интеграцију.

Била је јако усамљена и патила је за родитељима, пријатељима и родним крајем. Све је било нарочито тешко пошто су јој родитељи били сиромашни и без телефона, тако да су једини начини комуникације били писма и новости које је добијала од рођака из места у близини.

Често је боравила у малом празникавом стану пошто је био страх од „тих“ непознатих људи.

Најтежи период је био када је морала оставити своју прву бебу, моју сестру, у Југославији, док је она као премлада девојка седела пред машином у фабрици и плакала за својим дететом. Након више месеци су добили место у забавишту, те се сестра вратила мами која је била тог тренутка најсрећнија жена, како је сама рекла.

Једина друга утеха су били остали југословенски гастарбајтери, које су брзо упознали и са којима су се често дружили и правили излете у природу или роштиљијаде.

↑ **Код куће** | Гепинген, Немачка, почетак осамдесетих година 20. века | Љубазношћу Бориса Краља

Тата ми је био у југословенском клубу куглаша и често смо ишли у друга места на разна такмичења. Било ми је занимљиво да упознам осталу децу и родитељи су ми тада били за тренутак наизглед срећни.

Једне ноћи, не памтим баш најбоље, зазвонио је телефон. Сестра и ја смо се пробудили и изашли у ходник. Отац се јавио и потом рекао нешто мами, која је одмах заплакала.

Затим је позвонио код суседа Југословена, који су се окупили и плакали у кухињи док су слушали домаћи радио. Умро им је друг Тито.

Југословенке су увек биле лепше обучене него Швабице, чак и када су радиле просте послове на гласним машинама и погрбљене седеле по 9 сати на дан одбијале су се обући као Швабице и остале стране жене, које су носиле кецеље

и папуче на радном месту. Сећам се да није ни било дозвољено да носе накит, али моја мама је била обучена као холивудска дама која иде у куповину низ неки булевар. Штикле, нараменице, трајна фризура, прстење, минђуше и пуно кармина и парфема. Мама и ја смо много година касније срели њену бившу колегиницу која се сетила како сам свакодневно чекао маму на капији после посла, који није био далеко од нашег стана. Сећам се да је поменула и како су Југословенке све биле увек лепо дотеране на послу и да је то остављало велики утисак. Док је стотину радника и радница излазило измучено, обучено у фармерке и радна одела, наше жене, које сам знао и које сам као дете увек поздрављао, биле су уморне, али zgodне и лепе. Мама ми је доносила свакодневну радост појављујући се на капији после посла, али уз њену велику измученост није имала много воље и снаге да се нама бави, игра или пуно разговара. Код куће је спремала, кувала и жалила се. Радиле је то често. Жалила се зашто је тако кажњена и због свега што јој фали. Често се расправљала са оцем што немају довољно новца и превише шаљу родбини, која је као пилад са отвореним кљуном чекали да јој неко нешто пружи.

Доста је ишло на кућу која се споро градила, а пуно се и позамљивало, што на крају никада нису добили назад. У тој кући су на крају живели сезонски радници, а кирија је стизала свуда осим до њих у Немачкој... Мојој мајци је ипак било важно да нас добро и чисто обуче и да споља изгледамо добро, док су неки Југословени штедели паре за друге ствари, али су им зато деца била више препозната као „ауслендери“. Сестра и ја нисмо никада.

Скоро у сваком граду у Немачкој тада су постојали југословенски клубови где су се гастарбајтери скупљали. Сећам се да је тамо било задимљено као у кафани. Увек је свирала домаћа музика, нудили су се ћевапи, помфрит, пиво и ракија. У сали су се одржавале представе, приредбе и славља, а понекад и кино-пројекције. Још ми је пред очима како су мушкарци често били пијани и исцрпљени од рада, а жене дотеране са уморним лицима. Можда је то био само мој утисак, али, као врло

пажљива и сензитивна особа, стално сам посматрао људе, што ми је до сада остало и што ми је као фотографу једна од најважнијих користи. Често смо били у том клубу и увек сам га сматрао џунглом у којој дете може све радити. Док су наши родитељи плесали и славили до дубоко у ноћ, деца су спавала на клупама покривена родитељским јакнама.

Тек када смо пошли у *Jugoschule*, како смо је ми, деца, назвали, упознали смо и другу страну те слободе југоклуба и Југославије. Нисмо волели југошколу која је увек била петком после подне. Баш тада када су остала деца и пријатељи из немачке школе били срећни што је почео викенд, југодецаа су морала још 3 сата да похађају другу школу, у којој смо учили о најлепшој земљи на свету, где смо рецитовали, учили ћирилцу и о томе колико је Тито нама близак и шта би све за њега урадили. Понекад смо гледали ратне филмове, али су их престали пуштати од када су се неки родитељи жалили да њихова ћерка има ноћне море.

Учитељице су биле пуно строжије него у немачкој школи. Изгледале су такође другачије. Као да су потицале из неког децјег дома или интерната и само им је фалила још шиба у руци. Нисмо довољно добро говорили српско-хрватски, па су неки морали да напишу у књизи на немачком како би могли да читају ћирилицу када би дошао на њих ред.

Ја сам једном карту Југославије окачио наопако. Тек сам приметио када су деца почела да се смеју, а учитељица Нада, са великим наочалама и гласним корацима чизме, пришла ми је и ударила шамар, рекавши: „Срам те било да то урадиш“. Био сам у шоку док сам одлазио кући. Мами сам рекао да ми је учитељица ударила шамар. Пре него што је хтела да је назове рекао сам јој због чега, па сам добио још један и од ње.

Сестра и ја као деца нисмо никада имали проблеме са изгледом иако смо били странци. Сигурно пошто нас је мама увек сређивала и можда на тај начин сакривала

наше порекло, иако смо морали увек у њеној близини да говоримо српско-хрватски. Чудно, али није волела да ми, деца, говоримо немачки, можда да не бисмо заборавили наш матерњи.

Наши родитељи, нажалост, нису нам могли помоћи са домаћим задацима, али смо захваљујући једном пару професора у пензији, који су живели изнад нас, постигли да после основне школе похађамо једну вишу школу и због тога смо и нашли посао на „чистом“ месту. Тај пар нас је гледао као унукe и скоро су сваки дан вежбали са нама. Ја сам на крају успео да се запослим у једној канцеларији здравственог осигурања, а сестра у болници за децу. Друга деца су често ишла стопама њихових родитеља, па су такође завршавала радећи у фабрици или на неким једноставним пословима. Понеки су стигли и у гимназију, али то је било тада ипак реткост. Родитељи су нам се доста хвалили што смо успели да стигнемо тако далеко.

Мама је била велика Југословенка, стално је слушала југословенску музику и често је плакала са својим родитељима. Ако се добро сећам, некада нам је и претила, када смо били злочести, да ће отићи назад у Југославију и да ће нас оставити. Из ове перспективе мислим да је била премлада за све то. Било је тешко оставити отаџбину, поготово ако никада не видиш ништа друго осим свог малог краја, напустити све иза себе, бити плашљив и стидљив, без самопоуздања јер потичеш из сиромашне, фармерске фамилије. Све то је ипак била траума за њу. Радити у једној фабрици, имати децу, зарадити, имати дугове, зависити од система, па цео тај западни материјализам за којим је жеља била већа него корист на крају.

Тата је волео електронску опрему, док је мама волела потрошити на намештај и гардеробу. Били су заслепљени тим стварима за које у њиховој земљи људи нису ни чули. Сваке године би покуповали много ствари које су аутом возили у Југославију за њихове фамилије. Били бисмо натоварени до врха и кренули бисмо на дугачки пут са

нашим аудијем преко Аустрије и планина и тунела до Словеније, прво код стрица, па сутрадан даље ка југу. Прво би нас људи из улице приметили и махали или само гледали када смо западним колима возили у улицу наших баба, деда и остале родбине. Често не бисмо ни најавили на који дан стижемо да се не би секирали ако би каснили, тако да су некада били изненађени и са сузним очима би нас засипали пољупцима, који су увек имали исти укус, од бабе и деде. Долазили бисмо увек на кафу, мало зноја и домаћу храну. Ми као деца смо били стидљиви, али брзо

↑ На радном месту, фабрика Берингер, Гепинген, Немачка крај седамдесетих – почетак осамдесетих година 20. века Љубазношћу Бориса Краља

смо приметили како су нам деца у комшилуку и рођаци завидели што живимо у далекој Немачкој, возимо та кола и што се код нас све може купити. Та пажња нам је била потребна пошто смо обично у Немачкој готивили децу која су живели у кућама и чији родитељи су били високо образовани, или још нешто веће.

У основној школи нас је учитељ делио за три велика стола да би тако могао лакше да нас учи. Био је ту један сто са децом богатијих родитеља, сви Немци, па један сто са децом из Турске, Југославије и иностранства и један са немачком децом из радничке класе за који је мене, као јединог ауслендера, тада ставио да седим. Са моје столице сам гледао у моје југопријатеље и било ми их је жао, пошто је нама свима било јасно да је то био сто за којим нико није хтео да седи. Ја сам ипак често маштао о другом столу, где су деца мирно седела са лепом гардеробом и имала укусне и здраве сендвиче, док су наши родитељи само стигли да нам дају једну марку пре одласка на посао. Са том марком смо могли купити једно млеко и кифлу или перецу за доручак и у паузи си тачно видео ко је дете ауслендера и ко није.

После школе бисмо увек били сами и обично се ручало јело од претходног дана. Домаће јело што нам је мама стално кувала често је било или масно или љуто. Ипак смо у школи видели и пробали од наших немачких пријатеља другу храну са различитим резанцима или сосовима за које до тада нисмо чули.

Оно што ми је остало у сећању је да баш никада нисмо били послужени храном у кућама немачке деце. Ако сам се играо са Кристијаном, Матијасом или Јохеном, када је било време ручку, мене би оставили у соби да се играм сам и чекам да се врати пријатељ из кухиње из које је мирисало кроз цео стан. Сећам се добро да сам и ја био гладан и да су ме ти зачини, немачки или страни, тада скоро ошамућивали. Добио бих само сок или воду, а пријатељ, мусав и сит би се вратио да се игра са мном, док је мени стомак јаукао. Страшно! Просто не могу да разумем како

једна мама може бити тако себична и шкрта. Моја мама би свакога послужила јелом, колачима и палачинкама, да ми је понекад било скоро непријатно што стално упада и пита шта ћемо јести или пити.

После играња бисмо отишли код професора да радимо домаћи, а у четири по подне би се мама вратила са посла и увек је захтевала да јој направимо једну домаћу турску каву са пеном, коју је увек и добијала. Онда би кренуо циркус. Мама би упалила телевизор или музику, почела да пере, пегла, кува, чисти и усисава у исто време док је пушила једну цигарету за другом. То пушење и тај мирис дувана је био типичан код нас, југодеце.

Како је било лепо један спрат изнад нас, код фамилије Рау, наших професора, које смо сваки дан виђали. Они су имали пуно књига у стану и све је било мирно и лепо је мирисало. Намештај ми се није свидео тада, али сада као одрастао знам да је био скупocen, у скандинавском стилу и баш модеран. Увек ме је чудило што немају телевизор у дневној соби. Шта су радили када су имали госте? У шта су гледали? То сам се дуго питао и тек касније открио тајну.

Код нас је телевизор увек радио, а најгласније када би дошли гости и сви гледали у њега док су коментарисали неке ствари или се смејали неким рекламама. Тата је први имао један видео-рекордер, што је била сензација у граду између Југословена. Он је могао да снима филмове са ТВ-а и да их касније погледа, или још боље, да донесе видео-касете из Југославије са домаћим филмовима и музиком, да би то показао друштву у Немачкој.

Викендом је била пуна кућа, сви би дошли и окупили се пред телевизором. Гледали смо наступе наших певачица, у шљаштећим хаљинама и са плавом косом, како певају о родном крају и далекој отаџбини и старој мами која на ћерку и сина чека, или о туги и чежњи или о неоствареним жељама у животу. Док су се деца играла у нашој соби, ја сам све то пажљиво

посматрао. Прво су гледали неки филм или се картали док је свирала забавна музика, као што су *Нови фосили* или Мишо Ковач. Онда би кренуо алкохол, јело и тежа музика. Појавиле би се те заносне жене за које је мама увек говорила да су тако лепе и да је благо њима да не морају радити у фабрици и да могу све себи да приуште. То су биле, како сам касније сазнао, Весна Змијанац, Лепа Брена, Неда Украден и остале сирене туге које су инспирисале 35 година касније мој уметнички рад.

Уз ту музику би сви почели више да пију и да се растужују. Што касније у ноћ, то је била тужнија музика, док на крају пијани не би запевали и сами песме Здравковића или Тозовца.

Мени је то било застрашујуће и увек сам се питао зашто те лепе и веселе певачице по изгледу чине то са својом музиком. Нисам пратио текст тада, али ми је данас све јасно. Интересантно је да и дан-данас слушам народну или изворну музику. Волим када ми дођу југопријатељи да пустим неку нашу песму да запевамо или заплешем док се они смеју. Интересантно да скоро сви знају те песме, пошто су их слушали као деца код куће. Неки би рекли да су примитивне, али за мене је то део мог детињства. Поготово песма „Од Вардара, па до Триглава“. Ту песму сам стално слушао код куће или на некој прослави.

Незаборавне су ми приредбе које су се увек одржавале у некој мало већој хали. Било да је за Дан Републике, Мајчин дан или неки други празник, то је увек био урнебес за све нас. У југошколи смо увежбали песме, док су сестра и омладина фолклорног клуба спремали наступ за свечани дан. Родитељи би се сви посебно средили и ишло се у спортску халу, где је била истакнута велика застава Југославије, Титова слика и где су каранфили били на дрвеним клупама.

Имам пред очима како су наши родитељи старије изгледали у односу на неке мојих немачких пријатеља.

Осим можда моје маме и неких других Југословенки. Оне су носиле шарене хаљине, накит, трајне и парфем, док су остале наше жене биле обучене у обичне уштиркане блузе и остајале мало у позадини. Док смо ми, деца, муцали неке рецитације о Титу и Југославији и како би дали живот за њега и земљу, наши родитељи су нас са исцрпљеним лицама гледали, пушили и јели прасетину са киселим купусом. Мој тата је то све снимао својом огромном опремом. Док смо певали неразумљиво неке песме десило се да је неки отац гласно казао: „Ало, доста, ајде коло мало сада“. Неки су се смејали док га је учитељица са бине, која је била диригент, само оштро погледала, али схватила је да нема више застоја и брзо би дала знак музичком бенду који је само чекао да започне са колом. Онда би кренула песма „Од Вардара па до Триглава“ и сви би устали и ухватили се за руке. Песму су свирали толико често да су сигурно пола сата понављали стихове и све време певали „Живела Југославија“. Сећам се и да неке фамилије нису устајале и певале уз ту песму. Такође се сећам тачно које фамилије су то биле и да никада нису певали или плесали. Касније, увек исто, ми, деца, лежимо поспани по столицама, док родитељи плешу и пију.

Често ме људи питају да ли ме је било срам да кажем да сам из Југославије или ауслендер. Као што сам пре спомињао, нисам имао неких лоших искуства због мог доласка, само једном ми је нека немачка пријатељица, када смо се као клинци свађали, рекла да одем тамо одакле сам дошао, што је било тешко, пошто ја долазим из истог града као и она, где смо обоје рођени.

Када се распала земља мојих родитеља, распала се и Југославија између наших људи у иностранству. Сва удружења у клубу су престала да раде и клуб се све мање посећивао, тако да се затворио. Код нас у фамилији се речи као Хрватска или Србија скоро никада нису чуле. Осим можда када сам био дете, тада су родитељи волели да се шале на мој рачун, па су ме звали из дечје собе у дневну, где су били гости, и увек исто питали: „Боро, ај реци нам, за кога ћеш да се једног дана ожениш?“ Имао сам избор

између свих република и покрајина Југославије, које су ми уз смех набрајали. Ја бих онда само брзо нешто одговорио да би ме оставили на миру, а њима је било то толико забавно да су пуцали од смеха ако бих рекао на пример „за Македонку“ или „за Словенку“. Где је била разлика нисам, наравно, тада знао. Понекад би ме још и даље питали да потврдим да неће бити на пример Српкиња или Босанка, па бих само намргођено рекао „не“ и отрчао опет у собу док су се они још дуго и гласно смејали.

Сестра и ја смо о току рата приметили да све мање гостију долази код нас и да и моји родитељи све мање иду код других. Понекад сам и питао зашто не идемо код ових или оних, али прави одговор нисам никада добио, осим да „они“ немају времена. Десило се и да нас познати људи на улици нису

поздравили и да је мама то одмах тати испричала када дођемо кући. Тензија је расла и односи су се заоштрили када су родитељи почели често да се свађају, што је за нас, децу, било трауматично. Чуо сам како је тата рекао да смо Хрвати, а мама, која је по пореклу Српкиња из Славоније, говорила је увек да ће остати Југословенка. То је ишло тако дуго, дуго. Стриц ми је умро онда у рату, пошто га је ранила једна граната, па је добио сепсу.

Био је хаос и сећам се да сам гледао телевизор где сам видео страшне ствари. Фамилија нас је звала када су имали везу и пуно се плакало и жалило. Родитељи су тада слали више пара и једно време нисмо ни одлазили у Југу. Сећам се и да се пошта вратила баки и деди коју смо били послали у село у Славонији. Мама је написала као и увек, Југославија, али се писмо вратило са пећатом „непостојећа

Породица Краљ у шетњи

Немачка, почетак осамдесетих година 20. века
Љубазношћу Бориса Краља

Породица Краљ на окупљањима с осталим Југословенима
околина Штутгарта,
осамдесете године 20. века
Љубазношћу Бориса Краља

Прослава Првог маја у Југословенском клубу
околина Штутгарта,
осамдесете године 20. века
Љубазношћу Бориса Краља

Брат и сестра Краљ у забавном парку
Немачка, прва половина
осамдесетих година 20. века
Љубазношћу Бориса Краља

земља“. Било је и малтретирања када су мама и тата отишли „доле“, како се говорило уместо „Југе“, и када маму нису хтели да пусте до њихових родитеља пошто је имала и даље југословенски пасош. После тога је променила држављанство у хрватско, као и тата. Само је сестра, која се најмање занимала за Југославију, остала са српским пасошем. Ја сам узео немачки пасош, тако да смо полако сви међусобно постали странци.

Њихову кућу у Шиду су продали за неке смешне паре, пошто повратак у некадашњу Југу није долазио више у обзир. Са тим новцем су мање-више отплатили све своје дугове и дали мало нама, деци. Њима су остала само дубока сећања на муке како су је градили и зашто су све жртвовали. На крају ништа нису имали у рукама и мама је сигурно патила због те чињенице. Видела је да су неки рођаци имали станове и изградили своју кућу. Сигурно и уз њену помоћ, а на крају је она остала без икакве сигурности. Која судбина!

Као омладинац се нисам много бавио својим пореклом. Југославија ми је била иза леђа и нешто примитивно од када се заратило. Није у ствари више постојала и сви су стално питали да ли сам из Хрватске или Босне, или да ли припадам опасним Србима који су све то започели. југоклуб је одавно престао да ради. Срби у граду су имали своју цркву, као и Хрвати. Била је ту и хрватска школа заједно са српском. Учионице су биле једне до друге петком послеподне. Чуо сам од других да учитељи и учитељице не говоре у паузи међу собом и да су паузе испомеране како се деца не би сретала. Тек касније су Босанци отворили свој клуб, где је и мама волела да оде и плеше уз стару југословенску музику, док су мушкарци седели за столом. Често ми је мама причала када смо разговарали телефоном како јој је било лепо у босанском клубу и да је срела пријатељице и старо друштво и да су Босанци у ствари једини добар народ од свих Југословена. Нико не пита одакле си и нико не спомиње политику и да је скоро као некада у југоклубу.

Родитељи нису након толико година научили да говоре правилно немачки. Стално сам их исправљао на улици или када су имали важне разговоре у банци или фирми. Говорили су српско-хрватски „швапским“ речима и то чак и са нашим људима када су било код својих „доле“. Сећам се да ми је мама рекла да мора ајнкауфати (*einkaufen* = купити) или ауфројмати стан (*aufräumen* = поспремити). Нико се није тада чудео од моје родбине, као да су се правили да разумеју или нису хтели да их исправљају. Мама је често употребљавала наше псовке. Људи су се смејали, а ја сам се понекад срамио. Опмињао сам је да не говори тако, изгледа као дама, а прича као малограђанка. Она би се на то само насмејала и рекла да је то природно и да то не значи то што значи.

Мој касни југомоменат је био у 2000. години. Посетио сам родбину и нисам могао веровати да баш ништа није остало као што сам из детињства памтио. Стигли смо код бабе и деде, али није било више суза радосница када су нас дочекали. Сви су били уплашени, нервозни и тужни. Боље да не причамо о политици, то су стално говорили. Код једне бабе сам угледао слику Милошевића, коју је љубила док би мама викала на њу да престане с тим. Бабе и деде су живеље на 10 километара раздаљине. Три мала села су их одвајала и између њих су била само поља и ливаде. Сада су тамо биле две велике границе са две различите заставе, ограде, чак и један тенк је тамо стајао и, наравно, полиција и армија. Док смо се возили кроз села видели смо порушене куће, цркве и неке изгубљене старе људе који су се шетали по урушеним калдрмама. У сваком селу су такође различите заставе висиле са кућа. Било је страшно и сви смо ћутали у колима, док је мама плакала и негодовала главом. Где је Југославија сада била?

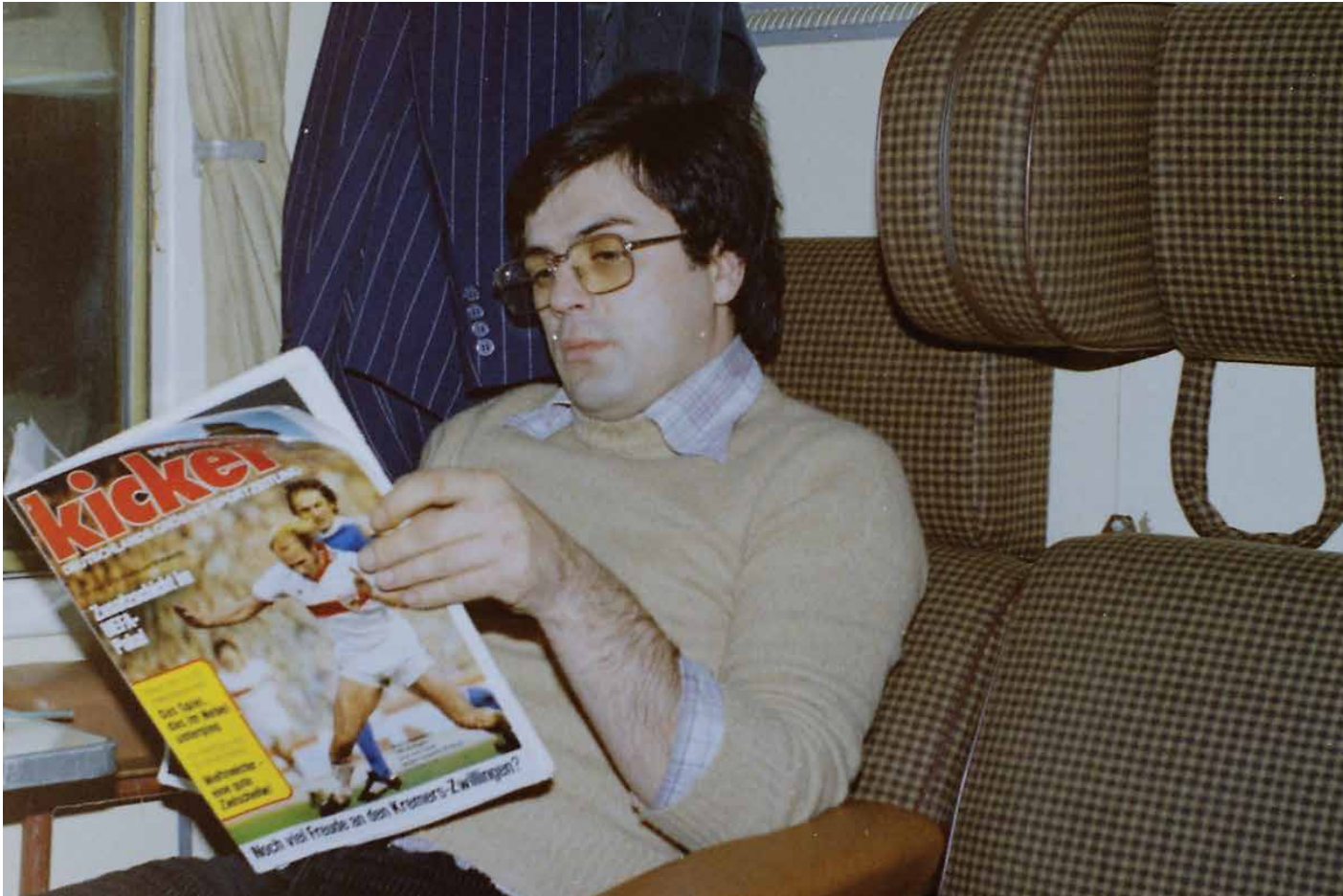
После посете сам сâм отишао у Београд да посетим пријатеље. Када сам стигао на аутобуску станицу, сео сам у такси до њих. У таксију је свирала песма *Нових фосила* „Како је добро видјети те опет и ставити руке на твоја рамена“. Најежио сам се пошто песму нисам чуо годинама и подсетила ме је на прославе у југоклубу. Прошли смо

поред хотела „Југославија“, на зградама сам угледао стару рекламу „Раденске“ коју смо понекад куповали у југотрговини у Немачкој. У центру онда „Југотекстил“, „Југодрво“, „Југолек“, на некој згради чак и петокрака. Толико знакова те Југославије мог детињства. И у друштву, и у новинама, на ТВ-у, стално се спомињала Југославија и често у неком меланхоличном контексту. Први пут сам могао да отворено поставим питања о рату, о Југославији, првој и другој, о обичајима, језику, политици, о свему.

Ја сам као дете имао слику о Југословену да припада једном народу који је једноставан и мало примитиван,

али зато срдчан и увек шаљив и насмејан. Водио ме један пријатељ у позориште, а ја сам био шокиран када сам угледао Југословене или „наше“ људе, како смо се ми у Немачкој називали, који су седели дотерани у позоришту, културни и образовани. Они су изгледали другачије од моје родбине, од тих људи у југоклубу и занимали су се за позориште и игре. То је за мене било невероватно и сећам се да сам то рекао другу, који је имао разумевања што сам буљио у људе као да сам угледао нешто што у ствари не паше. То је ишло даље док смо се шетали кроз галерије, музеје и лепе ресторане. Свуда културни свет, сви су причали без убацивања немачких речи у говору. Све је

↓ У возу | Немачка, почетак осамдесетих година 20. века | Љубазношћу Бориса Краља

Породица Краљ с пријатељима на путу
Немачка, крај седамдесетих – почетак
осамдесетих година 20. века
Љубазношћу Бориса Краља

У Немачкој сам завршио гимназију за одрасле, да би имао матуру и могућност да студирам нешто креативно. Преселио сам се у Берлин, где сам почео да студирам фотографију и дизајн и стално сам путовао у Београд, где сам током година направио пуно фотографија које су биле као сведочанства мог прошлог живота. Нешто неописиво и дубоко емотивно и меланхолично, што сам покушао кроз те слике да скупим и саставим као једну слагалицу Југославије у мени.

Мама се бринула да трошим стално новац на та путовања и да се то неће исплатити. Мислила је да је требало да останем да радим у осигурању, пошто је то сигурно, и да живот самосталног фотографа и уметника нема смисла ако немаш богату породицу која те може подржавати.

Ја тада нисам био уверен да ће моје слике некога занимати, или ће остати можда само за мене једна успомена. Ипак, једног дана сам упознао човека из једне мале издавачке куће, који ми је понудио да код њега издам своју књигу, што је за мене било тада нешто што ни у сну нисам могао да замислим – моја књига!

Није прошло ни пола године када је изашла фотографска књига „My Belgrade“ (Мој Београде), уз свечано вече у једној берлинској галерији са свим пријатељима који су дошли из Београда за Берлин на отварање. Позвао сам и Марину Перазић, која нам је певала, а мама ми је била поносна и весела. Још више када су наши и страни медији писали о мени и сећам се да ме је мама звала једног јутра и рекла да је тата био на станици и купио новине где сам ја био на насловници са мојом књигом и како су „наши“ причали у граду о томе. Мама је уживала у мом успеху иако није имала могућности да ме подржава у току мога рада. Чак ни емоционално, али доста је доживела и некако се није надала више срећи. Ни својој, нити било чијој другој.

Књига се у уметничким круговима добро продала и било је доста рекламе о њој. Чак сам добио и похвале од тадашњег немачког канцелара и других министара. Примео сам и

У Немачкој
седамдесетих
и осамдесетих
година 20. века
Љубазношћу
Бориса Краља

писма од људи из Аустралије и Америке, који су ми писали да су њихови родитељи због других разлога тада још даље емигрирали. Јавили су ми се и неки Немци из Дунавског региона, који су ми причали о животу њихових фамилија пре рата. Доста сам сазнао о свему и било је лепо да људи широм Европе препознају мој рад, иако се нисам обогатио тиме, како је мамина жеља била.

У ствари, као модни фотограф почео сам после студирања да радим, што и дан-данас радим. Поред тога сам и као професор предавао на приватним школама у Берлину.

Мама ми је преминула 2016. године и то је био тежак и тужан период у моме животу. Била је још млада и тек је постала баба унуке коју је моја мало старија сестра родила.

Нажалост није доживела дивну изложбу у Музеју Југославије, где су биле изложене неке њене ствари и слике. Сигурно би волела да прича о тим тешким временима, иако смо сестра и ја нашим родитељима доста показали, дали и подржавали их колико смо могли. Водили смо их на летовања и били ту за њих и сигурно

Дружења Југословена у Немачкој
седамдесете и осамдесете године 20. века
Љубазношћу Бориса Краља

Пројекат Miss YU-niverse
2016. | Аутор Борис Краљ

су постали уз нас модернији по мишљењу и изгледу него доста других „наших“ у граду.

Последњи рад који сам изложио у Берлину имао је назив „Miss YU-niverse“. Нашао сам на тавану родитеља кутију старих видео-касета са снимцима музичких програма из 80-их година. Повезао сам стари видео-рекордер са компјутером и прегледао и преслушавао их данима. Скоро све песме сам знао напамет и почео сам да се се враћам у стара времена. Поготово су ми певачице запале одмах за око са њиховим јединственим стајлингом и западњачким изгледом. Фасцинирале су ме још увек што су певале нашим усамљеним људима у туђини, који су били далеко од родне куће, и на неки начин лечиле њихове душе напаћене тешким животом пуним одрицања. Оне су мени из те дечје перспективе изгледале као богиње, али су опет деловале застрашујуће. Почео сам их сликати са екрана.

Уловио сам тај тренутак када су те лепе богиње на секунд изгледале као виле. Касније сам фотографије увеличао, па су постале неоштре и добиле тај очаравајући ефекат.

Много младих људи је посетило моје изложбе везане за моју гастарбајтерску причу. Чудило ме је често пошто они нису доживели Југославију, али су ваљда доста чули од својих родитеља који су данас вероватно само мало старији од мене.

Ја се и даље много занимам за ту чаролију Југославије. Много сам сазнао уз моју авантуру и деценије бављења својом прошлошћу. Чињеница је да сам одгојен на југословенски начин и да та земља више не постоји. Ипак, никада нисам престао да говорим да сам југословенско дете или југошвабо и то са поносом и без икакве срамоте, пошто је то извор моје данашње уметности.

...морало је се да иде,
ко бајаги само да
купимо трактор и да
се вратимо, не на дуго.
Да су нас онда терали
да потпишемо за тол'ко
година, богами, не би'
отишла. Да су рекли:
'Идете, али на 35 година
ако потпишете'... не би
нико потписао.

Ж. М. – село Кобишница, околина Неготина

Лалица Симеоновић

Швабе нису такве

БЕЛЕШКЕ ИЗ РАЗГОВОРА

Музеј Југославије: Да ли се дешавало да жене оду самоиницијативно на рад у иностранство, тада када се масовно одлазило? Обично би муж отишао први, па би му се накнадно и жена придружила. Каква је била ситуација била овде у Старчеву?

Лалица Симеоновић: Било је ваљда, сад не знам ни ја. Прво су ишли углавном мушкарци, као што је и мој муж отишао. Мој бивши муж, покојни. Онда су ишли из Кладурова, њих троје су ишли у истој фирми на железници радили и затим су тражили фирму за нас тамо. Једна фирма за хемијско чишћење нам је послала папире и тада се ишло преко бироа рада. Дошли су лекари из Немачке, наши лекари, да нас прегледају и онда смо ми отишли. Муж је отишао у Немачку 1971, а ја 13. октобра 1972. године. Тај датум, никада га нећу заборавити, у ствари тада сам почела радити. И радила сам две године у тој радњи за хемијско чишћење.

МЈ: Отишли сте у Немачку, у који град?

ЛС: У Минхен. Тада је била Олимпијада 1972.

МЈ: Како вам је то деловало кад сте отишли тамо? Јесте ли пре тога путовали негде, у неки европски град?

ЛС: Не, никада. На селу се живело, тада није било ни пута, ишли смо по блату и било је то сиромаштво, брате, баш је било. И онда се чуло за Немачку и иностранство. Тата је мој већ био шездесетих година у Француској. Дане је рођен 1967, а он је пре тога отишао, 1965. или 1966. године, не могу тачно да се сетим. Кад су се отварале границе, он је отишао у Француску и радио је седам година. Онда је тата саградио стару кућу, што је срушена.

МЈ: А тај трактор, да ли га је он узео у том периоду?

ЛС: Фергусон (трактор) је тата купио, не знам које године. Он је био земљорадник.

МЈ: И чувате га још?

ЛС: Да, не ради, али син га некада пали. Мој син сакупља свашта и донесе кући. Увек би организовао моторијаду у село, али он није више председник месне заједнице, сад су преузели ови други. Требало је 24. да се одржава моторијада, али... Добро, одржаће се можда идуће године.

Да, кад је тата дошао из Француске, он је тај трактор купио. Мени се чини да је то било 1973. или 1974. године, не знам тачно када се тата вратио кући. Мама и ја смо

биле ту, тата у Француској, муж ми је био у Немачкој, па је било боље да и ми, деца, одемо, да будемо тамо заједно. Али, тата се вратио кући да ради своју пољопривреду, волео је цвеће, руже... (...) Ми смо рођени мало ниже, где нам је била кућа. Увек је била офарбана, доле црно, то се сећам к’о дете, роза су били зидови, прозори зелени, тараба је била зелена, а нешто је било и бело. Он је калемиио руже, једна ниска, једна висока, једна ниска, то је било к’о паркић. Говорио је – кад пролази човек поред куће, не види нити имање колико имаш, нити паре – тада се сањало да се имају паре у банци – али види се како ти је двориште сређено. Пре него што је отишао у Француску, то је заиста било к’о паркић, мада ми нисмо имали много, једну хаљиницу или две, али тада је било такво време.

У том дворишту биле су једна дугачка зграда, једна са две собе, кош и штала. Деда и та баба су живели у тој кућици где су биле две собе, у ствари, живели смо сви ми, сви смо у једној кухињи јели. И онда су баба и деда однели шпорет, а тада није било ни грејања. Тата је нашао неку пећ, сећам се добро, можеш да је загрлиш, ту смо се грејали, а код комшије смо пар месеци спремали јело јер тада није било хлеба да се купи, мораш да скуваш нешто да једеш. Чим је тата сакупио мало новаца, купили смо шпорет, а онда је отишао у Француску. Овде је била њива, обрадива њива, на којој је тата почео да гради кућу и одвојили смо се од бабе и деде. Затим је баба умрла, а деда је остао у тој кући и мама се жалила да не може сваки дан да шета, да му носи доручак и ручак.

(...) Ова њива у ствари није купљена, него је замењена. Ми смо газди ове њиве дали нашу поред куће, а он је нама дао ту, пошто смо преко пута ми имали салаш. (...) Одавно се то срушило. А тада, кад сам ја била дете, пре него што сам отишла у Немачку, ту је тата имао кокошке, гуске и патке. Није нико ту живео, само је стока преко лета била ту, јер је доле био мали плац. И овде је било је свашта, имао је тата винограде, воћке различите и зато је ту водио те кокошке и гуске, а преко зиме их је опет враћао доле.

МЈ: И онда се он вратио, а ви одете за мужем и радите у тој фирми за хемијско чишћење неко време.

ЛС: Радила сам две године, али нисам више могла да издржим те хемикалије јер сам имала проблем са желуцем и онда сам прешла у клинику, медицинску клинику на Универзитету у Минхену. И тамо сам радила до краја, до пензије.

МЈ: А јесте ли отишли привремено или сте знали да ћете дуже остати, какве су вам биле намере кад сте одлазили?

ЛС: Тада сам имала намеру да идем, јер син ми је био пет година стар, само мало да зарадим – мало новаца да направимо и враћамо се кући. Нико није мислио да ће остати толико година. Долазиш кући да направиш нешто, на селу си, треба ти ово или оно, да средиш једну собу, па се опет враћаш још годину дана, и тако се вукло годину за годином, а није нам било лако. Када сам видела на улици да мајка шета са дететом, ја сам почела да плачем, рекох – идем код мог детета. Син је остао са мојима, мамом и са татом. Мени се чини да није напунио пет година кад сам отишла. И кад дођем овде – нећу више да идем. Како нећеш, мораш да зарадиш још мало новаца. Па опет, тако идеш и враћаш се, а 1979. године сам се и растала од мужа, развели смо се. Онда се тата разболео и умро, а син је остао са мојом мамом...

МЈ: Син се вама није придружио тамо?

ЛС: Знате шта, нисмо га водили јер смо мислили још пар година, још мало, па се враћамо овамо. Е, онда, кад је имао 15-16 година, он каже – не – и остане са деком и са баком. Вози трактор, вози мотор, вози фићу, код деде и бабе је могао све. Ми смо се увек надали да ћемо да се вратимо, али нисмо се вратили, а онда смо се растали и он је остао са татом и са дедом и бабом. Тата се онда разболео, рак на желуцу, и умро, а он је остао са мојом мамом и оженио се. Јој, колико је имао година? Јасна је имала 16, он је имао ваљда 18. Она је била у деветом

разреду, ишла је у Петровац у школу са ташном и побегла је са мојим сином...

МЈ: Овде су се упознали?

ЛС: Она је из суседног села, из Дубочке. Ишли су у исту школу, она је била само две године млађа. У ствари, он је мени рекао да иде са Јасном и молио ме: „Мама да купимо један ланчић, привезак.“ „Ајде, сине, да купимо, али док се ти будеш оженио, колико ћу ја њима још купити?“ „Не, не, мама, то је озбиљно.“ Ја кажем: „Дане, слушај маму, иди у армији, а она да заврши школу, нико вам не брани да се венчате.“ Мене су родитељи удавали, нисам се ја удала него су ми они довели мужа. Тада је било такво време. Рекла сам му: „Ако Циганку са улице доведеш, са оном дугачком сукњом, што продаје вретена (тада је их било по селу) и ако је теби лепа, скидамо јој ту одећу, облачимо је и ожени се. Узми коју хоћеш.“ А Дане каже: „Ма, нећемо се ми венчати.“ Био је ваљда код мене зими...

МЈ: Којих је то било година?

ЛС: Они су се, чекај, 1985. или 1986. године узели. Ивана је рођена 1988. године. Боже, сад ми се све... И кад год долазим на годишњи одмор, син мотором, емзејцем татиним, или фићом дође до Дубочке и чека маму. Једном, ју, брате! Ја у центру села, а нема ми сина! Сви кажу – вози мотор к’о луд. Ја сам му говорила: „Сине, убићеш неког, убићеш сам себе, немој да возиш тако.“ Помислих, јој, он је негде у болници. А ови ловци, сви се наређали и гледају мене. Ја питам: „Где ми је Дане?“ Један гледа горе, један гледа у страну, један гледа доле. Кажем: „Шта је, реците ми, је ли у болници негде или га јури његов таст?“ Говорила сам му, немој да идеш поред његове куће, убиће те пушком, бре, пусти дете да заврши школу, ти иди у армију, а онда се жени. Кад, чујем од једног да је он у бекству. Каквом бекству, бре? Каже: „Он и Јасна су у бекству, а само мој бивши и моја мама знају где су они.“ Ја помислих, немогуће. А кад сам дошла из Дубочке и кад сам прошла поред њене куће, питам се где ми је будућа

снаја, нема да је видим на прозору. А они су били негде у Рановцу сакривени, па су се вратили. Онда, држ – не дај, каже мени снаја: „Мама, ја не смем сад да идем код њих, они ће мене да зауставе.“ Рекох: „Душо, ако те зауставе, опет чим добијеш прилику – кидни. Кад сте се узели, сада наставите, готово је сада.“ Ето, хвала Богу, до сада су у браку, имају једну ћеркицу...

МЈ: У Минхену сте, значи, два посла комбиновали?

ЛС: Викенд који не радим у клиници, нашла сам посао у једном хотелу, радила сам као собарица... На послу имам хране и не морам да једем. Нисам два, имала сам и пет-шест! Радила сам по становима, где сам могла наћи посао. Кад сам се растала са мужем, онда сам прошла у клиници. Из бироа за рад су ми то предложили, јер сам око шест месеци радила као чистачица, онда ме је изабрала шефица, па смо ја и једна Швабица прале само кревете на сваком одељењу. Кад сам се растала, била сам мало психички оптерећена, провела сам у бањи девет недеља, у клиници за психосоматичне болести, а кад сам се вратила, онда су ми предложили из главног бироа да помажем

↑ Фотографисала Марија Драгишић

Фашанге, прослава на радном месту
Универзитетска болница, Минхен, 1985.
Љубазношћу Лалице Симеоновић

сестрама на одељењу, однесем крв у лабораторију и све шта треба. На одељењима клинике радиле су часне сестре, главна часна сестра и заменик. И једна млада сестра почела је да ме учи, те једно, те друго, и тако сам ја радила око 25 година као медицинска сестра без дипломе. Све су ме оне научиле, професори су знали да ја немам завршено, али код њих да будеш вредан, да се интересујеш, да радиш – и нема проблема. После 25 година оперисала сам раме, тетива ми се покидала, од тада сам само била на телефону и наручивала материјал што је потребан за одељење. А часне сестре док су биле у клиници, то је био закон.

МЈ: То су укинули после?

ЛС: Часне сестре су се повукле 5-6 година пре него што сам ја отишла у пензију. Младе више нису долазиле, а ове су биле старе и повукле су се у старачки дом. Радила сам у сменама, прву смену и другу смену, ноћну смену нисам смела да радим, онда сам радила у старачком дому прековремено као испомоћ, јер у Немачкој поред плате смеш да зарадиш још 400 *ојро* (евра) без пореза. Радила сам у клиници прву смену, затим за другу смену седнем у ауто, к'о одавде до Петровца, и у старачком дому радим до 9 сати. Радила сам у клиници другу смену, не сваки дан, али кад је њима било потребно и кад сам ја имала времена, а од 8 до 12 радила сам у старачком дому.

МЈ: И двадесетак година тако? Или мало мање?

ЛС: Мислила сам некада „Боже, жено к'о да немаш хлеба да поједеш, рекох – престани“. Али, мени је било драго да радим са тим старим људима, са пацијентима. Радила сам прву смену у клиници, затим ноћну у старачком дому, тада сам тамо смела да радим, од седам до седам ујутру. На два спрата сам имала пацијенте, ујутру предајем смену у 7 сати, долазим, спавам до један и у два сата примам смену у клиници.

МЈ: Одакле вам енергија? Који је био мотив? Да се заради што више?

↑ Дружење с колегама

Универзитетска болница, Минхен, крај осамдесетих година 20. века
Љубазношћу Лалице Симеоновић

ЛС: Е, знате шта, кад сам се растала, ја сам радила у клиници, али сад кад имам слободног времена, куда ћу сама да идем. Добро, имала сам велико друштво, не могу рећи, али ипак, то су били брачни парови. Ми смо се сретали на Осми март и Двадесет девети новембар, славили смо рођендане. У клиници исто је било прослава, излета, увек је било нешто. Али, да не будем пуно сама, ја сам нашла утеху у послу. Није толико ради пара, а и шта сам зарадила, хиљаду и петсто *ојро* (евра) била ми је плата. Триста *ојро* (евра) ми се одбијало за стан јер сам имала апартман и гаражу. Радила сам и од тога сам живела. Ипак, путовала сам у Француску, у Праг, у Париз, у Италију и у Холандију. Аутобусом смо ишли из клинике организовано, три-четири дана на излет, а ишло се и на весеље и вечере, не могу рећи, путовали смо, али сам и радила. Утеха ми је била у том послу и нешто ме је вукло – чим имам суботу и недељу слободно, ја одем да радим у старачком дому. Гледам оне бабе и мислим – мајко моја мила, да ли ће теби неко да дâ кашичицу, нешто да поједеш. То је био Гринвалд, најбогатији део Минхена, само милионери, богаташи и глумци, али кад погледаш, они су имали пара,

↑ С колегама
Универзитетска болница, Минхен,
крај осамдесетих година 20. века
Љубазношћу Лалице Симеоновић

а на крају како живе и у каквом су стању – не познаје сина, не познаје ћерку, не зна да једе или неће да једе. Кажем „Ааа“, баба каже „Ааа“ и ја јој ставим кашику у уста, не може сама, мора да је нахраниш, к’о бебу. Али, мало сам зарадила и новаца и било је весело друштво...

МЈ: Је л’ то друштво било мешовито или су били наши?

ЛС: Мешовито.

МЈ: Мешовито југословенско или странци?

ЛС: У старачком дому било их је из Пољске, из Чехословачке, било их је и из Босне, из Хрватске, Србије... Затим, Мароканци и Французи... То је било интернационално.

МЈ: Јесу ли то углавном били радници? Мислим, ко су били ти људи које сте сретали у клиници и на сличним радним местима?

ЛС: У старачком дому то је била јефтина радна снага, била је једна сестра или две на одељењу, а они други све су научили као што су и мене научили у клиници. Друштво је било из Русије, из Румуније, било је интернационално. А пре тога, док сам била са мужем, радила сам као собарица у „Шератон“ хотелу, ту је било 20 националитета. „Шератон“ хотел је имао 22 спрата, од 18. спрата навише било је 2000 марака преноћиште. То је било луксуз! Али, Арапи кад су дошли, то је било катастрофа. То је најпрљавије што постоји. Кад су долазили, они би заузели цео спрат, а 18 соба је било на једном спрату... Ипак, лепо је било.

МЈ: Да ли је било неких политичких тензија међу Југословенима, у време распада Југославије или пре тога? Минхен је био један од центара оне политичке, екстремне емиграције после Другог светског рата?

ЛС: Кад је почео рат то се осетило, а пре тога није. Мислим, ја сам била у сваком друштву, имала сам чак из Хрватске

пријатељицу и обишла сам цео круг око Карловца... Али кад је почео рат, онда је било свашта.

МЈ: Да ли се то осећало на послу или само у дружењима?

ЛС: Па, било је и оваквих и оваквих. На послу се осетило, али зависи од човека и од особе. Једна Муслиманка која је дошла у мини-сукњи, одједном је почела да носи и мараму и хаљину до пода. И онда кад смо радили у смени, кад је било нешто хитно...

МЈ: Муслиманка из Босне, наша?

ЛС: Из Тузле је била М. Кад је нешто хитно, нема везе ко коју ампулу извуче, спрема се, јер лекар тражи и треба да се однесе. Ја сам доживела да она једну ампулу извуче, ја другу, а лекар чека да му је дамо. Она каже: „Ја из твоје руке нећу узети, не“, а лекар каже: „Па видиш да је ампула, добро, не морате баш...“ То је истина. Утом уђе часна сестра и одједном, она каже: „О чему се ради?“ Ја кажем – ево о чему. Часна сестра се обраћа колегиници: „М., то не смеш да радиш. Нема везе ко је и шта је неко, ви радите на послу.“ А кад је дошла друга Муслиманка, то је било срце од жене. Ево, била је на крштење сада, изашле смо и у новинама заједно. Она је први пут дошла са мужем и децом, седам година ми смо биле нераздвојне, кад смо радиле у смени, каже наш професор: „Кад вас две радите и пацијенти и сви су задовољни, а моје Швабице се само саплићу.“ (смех) А она, М., зашто се тако преокренула? Да ли је наишла на таквог човека, то не може нико да зна. После неколико година сам је срела, она је мене загрлила и пољубила и „Како си, Лала?“

Али, била је једна пацијенткиња која ме је напала, јер сам ја била једина на том одељењу из Србије. Ујутру смо ишле да је шприцамо за тромбозу, стигнем до кревета код ње, а она каже: „Шта си ти по националности?“ Ја кажем: „Радим овде као сестра, вас не интересује какве сам ја националности, само радим свој посао.“ Каже: „Не, ако си Србијанка, не добијам шприц од тебе јер Србијанке

су убијале пацијенте.“ И часна сестра дође и каже јој, али она није знала да прича немачки, била је избеглица. Онда часна доведе једну из Босне да јој преведе, а она упорно: „Не, од српских сестара не добијам шприцу.“ И часна каже: „Немој тако“, а она узме пешкир и баца га часној у лице. На крају смо звали докторе који су јој рекли: „Ако не прихватате наше сестре, слободно можете да идете, за вас овде нема лечења.“ И дошао је муж и одвео је.

А једном сам доживела да ме човек пита за неку улицу, видим да не зна да говори немачки и ја га питам: „Је л’ причате југословенски?“ „Ја причам само хрватски!“ И ја на то рекох: „Онда вам ја не могу објаснити по хрватском.“ Па, шта ћу друго да кажем? А писало је свугде да чим отпочиње рат у Југославији, да ће добити отказ ко се свађа. Жене су се свађале и свађале... Једна је радила, не знам шта је, да ли је Хрватица, у касини где лекари једу, а ја сам радила на одељењу и давала сам свакоме таблете ако им затребају, иако нам је било је забрањено – зашто да не дам? Да ли чистачици, да ли било коме, ја сам давала јер кад лекари и професори узму, нико се не буну, а кад радник узме, неко се буну. Једна је увек долазила код мене кад јој нешто затреба, јер сам јој давала. И, једног дана, после почетка рата, она иде ходником и види да ја у кухињи нешто на брзака једем. Погледа ме и каже: „Једи, једи, мајку ти ј... четничку, убићу те ситу.“ Ја кажем: „А., шта ти то причаш?“ Па, каже: „Чула си шта причам.“ Ја се шокирам, нисам очекивала. Рекох: „Добро А., добро.“ Прође два дана, дође она, треба јој нешто. Ја кажем: „Еј, је л’ ти од четника тражиш да ти да таблете? Клиничка апотека је у суседној улици. Па шта, ти си се наљутила? Губи ми се са одељења! Значи, хоћеш да ме убијеш, шта сам ја теби направила, откуд сам ја четник.“ И онда више није долазила на одељење. Е, замисли! То је мизерно и глупо. Значи, кад ти нешто треба, а овамо да те убијем...

МЈ: А до кад сте остали у Немачкој? Да ли је прошао рат? Кад сте се вратили?

ЛС: Ја сам дошла у пензији, јануара 2011. године.

Дружење с пријатељима
Минхен, крај осамдесетих, почетак
деведесетих година 20. века
Љубазношћу Лалице Симеоновић

Прослава Божића
Универзитетска болница,
Минхен, 1999.
Љубазношћу Лалице
Симеоновић

МЈ: А је л’ сте доживели онда да те тензије спласну, је л’ било поново неко изглађивање односа или је све остало тако?

ЛС: Не, онда се некако то смирило, али се приметило да није све као пре... Ипак, било је добрих особа. Са Косова, Шиптар, возио је пацијенте – то је човек срце да ти дâ. И дружимо се и кад год идем тамо, сретнемо се и са његовом женом, која је такође са Косова. Не зна ни пуно немачки ни српски, али некако се рукама споразумемо, имају две ћеркице, па се дружимо. Или, ево, са Адином, она је радила само седам година у клиници као медицинска сестра, њен муж је возио пацијенте у клиници, али су онда морали да напусте Немачку...

МЈ: Они су Албанци?

ЛС: Не, овај са Косова је Албанац, а Адина је Муслиманка из Тузле, медицинска сестра, она је седам година радила тамо и после је морала да напусти Немачку. Онда се пријавила да иде за Америку и кад је добила папире, одлучила је да се врати у Тузлу. И дан-данас имамо контакт, чујемо се телефоном или на Скајпу, ево, сада је први пут дошла овде, на крштење са мужем и синовима... Не мора да значи да су сви лоши. Као и код нас, има и добрих и лоших, то је свугде.

МЈ: А како сте успели да одвајате новац и улажете у имање?

ЛС: Имање нисмо купили, имање смо имали. Штедили смо и син, и снаја, и унука, и ја највећи део, јер сам најдуже радила у иностранству, свако мало сам позајмила, па онда вратила. Син и снаја су правили план куће. Ја сам рекла овако: „Кад правимо кућу, ‘оћу да је направимо од подрума, да је искористимо, а не да је држимо у дворишту к’о што је обичај код нас, за рекламу, да живимо у њој и све старо се руши.“ Кућа стара се рушила, штала се рушила, летња кујна се рушила – то се све рушило. Кад смо почели, ваљда негде пре десет година, ја сам рекла сину: „Сад почињемо, сад гас.“ „Што журиш?“ – питао ме син. Журим док радим, зарадила сам на све стране и ушпарала, имала сам. И онда

једно по једно, цап, цап, мало они, ја мало више. Све смо заједно радили. Била је кућа где је сада базен. Биле су ваљда четири собе... Ту је била стара кућа и овде је била штала, био је свод и са друге стране летња кујна. Прво се штала рушила. Е, овај део је остао, то је била исто стара кућа, само што је овде отворен улаз, то је остало.

МЈ: А ко је то градио?

ЛС: То сам ја градила кад се тата вратио кући. Кад сам се растала од мужа, онда је та кућа грађена. И овај део је направљен, а оно је остало тамо, тако да смо спојили једну са другом.

МЈ: А они су живели ту, ваши мама и тата?

ЛС: У оној старој кући.

МЈ: А што у овој новој нису живели?

ЛС: Па, нису могли и тамо и овамо.

МЈ: А за шта је она коришћена у време кад сте је осамдесетих година градили? Нешто се дешавало у тој кући или не?

ЛС: Стајала је, али кад год је неко долазио, спавао је. Спавала сам и ја у новој, јер није било довољно соба за спавање у старој кући. Спавала сам ту и кад је била сређена за њихову свадбу, за Данетову и Јаснину свадбу. Видите да се гради код нас само да буде кућа, а не живи се у њој. И онда сам рекла, градимо кућу заједнички и живећемо у њој. Не треба ми да стоји за рекламу.

МЈ: А јесте ли и ту механизацију користили, то што сте набавили, или користите и данас тракторе што је отац набавио?

ЛС: Пољопривреду не радимо. Док је била мама жива, она је неке њиве радила, хтела је да ради, али иначе после

Хаљина и костим за Октоберфест Лалице Симеоновић
осамдесете године 20. века
Фонд Музеја Југославије

Лалица Симеоновић на Октоберфесту
почетак 21. века
Фонд Музеја Југославије

↑ Прослава крштења унука Лалице Симеоновић | Старчево, Србија, двехиљадите године 21. века | Фонд Музеја Југославије

мамине смрти не. Узму неки и раде ту, један ради хектар и нешто, други је радио други хектар, ови што су ми чували кућу радили су овде иза куће, али имање се не ради. Ко ће да ради сад имање? Видим – неки пензионери се враћају, па имају стоку и раде имање. Нарадила сам се за тих четрдесет година, сад да радим нема ништа, одржавам двориште и мало путујем.

МЈ: А зашто сте онда градили ове нове пољопривредне објекте?

ЛС: Грађени су још после татине смрти, син је хтео, гараже и то... Планирано је ваљда да буде као штала, па на крају – шта ће штала. Мислила сам кад се врате деца, а деца се не враћају и то је остало као гаража.

МЈ: А шта мислите о термину *јасијарбајџер*?

ЛС: Мени то не смета.

ЛС: То је у клиници, то смо се возом возиле, сваке године нас је професор један дан водио на излет. Он би платио све за нас петнаесторо или двадесеторо, и возњу, и доручак, и ручак, и кафу, баш све. Ја сам њему рекла: „Ви нисте Швабо јер Швабе нису такве. Швабе су мало циције.“ Он је био ендокринолог и специјалиста за компјутере, кад би компјутери стали у клиници, без њега се ништа није могло.

↓ Излет с колегама | Кимско језеро, Немачка, 1986. година | Љубазношћу Лалице Симеоновић

45 | Лалица Симеоновић | ШВАБЕ НИСУ ТАКВЕ

Тамо ми прошла
младост, а ја сам једва
чекао да стигнем у
пензију и, оно, да се
вратим кући.

Братољуб Ђук

Нисам човек без домовине

БЕЛЕШКЕ ИЗ РАЗГОВОРА

Тито је на неки начин утицао на мене и на моју младост, на моје формирање. Његов систем је утицао по политичкој линији, док је Свети Никола утицао по националној и верској основи. Њих су двојица моја два свеца, зато су они један поред другог.

Ја сам рођен 1942. године, у време стварања наше земље и одрастао сам у једном систему за којим и дан-данас жалим што га нема. Са мојим пасошем сам у то време могао да путујем кроз цео свет, данас мало теже идем са тим.

Млад сам отишао из Сјенице. Са двадесет година, после армије, отишао сам у Врњачку Бању и ту сам формирао фамилију. Наш пут почиње 1969. године, када смо отишли у посету рођацима и остали тамо, ево, већ скоро педесет година. Почеци су били врло тешки јер смо ја и супруга дошли у Аустрију без знања језика. И поред моје две дипломе, које имам као стручно лице, више од годину и по дана радио сам на бауштели копајући канале и уз тај посао схватио сам да без језика не могу даље да просперирам. Учио сам немачки језик у Институту за немачки језик. Тако сам савладао онолико колико ми је било потребно у прво време да се снађем. Имао сам срећу да сам играо рукомет, мој домет код нас у земљи био је друга лига, а у Бечу сам одмах почео да играм код

чувеног бечког клуба „Рapid“, где сам провео пет година. Познавао сам једног младог инжењера који је радио у „Сименсу“ и играо са мном фудбал, и он ме је препоручио. Имао сам срећу да уђем у „Сименс“ седамдесете године, да направим лепу каријеру, проведем ту 34 године и да са својом супругом створим све оно што сам, што данас имам овде.

У оно време кад смо долазили, ми смо били врло радо дочекани јер је аустријској привреди била потребна радна снага, поготово квалитетна радна снага. Онда су нас сви готивили и чак, штавише, фирме су се отимале о раднике. Могу да кажем једно, после скоро 50 година: ја сам имао моју земљу, моју домовину, то је била Југославија, а сад је Србија. Али друга моја земља је Аустрија. И свима кажем, све што сам стекао – стекао сам тамо. Али ћу још нешто да кажем: нико мени и мојој фамилији ништа није поклатио. Све смо стекли са нашим рукама, залагањем и са нашим знањем. Тако смо ја и моја супруга завршили нашу професионалну каријеру. Остали смо, нисмо се одјавили из Аустрије, имамо некретнине, стекли смо, горе су наша деца, наша унучад и наша праунучад. Тако да сам задовољан, поготово сада са 76 година, осећам се физички и психички доста јаким и способним да могу нормално

да живим. Имао сам срећу да се не истрошим и да ме капитал не истроши, не исцрпи.

Човек, ако хоће себе да едукује, да се укључи и интегрише у систем и друштво у којем живи, може да просперира, иначе без тога нема напретка. И у оно време, седамдесетих и осамдесетих година, ми смо организовано ишли на рад у иностранство, били су повезани аустријски и југословенски синдикати, повезана је била такозвана данашња берза рада, радничке коморе Југославије и Аустрије. Сваке године колико је требало наших људи долазило је горе на нормалан начин и одмах су имали своја радна места и бенефиције. Данас је тога све мање и мање. Има нас у Аустрији који смо и по тридесет година, а нисмо научили језик. Где ћемо да учимо. Нама је било довољно да оно што чујемо упијемо и да то врло лоше изговарамо. Друго, што је Беч специфична дестинација. Знате, мислим да је највећа концентрација наших људи, не само у Европи него у свету, у Бечу. Сада нас, званично, има око 180 хиљада у Бечу, а незванично преко 250 хиљада. Што се још тиче те квалификационе структуре, Аустрија је била земља, није Немачка, која је прва почела да прима страну радну снагу. Француска и Швајцарска су примале квалификовану радну снагу. Аустрија је била земља која није гледала на квалификације него само да има масу људи. И по неким мојим подацима, бавећи се тим нашим друштвеним и социјалним радом, 70 одсто наших радника у Бечу је са села. Од тога 70% је неквалификована радна снага, која је предодређена да ради најтеже послове. Они немају времена и ако 'оће да уче немачки језик, да би могли да егзистирају, они раде од јутра до сутра, од седам до седам, а кад их пословођа упише суботом и недељом, они му пољубе руку зато што се плаћа 50% више. Оно што упију од других, то је мало, а и зато што је врло ниска квалификациона структура наших људи.

Ми смо покушали кроз наше организације седамдесетих и осамдесетих година, све до распада Југославије, да формирамо и курсеве немачког језика. Имали смо допунску наставу за нашу децу основног узраста, што је

било у сарадњи са аустријским Министарством просвете и Министарством просвете Југославије. Ево, само један пример, у Бечу је петнаестак година било преко 40-50 наставника и професора, који су предавали допунску наставу у школама. У свакој школи основног образовања где је било петоро деце са подручја Југославије формирало се одељење допунске наставе. И што је још интересантно, то су била три предмета, језик, географија и историја, али није био српскохрватски језик, него матерњи језик. Ту је било и Хрвата, и Словенаца, и Македонаца, па смо сви ми нашли једно решење, да то буде матерњи језик.

Ја сам схватио ако не научим језик да ћу да завршим моју каријеру на бауштели. На Институту за немачки језик већ првог семестра успео сам да научим да мало парлам, што кажу моје Швабе. Други семестар је била граматика и писменост и трећи семестар да усавршим немачки. То ме је подигло да сам могао да возим и двадесет последњих година у „Сименсу“ имао сам програм Источне Европе, то јест Југославију и земље бившег истока: Пољску, Чешку и Мађарску. Обишао сам све то са тим мојим програмом, врло сам задовољан и саветујем свакоме ко оде горе: мора прво да научи језик јер без језика ми смо препуштени сами себи.

Наши први скупови су били на јужној железничкој станици, такозваној Суд Банхоф, где су долазиле две композиције, пре подне она која се звала Балкан експрес, а увече у девет сати Авала експрес. Ту је било на стотине, на хиљаде наших људи који су чекали родбину, чекали и слали пакете, и нас пар младих људи, у тим разговорима договорило се да се удружи и формира клуб.

Нас шесторо је основало клуб који се звао „Интернационални клуб младих Југословена“ 1969. године. Основали смо га 29. новембра на Дан Републике и скраћеница му је била ИКМЈ. Након тога, седамдесете године основан је клуб „Јединство“, па сам ја, не по службеној дужности него због кадрова, из ИКМЈ-а прешао у „Јединство“, да бих помогао организацију и

тај клуб је направио експанзију. За само три године у оквиру „Јединства“ формирано је још седам клубова и прва такозвана наша фудбалска лига од осам клубова. Онда смо 1975. године, пошто клуб организационо то више није могао да ради, формирали заједницу клубова. У међувремену клубови су се осамосталили, имам ту документацију.

До 2006. године само у Бечу било је формирано – и словима – деведесет седам клубова. Некад, у то време, имали смо своју фудбалску лигу од 48 клубова у три групе,

звали смо је Прва, Друга и Трећа лига, затим стонотениску лигу, шаховску лигу, куглашку лигу и једанаест културно-уметничких друштава. И, ево, само још један податак сарадње нас и града Беча: у 15. бечком кварту је постојао један спортски центар, са два фудбалска игралишта, кугланом са шест стаза и халом са 10 боксова за стони тенис. Град Беч је нама, заједници клубова, суботом и недељом давао бесплатно да користимо сав тај простор. Оног момента кад је ушла политика у клубове ми смо се распали тотално. То нам се десило после 2000. године. Ја то време не могу да заборавим, то је био најгори

	FUDBALSKA LIGA JUGOSLOVENSKIH RADNIKA
IME I PREZIME ANČEVSKI JOVICA	DATUM ROĐ <u>12.5.1952</u>
	BR. PASOŠA <u>MA 094600</u>
	ADRESA <u>ENTHARTSTRASSE</u>
	<u>134/2 WIEN 2</u>
SVOJERUČNI POTPIS	PREDSEDNIK <u>SEKRETAR</u>

	FUDBALSKA LIGA JUGOSLOVENSKIH RADNIKA
IME I PREZIME PERIĆ DRAGSLAV	DATUM ROĐ <u>10.4.1954</u>
	BR. PASOŠA _____
	ADRESA <u>Sonnenberg</u>
	<u>26/15 WIEN 10</u>
SVOJERUČNI POTPIS	PREDSEDNIK <u>SEKRETAR</u>

	FUDBALSKA LIGA JUGOSLOVENSKIH RADNIKA
IME I PREZIME SAVIĆ ZIVOTA	DATUM ROĐENJA <u>11.6.1950</u>
	BR. PASOŠA _____
	ADRESA <u>SPECHBOCHER</u>
	<u>GASSE 9/5 WIEN 16</u>
SVOJERUČNI POTPIS	PREDSEDNIK <u>SEKRETAR</u>

	FUDBALSKA LIGA JUGOSLOVENSKIH RADNIKA
IME I PREZIME IVIĆ BOŽO	DATUM ROĐ <u>10.06.1958</u>
	BR. PASOŠA <u>DK 201730</u>
	ADRESA <u>SINERINGERHAUSEN</u>
	<u>3/2/5 WIEN 11</u>
SVOJERUČNI POTPIS	PREDSEDNIK <u>SEKRETAR</u>

→
Адресар
Југословенских
клубова у Бечу
прва половина
осамдесетих година
Фонд Музеја
Југославије

	FUDBALSKA LIGA JUGOSLOVENSKIH RADNIKA
IME I PREZIME MILADINOVIĆ MIRO	DATUM ROĐ <u>0.10.1952</u>
	BR. PASOŠA <u>044545</u>
	ADRESA <u>Lothringergasse</u>
	<u>11</u>
SVOJERUČNI POTPIS	PREDSEDNIK <u>SEKRETAR</u>

	FUDBALSKA LIGA JUGOSLOVENSKIH RADNIKA
IME I PREZIME PERIĆ BOGOMIR	DATUM ROĐ <u>7.12.1950</u>
	BR. PASOŠA _____
	ADRESA <u>Sonnenberg</u>
	<u>126/15 WIEN 10</u>
SVOJERUČNI POTPIS	PREDSEDNIK <u>SEKRETAR</u>

Легитимације ФК „Војводина“, Фудбалска лига југословенских радника
Беч, седамдесете и осамдесете године 20. века
Фонд Музеја Југославије

период нашег друштвеног самоорганизовања. До тада смо перфектно функционисали. Можда смо ми једина популација у Аустрији, ван осталих земаља, да смо на нивоу Аустрије имали Савез удружења. Свако удружење је самостално функционисало и имало савез на нивоу Аустрије. Све заједничке манифестације које су се организовале у Аустрији наш савез је координирао. Имали смо, то је тада било повезано са неким нашим празницима, рецимо, смотру културно-уметничког стваралаштва у част 29. новембра. На тој смотри учествовало је на нивоу Аустрије преко хиљаду, па и до хиљаду петсто људи. Друга велика манифестација су биле Радничке спортске игре посвећене 25. мају. Трећа манифестација започела је почетком допунске наставе. То је био квиз знања „Познајем и волим своју домовину“.

Ми смо имали три врсте клубова, спортске клубове, друштвене клубове и културне клубове. Највећу популацију клубова имала је источна Србија, Пожаревац, Неготин, Зајечар, па јужна Србија. Нешто их је било

из Војводине, из Босне и Хрватске пар клубова, а из Словеније је било само два клуба. Чак, штавише, у то време имали смо и клубове са подручја Косова и Метохије који су били на албанском језику, нпр. „Емин Дураку“. Рецимо један од председника клуба „Јединство“ био је са Косова, Албанац. Ми на то нисмо гледали горе. Такође, Блашко Папић, Хрват, био је председник клуба. Уопште се није гледала национална структура.

Ми смо преживели распад Југославије. Болно, али смо преживели, нисмо се растурили. Преживели смо ембарго у време Милошевића, преживели смо све. Али, Пети октобар нисмо могли да преживимо. Пратио сам политичка збивања и Пети октобар сам схватио као један препород моје домовине, моје земље, јер сам видео да су дошле неке нове снаге и неки нови млади људи. И мислио сам – дај Боже да кренемо, али врло брзо сам доживео ужасно разочарање, од кога се нисам повратио и после пар година сам морао да поднесем оставку на све моје функције и да се дистанцирам од свега тога.

Ниједан факултет, ниједна школа не може човека да научи ономе што може да га научи средина и друштво у којем се креће, ако га прихвата онако како јесте. Мој задатак и свих мојих другова и сарадника био је да будемо заједно, не национално него друштвено, као људи, без обзира на националну припадност, вероисповест, боју коже, и на то сам поносан. И поносим се што сам радио тај посао.

Што се тиче дружења са Аустријанцима, породичног дружења, ту су доста били затворени. Иначе, приватних дружења са колегама је било, у почетку су се дистанцирали, али кад прихвате некога, онда га прихватају комплетно без предрасуда. На пример, кад се нађемо на тим нашим састанцима, после разговора одемо у кафану и у прво време свака себи плаћа пиће и мени је то било чудно. Следећом приликом ја платим рунду и пита ме овај: „Па добро колега што ти мени плаћаш, шта ти очекујеш од мене?“ И ја у себи онако српски мислим да те отерам у п**** м*****. Тако смо научили да после један другоме наручујемо пиће, наручујемо рунду и то је рецимо нешто што су они од мене научили, а не ја од њих.

Гастарбајтер на немачком значи *радник-јосић*. Јер, у оно време кад сам ја отишао, њима је требала радна снага, ми смо били *радници-јосићи*, тако су нас прихватили, али касније то више није био диван назив *јосић* него је био погрдан. Ако ‘оће неко некога да категорише у лошем светлу, онда каже – ено га гастарбајтер.

Тамо ме зову гастарбајтер, а овде ме зову дијаспора. Ја пре десет година нисам знао шта је реч дијаспора. Сада знам шта је дијаспора, дијаспора је грчка реч која у буквалном преводу значи *људи без домовине*. Извините, ја нисам човек без домовине.

У Аустрији је гастарбајтер била као фина реч, да би на крају постала погрдна. Сад кад ме назову дијаспором није ми баш драго. Велики допринос опстанку српске привреде и српске породице дали смо ми који живимо на привременом раду у иностранству. Данас нас у свету има три милиона

са подручја Србије. Србија има шест милиона становника. Половина нас је ван. Ми не смемо да заборавимо на те наше људе. Ми морамо да се окренемо њима.

Ја се трудим да са мојим праунучићима не говорим немачки. Моја унучад са мном не говоре немачки. Нисам ја њима забранио, али смо ја и моја супруга утицали на њих да не забораве своје порекло.

Отац моје унучади, који је Аустријанац, развео се од моје ћерке. Они су у перфектним односима. Он пева српски као ја. Перфектно говори српски. Са Наташеним мужем, од унуке, ето, већ можемо да се споразумемо. Није то њему нико наметнуо, али једним људским односом и разговором све може да се превазиђе, све може да се учини.

Не већина, али 30 до 40 посто наших људи, бар колико ја знам, у Аустрији је погрешно научило немачки језик. Они знају 600-700 израза, оно што им је довољно, а и то погрешно изговарају. И то пола на српском, пола на немачком. Ја се, искрено да кажем, дивим тим Аустријанцима, кад дође наш човек у продавницу и тражи кило меса и када га пита продавачица на немачком, он каже: „Бите кило флајш“¹, а она му каже: „Молим вас, од чега?“ Он не зна да се плећка зове шулта² него: „Бите“³ и показује на плећку на леђима. А она „Ферштен, мајн хер, ферштен!“⁴ и да му од плећке. То је наш југодојч шпрахе и то је типичан, поготово за Беч, изврнути дијалект и говор пола српски – пола немачки. Али можда је мало и друштво криво што нам дозвољава да се тако понашамо. Можда неће да нас увреде и кажу да ми то погрешно изговарамо.

Један станчић од 40-50 квадрата кошта између 600 и 700 евра. И треба још 200 евра за струју, гас и обавезе.

1 Молим, килограм меса (прим. ур.).

2 Schulta (прим. ур.).

3 Молим (прим ур.).

4 Разумем, господине, разумем (прим. ур.).

Просечна плата једног квалификованог радника у Аустрији је од 1400 до 1600, нето. Па, не може са 500-600 евра да се живи цео месец. Мора да се ради уместо осам, десет и дванаест сати, да се ради суботом, ми немамо времена за одмор. Горе смо мали, оволицки, нико нас не третира, то јест третирају нас као радну снагу, гастарбајтере. А кад дођемо овде, почнемо да се експонирамо, онда се уздигнемо, па турирамо наш ауто, па отворимо прозор, па музика до даске, па у кафани направимо шенлук. И ја сам кафански човек и волим кафану, али ми то смета пуно, и питам: „Па, добро, бре, земљаче, зашто се тако понашаш?“ Каже: „Ма пусти ме, бре, у ђавола. Горе не смем ни да плунем, ни да се ошмркнем, нити да опсујем, не смем ништа, пусти ме, овде сам дошао да се мало распиштољим“. Ја га схватам.

Ово је део мог живота који сам провео у иностранству. То је нешто што ме подсећа, то је део мене. А то је део и људи са којима сам живео и радио. И да није овога, то би се заборавило. Све што није забележено

фотографијом, камером или написано, то се загуби. Ја сам се потрудио, не ради мене него ради оних времена која сам са мојом фамилијом и том мојом великом братијом, тако да је назовем, са мојим другарима горе провео. Посветио сам више од четрдесет година том друштвеном раду и створио сам овде овај амбијент, такозвани мој кабинет. Јер за мене ово, искрено ћу вам рећи, нема цене. Ове моје ђинђуве, како их ја зовем, ови пехари и ове захвалнице, ево их овде у фиоци. Има фасцикла са још 40, немам где да их ставим, али то је неки део мене и нека остане мојој деци када дођу да виде да је њихов деда и прадеда био активиста, човек који је допринео

мали делић том нашем раду и боравку у иностранству. Зато сам ја, ево овде на овом зиду, хронолошки поређао слике од почетака, па до завршетка моје каријере горе.

Понеки пут дођем овде, погледам ове моје фотографије и сетим се неких другова, неких мојих догађања и тога времена. Овде су представљене и неке личности из друштвеног и политичког живота наше земље. Има ту и амбасадора и министара и глумаца. То су сви они са којима сам имао контакте и са којима смо имали заједничке манифестације, а то је на овим фотографијама увековечено.

Из целог мог четрдесетогодишњег рада има од свега по мало. Ево, тамо су заставице, јер познато је да смо ми учествовали у изградњи наше земље и слали омладину на радне акције. Овде је мој друштвени рад. А овде је нешто што су неки сматрали да сам ја заслужио, па су ми доделили нека признања и захвалнице за мој рад, а ту је и фотографија мог оца и моје мајке из дивних дана. Тако, то је моја библиотека и у овом се простору најлепше осећам.

Рецимо овај пехар, ево, то је та фотографија, то су јубиларне Радничке спортске игре у Бечу (1982. године), када је Беч био екипни првак за целу Аустрију. Када сам се ја пензионисао 2005. године, моји другари из Савеза су ми поклонили ово као успомену да понесем, на чему сам им захвалан. Ово су признања и пехари разних друштвених и спортских организација из Аустрије и Југославије за неке моје јубилеје. Осамнаест година сам био фудбалски судија, не само наших југолига него и аустријских првенстава. Овде су нека признања која сам добио као фудбалски судија. Затим, овде су заставице наших радних бригада, које смо слали на изградњу објеката у нашу домовину у време кад је то било актуелно. Сваки од ових предмета има нешто што ме веже за неки догађај и за нешто што је урађено, а имало је сврхе.

Па, ево, кад причамо о овим признањима, нисмо се бавили само фудбалом и фолклором него смо организовали и шаховска првенства за целу Европу. Беч је четврти пут био организатор и ово је плакета коју сам добио за организацију шаховског првенства наших радника у целој Европи. А ово су мој Свети Никола и мој друг Тито. Тито је на неки начин утицао на мене и на моју младост, на моје формирање. Његов систем је утицао по политичкој линији, док је Свети Никола утицао по националној и верској основи. Њих су двојица моја два свеца, зато су они један поред другог.

Братољуб Ђук на годишњој скупштини југолиге Беч, 1988.

Фотографисао Јован Ритопечки
Фонд Музеја Југославије

Братољуб Ђук, учесник Радничких спортских игара осамдесете године 20. века

Фотографисао Јован Ритопечки
Фонд Музеја Југославије

↑ Братољуб Ћук на прослави | Беч, 1981. | Фотографисао Јован Ритопечки | Фонд Музеја Југославије

Искрено да кажем, кад сам одлазио у иностранство, нисам имао снова. Имао сам само брига како ћу да се снађем, како ћу да опстанем тамо. И имао сам срећу да сам изабрао прави пут и, у ствари, знао шта хоћу. Отишао сам тамо да успем на неки начин. Не материјално много, него и као човек. Успео сам врло брзо да уђем у један светски концерт који ми је помогао да напредујем и обезбедим материјалну егзистенцију за себи и фамилију, као и пристојан живот, али мој сан све време које сам провео у иностранству је био да се вратим.

Имао сам успона и падова у каријери, то је нормално у животу, које сам врло лако преболео. Живот ме је

научио, као дете које је преживљавало у овим суровим крајевима, да се борим за своју егзистенцију. И та борба за егзистенцију ми је помогла да не падам у депресију на личном нивоу, да не говорим о породичном, али у мом животу највећи пораз, највећа жалост, био је распад Југославије. Ја се извињавам кад то поменем, не могу да савладам емоције. Јесте Србија моја домовина, али је Југославија била и моја земља и моја домовина. Можда се то неке неће свиђати, али гледајући из овог угла како смо ми живели у Југославију и како живимо сада, не само ми у Србију него сви у окружењу, морамо да се запитамо зашто је Југославија отишла.

→ Спортско окупљање Југословена
Беч, крајем седамдесетих година 20. века
фотографисао Јован Ритопечки | Фонд Музеја Југославије

ТАМО НЕГДЕ

Тамо негде у земљи Србији
тамо живе моји најмилији
брат рођени и сестра једина
њих сам жељан свих ових година

Тамо су ми сви моји другари
познаници пријатељи стари
родна кућа задња кап весеља
и гробови мојих родитеља

Тамо негде у родном Хомољу
Ја за живот имам само вољу
испод дивне цветне Бељанице
никад није тужно моје лице

Тамо браћо на извору Млаве
груди моје муку забораве
увек кад се сетим ЖАГУБИЦЕ
мени кану сузе радоснице

ОКТОБЕРФЕСТ

(САЈАМ ПИВА)

Ево песме о чувеном месту
О Минхену и Октоберфесту
Ту народи из целе Европе
У целину једну се утопе

Ту се новац троши немилице
Пиво пије једу кобасице
На реш риба печени пилићи
То неможе нико заобићи

Хладно пиво право из буради
Испијају редом и стари и млади
Под шатрама права је лудница
На све стране накресана лица

Гости страни и гости домаћи
Свако може да се ту разгађи
И да пије из кригле велике
Међ људима ту нема разлике

Наши Немци а и гости страни
Сложно пију ко тим уиграни
Ово само у Минхену има
Овде пиво тече потоцима

Навику сам користио честу
Да попијем на Октоберфесту
И ако су ме године сустигле
Још ја могу три четири кригле

ЗБОГОМ КУЋО

Зором раном
у прво свануће
на пут крећем
одлазим од куће

Увек када
кључ ставим у браву
мени мука
удари у главу

Јутрос тужан
са сузом на лицу
Ја остављам
моју ЖАГУБИЦУ

Збогом кућо
сто пута понављам
тешко ми је
што те сад остављам

Јутрос није
лако срцу моме
напуштам те
мој вољени доме

На пут крећем
пун неког набоја
збогом кућо
и ЖАГУБИЦЕ моја

Уз помоћ Божју
и срећу јуначку
на пут морам
назад за Немачку

НОСТАЛГИЈА

Носталгија
душу ми убија
туђина ми
никако не прија
овде живот
лажним сјајем сија

Морало је
како ствари стоје
да за вама
пати срце моје
а осећај
јакو болан то је

У очима
много сете има
носталгију
носим у грудима
срећан нисам
са страним људима

Годинама
ломи ме и слама
дуга чежња
што нисам са вама
живот овај
постао је драма

У туђини
у новој средини
усамљен сам
и све ми се чини
носталгија
друг ми је
једини

СЕСТРА И БРАТ

Кад ми на ум падну
Хомољске планине
попијем по неку
да ме чежња мине
и сетим се сестре
која пуно брине

И на мене стално
мисли без престанка
скоро ноћи сваке
будна до уранка
то је моја мила
сестрица СТОЈАНКА

Ја у срцу носим
најдраже Хомоље
брат ми живи тамо
човек добре воље
и од мене нико
не цени га боље

То је Рајска душа
и боем до краја
и ако Нас пуста
даљина раздваја
често ми се јави
добри (БАТА ПАЈА)

ОВДЕ У МИНХЕНУ

У Немачкој овде у Минхену
ту сам своју упознао жену
оног дана када смо се срели
одмах смо се лудо заволели

Лето беше седамдесет друге
кренули смо Ми на стазе дуге
једно другом Ми смо срце дали
и за увек заједно остали

Истина је мада нисам хтео
Минхен град сам пуно заволео
судбина је тако одредила
овде нам се и деца родила

Баварска ми за срце прирасла
наша деца овде су одрасла
ћерке школу овде завршиле
на повратак не мислимо више

Кад размислим ништа није лоше
овде нам се ћерке удадоше
овде нам се родише унуци
живот тече ко у мирној луци

Као пчеле ћерке вредне биле
куће своје овде су скућиле
још на крају нешто бих вам реко
све што имам све сам овде стеко

Петар Симин Догаревић

Из збирки песама „Моја истина“, Жагубица 2006.
и „За све људе доброг срца“, Жагубица 2014.

Фонд Музеја Југославије

Здравко Ђекић

ТРАГ

Зора румен расу ливадама
Пој славуја гору надлијеђе
Ја сам срећи био за петама
А мене су стизале несреће

Винка Павловић

ДОМОВИНО

Домовино, ја се теби враћам
поносите без бола и сузе
мада туге препуне су груди
што ми туђина снагу, младост узе.

Враћам ти се домовино мила
да ме благодт твоја оплемени
у туђини живот ми без циља
створи пустош и тугу у мени.

Дијана Миџић

МОЈ ТАТА

Мој тата слободу кује,
мој тата стишава олује.

Голим рукама стијење дроби,
водама усмјерава ток;
мој тата пије
правог живота сок.

Руке мога тате
имају жуљеве од злата,
од челика направе цвијет;
металац мој тата
метално кује свијет.

У МЕНИ

У мени шуме брзе Дрине приче,
у том шуму има Босне и Кордуна.
Кроз вене моје увијек протиче
зеленоока љепотица Уна.

У мени има злата Кадињаче,
Загорје у предзорје листа.
Моју косу Грмеч њежно расплиће,
у мом оку Фрушка гора блиста.
Блед се огледа у мени,
низ длан отиче Купа,
а мога срца сјај румени
чува далека Босанска Крупа.

Милан Ђоркови

ЗАМИЈЕЊЕНА ТОРБА

Добар дан, дјецо...
Извадите књиге „Моја домовина“,
отворите страницу 47. Данас учимо нову
лекцију.
Шта чекаш, Дражене? Зар ме ниси
разумио?
Ма јесам, друже наставниче, али...
моја торба... знате, из њемачке школе.
Не знам како сам се забунио и њу понио
на нашу наставу?!
Знате, друже наставниче, волим ја
учити, али су ми већ досадиле двије торбе.

О, како је лијепо у Југославији:
дјеца имају само једну торбу без обзира на
то колико све језика из ње могу да уче.

Реља Лукић

КОЗАРА

Измаглица јутра на Алпама снежним
и глечер ледени облаке пара –
а пред мојим очима лик знан и нежан,
у мојим сновима и на јави – вечита Козара.

Па љубав ме носи у даљине плаве.
У сећању ми сунце крајишко, драго.
Негде под чеоним незаборавом
шуми Мраковица зимзелено, благо.

И, гле, споменик Алпе надрасте
из крви мртвих неустрашиви цвет,
шуме борови и јеле козарске, враголасте
– то Козаре носе легенду у свет.

Божана Крстовић

ДОМОВИНА

Слушам: срцем место речима
мајка учи свог јединца сина
у туђини и међу туђима
– како се воли своја домовина.

– Горда, пркосна, најлепша, поносна
и најдража на свету земља је наша,
домовина! Зато, уздигнута чела кажи свима
да Југославија те за сина има.

Мирко Шолаја

МАЈКА ПАРТИЗАНКА СА РОМАНИЈЕ

Била си дијете двадесет девете
у црном крилу и празних руку

а четрдесет прве испод вјешала
дјецу си рађала и сахрањивала

на Сутјесци си пушку носила
Неретвом леденом с рањеницима газила
Игманом бијелим смртима пркосила.

Данас си сама.
Душа ти свратиште за људе свијета
док Романија љепша од свих прољећа
у нове нам снове процвјета.

данас си успоменичена
у мојим пјесмама.

ХЕРОЈИ МИРА

Три хероја
и једна жеља – Београд,
три хероја
и јединствена мисао – Каиро,
три хероја
и иста порука – Њу Делхи,
РАД
– МИР –
СЛОБОДА!

Радник – пјесник у туђини

Алманах пјесничких остварења Удружења
„Радник – пјесник у туђини“, Штутгарт 1985.

Кад сам отишао у
Аустрију, к’о да сам
пао са небеси!

Д. Р. – село Трновче, околина Велике Плане

Љубомир Братић

Музеализација миграција

ИНТЕРВЈУ

Музеј Југославије: Када си почео да се бавиш гастарбајтерима? Када је објављен твој први текст на ту тему и где?

Љубомир Братић: Почео сам да се бавим гастарбајтерима када сам схватио да сам један од њих, у прошлим временима за то би се рекло – када сам постао „класно свестан“. Ја сам се у Аустрију, мада су ми родитељи били тамо, доселио да бих студирао. То је била нова ситуација која је постављала нова питања: фамилијарна, колективна, социјална и културна. Питања на која сам у новој говорној средини тражио и налазио одговоре. На почетку сам посећивао интензивни курс немачког језика на универзитету у Инсбруку. Док сам похађао универзитет био сам мање-више у студентској атмосфери. Осим што сам морао годишње да продужавам боравишну визу, у непријатној канцеларији полиције за странце, нисам био превише у додиру са реалним животом нити са проблемима људи који су дошли из других држава да раде у Аустрији. То се променило почетком 90-их година прошлог века, када сам са колегиницом са славистике у Инсбруку организирао један културни пројекат под – сада гледајући наивним – називом *Гастарбајтери и мањине – ојасносѝ или културно обојаћивање*. Након тога је следило запошљавање у Саветовалишту за стране раднике и 1994.

године, заједно са Евелин Фибек, писање и објављивање социолошке студије „Друга генерација“. Почетком 90-их година, када је у Југославији беснео грађански рат, ја сам се све више удубљивао у тему гастрабајтера и њиховог положаја у Аустрији. Моји интереси су тада били углавном социолошке, политичке и активистичке природе. Кроз рад у Саветовалишту дошао сам у додир са правном материјом и схватио да је положај људи мало проузрокован њиховим одлукама, а много више је била реч о законској материји, чији је крајњи циљ био – тада тако и данас тако – да људе – раднике који нису аустријски држављани држи и перпетуира у несигурности. Закон је тај који чини да се људи не налазе ни тамо ни овамо. Није само Југославија инсистирала на појму привремености, Аустрија је тај појам чврсто уградила у законе. Људи су били у таквом положају и подређени таквим законским нормама да је било могуће, када то одлучи званична Аустрија, да буду избачени са посла, а самим тим и из стана и државе. Такво уцењивачко законодавство још више се поострило почетком 90-их година када је донесен Закон о боравку, према којем је било могуће људе избацити из Аустрије ако нису имали довољно стамбеног простора (12 квадратних метара по особи и да свака соба има прозор према вани) или, још горе, ако су закаснили са предајом захтева за продужење визе. Клопка коју су поставили

била је та да се најмање четири недеље пре истека визе морао предати захтев за продужавање. То је био тренутак када сам ја интензивније почео да се ангажујем за права гастарбајтера. Како су све политичке партије мање-више подржавале такво законодавство, постојала је само могућност ванпарламентарног политичког деловања.

На почетку мог ангажмана за историју гастарбајтера стоји увид да се ја и активистичке антирасистичке групе са којима сам радио бавимо једним субјектом, залажемо за политичка, социјална и културна права субјекта о којем историјски у ствари мало знамо. Ми смо се борили за права субјекта који није постојао као званични историјски субјект. Једноставно, није уведен у историјску евиденцију.

То се догађало крајем прошлог века, у време када је цео дискурс у Аустрији био доминираан културализмом и када су све јавне инстанце, леве и десне, одбијале да говоре о расизму. Тада се наша страна концентрисала на теорију расизма и, наравно, на то да та реч буде у јавности призната. Са једном важном разликом, према дотадашњим истраживањима о расизму, нарочито оним из енглеског говорног подручја, нас је као ванпарламентарне политичке активисте поред садржаја интересовало у првом реду шта урадити против – нас је интересовало деловање. Дакле, нас је у истој мери, ако не и више од расизма, интересовала могућност антирасизма у друштву у којем живимо. У друштву које је за себе тврдило да је демократија свакодневно је растао број оних који су различитим законским механизмима искључени из тог друштва, оних који су законима држани на маргинама друштва и чија је улога била да раде, да јефтино раде и да се тиме задовоље. Јефтина радна снага је одговарала свим сегментима аустријског друштва, економији и десници, зато што је омогућавала да у привреди домаћа радна снага не тражи превише привилегија, а левици и националном пролетаријату зато што им је омогућавала уздизање у средњи слој. „Прљаве“, неугледне, слабо плаћене, израбљивачке и сличне послове, које су они до тада морали да раде, преузимали су гастарбајтери. То је

↑ →
Из албума фотографија и новинских исечака
клуба Југословена „Јединство“
Беч, Аустрија, 1972.
Фотографисао Јован Ритопечки
Збирка поклоне – фотоалбуми, Музеј Југославије

била „демократија“ која је водила директно ка садашњој ситуацији, где једна трећина (33%) становника Беча нема право гласа ни на једним политичким изборима.

У оквиру политичке оријентације ка антирасизму један од постулата, као што рекох, био је да се конкретно сазна више о томе ко је и шта је тај субјект за чија се права ми боримо. У мом случају то је био додатни интерес за сопствену историју, за историју групе којој припадам. Ја сам био југословенски грађанин, међутим, по доласку у Аустрију постао сам и припадник групе која живи у другој држави, под истим законским режимом као и они што долазе из других држава. Ми смо били гастарбајтери, они ван територије државе у којој су рођени, на радном тржишту, у економском, културном, социјалном и политичком систему у којем нисмо социјализирани и који је био затворен за нас као актере. Ту се постављало важно питање субјекта и актера у различитим друштвеним сферама и радили смо на томе да се нађе излаз из до тада мање-више апартхејд ситуације.

Обично када се прича о нама, тада се спомиње живот између две столице и сличне баналности. Наше питање је било: каква је историја тог друштвеног субјекта који осим права на рад нема скоро никаквих других социјалних, културних и економских права? А дужности – то да, у сваком случају више него држављани обе државе одакле долазе.

Полазећи од позиције људи који су неважни за систем, ми смо откривали да се они сналазе, да се довијају и да су, иако изгледају слаби, јаки када дође до покушаја њихове тоталне контроле. Дијалектика историје, то да не постоји само детерминисани развој већ и развој који се заснива на вољи индивидуе, такође се може наћи дубоко у свакој индивидуи, а то значи да је сваки човек и слаб и снажан, у зависности од услова у којима се налази и од тога колико му је до нечега стало, у зависности од воље коју хоће и може да развија

како би нешто постигао. Не постоји пасивност, постоји пасивизација. Пасивизација која у себи носи клицу депасивизације, активизма. Било да је реч о индивидуама, групама, класама, родовима или целим друштвима, на различитим нивоима и са различитим механизмима иступања.

За нас као политичке активисте тада је то била употребљива теоријска подлога. Пре свега она која је омогућавала деловање и диференцију од других

дотадашњих схватања левице, која је полазила од припадања класи. Та теорија је тачна у историјској ситуацији када је класа свесна свог постојања и окренута ка деловању против друге класе. Ми смо се, међутим, налазили у ситуацији када су сви имали интереса да се радничка класа Аустрије преточи у средњу класу и када марксистичка теорија, осим Хегеловске дијалектике у њој, није имала више снагу деловања. У схватању човека као детерминисаног али делатног бића, у комбинацији са потенцирањем дејалектичког момента, у нашем случају не толико у друштву колико у самој индивидуи, ми смо нашли одскочну даску за теоријско и практично деловање. То је била теоријска платформа са које смо деловали, причали и стварали галаму, а све са циљем да се та галама једном призна као рационални говор. Постојање субјекта је довољан доказ да субјект има историју. Историја субјекта је доказ да субјект постоји као социјално, културно, политичко и економско биће. То је била тачка

из које се разгранао наш интерес за историју, историју миграције у Аустрију и конкретно мој интерес за историју гастарбајтера са подручја Југославије у Аустрији.

МЈ: Шта је Архив миграција? Текст о Архиву миграција објављен је у зборнику под називом „Петљати се збиркама“ („Sich mit Samlungen anlegen“). Како стоје ствари са петљањем гастарбајтерским збиркама? Шта би тако нешто било?

ЉБ: Глагол „(sich) anlegen“ ја бих, познајући интенције издавача зборника који сте споменули, превео као неку врсту конфронтативне петљавине, мешање у процес који неко други контролише. То би могло да се каже и за идеју и за досадашњу реализацију идеје Архива миграције. Интерес за историју субјекта миграције, дакле, миграната, током времена добио је поред активистичке и културно-политичке димензије. Ја сам 1990-их година

кроз издавачки рад на часопису „Mozaik“ у Инсбруку и касније 2000-их кроз иницијативу за издавање месечног часописа „Die Bunte Zeitung“ у Бечу, преко редакцијског рада у часопису „Kulturrisse“ и разних врста текстова – од полемика и рецензија, до текстова у социолошким часописима или зборницима – радио на идеји „откривања“ гастарбајтерске историје. Први велики пробој у јавност ова идеја је доживела са изложбом *Гастарбајтери* 2004. године. Био сам у тиму који је четири године пре тога радио на припреми и реализацији изложбе и истовремено у тиму који је био задужен за њену промоцију. Изложба је доживела велики успех и имала за Музеј Беча рекордан број посетилаца. Кроз целу изложбу се повлачила политичка идеја демократизације друштва. Ми нисмо показивали људе који тада нису били део јавности већ смо давали простор њиховим захтевима, који су били засновани на демократској идеји да неко ко живи ту мора да политички партиципира и у људским правима. Пре свега је идеја политичке партиципације (гласачко право) била од важности. За ширу јавност то је било ново. Након свих бесмислених дискусија о културним разликама, о идентитетским тешкоћама и свим осталим дискурзивним механизмима стварања другог, изложба је у јавности деловала као нека врста дискурзивног освежења. Ми смо изложили причу коју до тада нико није излагао. Карактеристично за изложбу јесте то да је реч „култура“ била забрањена за употребу током њене промоције. Изложба се налазила у културном пољу, али је инсистирала на политичком карактеру теме и изложених артефаката.

Радећи на изложби нама је постало болно јасно како једноставно нема материјала о гастарбајтерима по архивима, збиркама музеја, итд. Нешто се можда и могло наћи, али је све то каталогизирано под појмовима где је систематска претрага била немогућа. У тој ситуацији тим изложбе, нас десетак, одлучио је да, у зависности од теме која се обрађује, иде у индивидуалну потрагу. То је значило буквално закуцати на нечија врата и надати се добрим причама, материјалима и веома важним

даљим препорукама. Ако је тема била „предузетници“ истраживало се на местима где су били предузетници и када бисмо наишли на једнога на тај начин смо ширили круг. Или, ако је тема била „политичка организација“, онда су се тражили активисти и активисткиње из тих времена и са њима су се организирали информативни интервјуи и сакупљао материјал. На крају, грађа за изложбу била је око 80% сакупљена на тај начин. Након шест месеци, колико је изложба трајала, ми смо понудили Музеју Беча да преузме оригиналне материјале, што је музеј одбио са аргументом да то није део њихове сакупљачке политике. Пролазећи кроз цео тај процес, за нас је политика сакупљања све више постајала тема. Ми смо такође све више постајали свесни чињенице да неко одлучује шта ће се сакупљати и да то одлучивање, иако се промовише као неутралност, у ствари јесте акт моћи. Моћи институција – пре свега особа који раде у њима и њихове интелектуалне и политичке опредељености. Наравно, лево либерално оријентисани никада не би рекли зато што је тема историјски безвредна већ зато што немамо места, стручно особље, времена, итд. Изложба је коначно показала да нема материјала о овој теми и да се то мало што га има тешко налази. Тако је потакнут мој интерес за сакупљање и систематизацију материјала о гастарбајтерима.

Ми, дакле, покушавамо да успоставимо континуитет историјског погледа на миграцију у Аустрији. Међутим, дисконтинуитет је оно што до данас карактерише историју миграције. То није случајно тако, већ је део стратегије искључивања миграната из јавности друштва. Тако како су они најнемобилнија група аустријског друштва, тако је и научно мишљење о њима пуно скокова и прекида. На мигранте, на мене на крају крајева, не гледа се као на константу друштва већ као на нешто што смета. Ипак, тај процес сметње некако је и неопходан. Једино када смета довољно дуго и интензивно, почињу да се баве њиховим постојањем. Али то бављење није ни превише дуго, нити превише интензивно, тек довољно да се подмири лоша савест и јавно мњење. Предуслов да се створи један континуирани поглед на миграцију јесте

←
Из албума фотографија и новинских исечака клуба Југословена „Јединство“
Беч, Аустрија, 1972.
Фотографисао Јован Ритопечки
Збирка поклона – фотоалбуми, Музеј Југославије

да се почне са редовним сакупљањем артефаката. Да се на тај начин створи материјал који ће неко моћи, када за то дође време, да истражи. То време ће сигурно доћи. Више од половине деце која тренутно полази у основну школу у Бечу има бар једног родитеља мигрантског порекла. Та деца ће једног дана хтети да сазнају нешто више о њиховој историји. Примера ради, ако њихови родитељи долазе из Сирије или Србије, њих ће Јозеф II исто тако интересовати као Бат партија у Сирији или династија Обреновић у Србији. Међутим, ту се још увек налазимо на нивоима националних историја, а историја миграције је нешто више од тога, она је на најопштијем нивоу историја комуникације између различитих друштава и друштвених система – када се полази са тачке историје миграције открива се да нема само националних историја – и на индивидуалном нивоу историја субјеката те комуникације.

Архив миграције, дакле, није ништа друго него идеја да се сакупи историјски материјал везан за миграцију, али не само материјал државних институција и медија већ и онај од самих људи. И не само писани материјал већ и предмети миграције и, пре свега, стваралаштво миграната: књиге, часописи, фотоалбуми, личне и званичне фотографије... Све оно што омогућава да се баци поглед на један период из другог угла, не са позиције држава и механизма моћи, већ са позиције јединке, фамилија, група и удружења која су деловала у једном специфичном државном међупростору.

Миграција није само регулација и законски прописи, већ и прегршт прича људи који су подређени тим регулативним стегاما. Прича у којима можемо открити механизме преживљавања и механизме деловања људи који као „привремени“ не припадају *de facto* (иако *de iure* наравно припадају) ниједној држави, открити како се су сналазили са бирократијом, са граничним службеницима, у којим су условима становали, под којим бесправним условима радили, како су одржавали или губили фамилије, како су се радовали, славили, туговали и жалили. Све то само зато што им је историја доделила улогу која их поставља

изван уске историје националних држава и њихових интереса. Проучавајући гастарбајтере, ми у ствари залазимо у другачији вид историје који је заснован на детериторијализацији полицијских структура. Јединка је слаба, али делујућа јединка у једном критичном броју мења историју и то се догодило са гастарбајтерима: они су променили историју Југославије исто као што су променили историју Аустрије. У Аустрији је 1958. године било десетак хиљада особа из Југославије, тренутно је број оних који у Аустрији бораве, са или без држављанства, а потичу са подручја Југославије, већи од пола милиона. Историја миграције се бави овим и њима сличним људима и Архив миграције сакупља материјал који ће временом омогућити да се сагледа јасније слика живота особа које су од стране националне државе осуђене на неисторичност.

Следећа велика станица на путу ка једном Архиву миграције била је кампања коју сам иницирао са курдским колегом Арифом Акиличем 2012. године. Прелиминарни текст кампање био је следећи:

„Полазимо од чињенице да учешће у друштву није подразумевана датост, него се оно одвија кроз циљано сучељавање, допуну и ширење пре свега институционалног оквира. Који ће се садржаји пренети, шта ће бити приказано, у којим дискурзивним правцима ће се кретати развој унутар институција миграционог друштва – све наведено зависи од тога како ће се институције позиционирати према мигрантима и мигранткињама као актерима друштва. При томе, треба напоменути да целокупна институционална мрежа у Аустрији има веома мали или никакав удео сарадника и сарадница са ‘мигрантским коренима’. Но, та је чињеница само један од симптома далеко већег недостатка: реалност миграната и мигранткиња нема свој одраз у институцијама друштва у којем они живе већ генерацијама. Сегрегација представља чињенично стање и уочљива је у свим областима друштва. Зашто у Аустрији не постоји историја миграната? Полазимо од тога да није у питању случајност него свесно направљен

пропуст у државној политици сећања. Историја миграција и пре свега лична историја миграната и мигранткиња не постоји зато што не представља део културе сећања коју национална држава званично негује, нити је циљ да она постане део тог корпуса. Државни апарат регулише значење симбола из прошлости и стара се о томе да се преко школских уџбеника, музеја, назива улица, празника итд. у јавности шире само одређени садржаји. Кључно питање гласи: КОГА се сећамо и ЗАШТО? Асиметрија сећања и избора артефаката последица је асиметрије

интереса. Постоји расистички мотивисан интерес да се историја миграције не призна као део националне историје. Тај интерес читује се непосредно у томе шта се представља као значајно и вредно памћења, а шта као споредно, шта се прикупља као важно, а шта је безначајно са становишта сећања. Али чињеница је да након више од пола века живота у Аустрији мигранти и мигранткиње не само да поседују сопствену, специфичну историју, него већ увелико чине и саставни део ширег наратива националне државе: они својим активностима утичу на свакодневицу

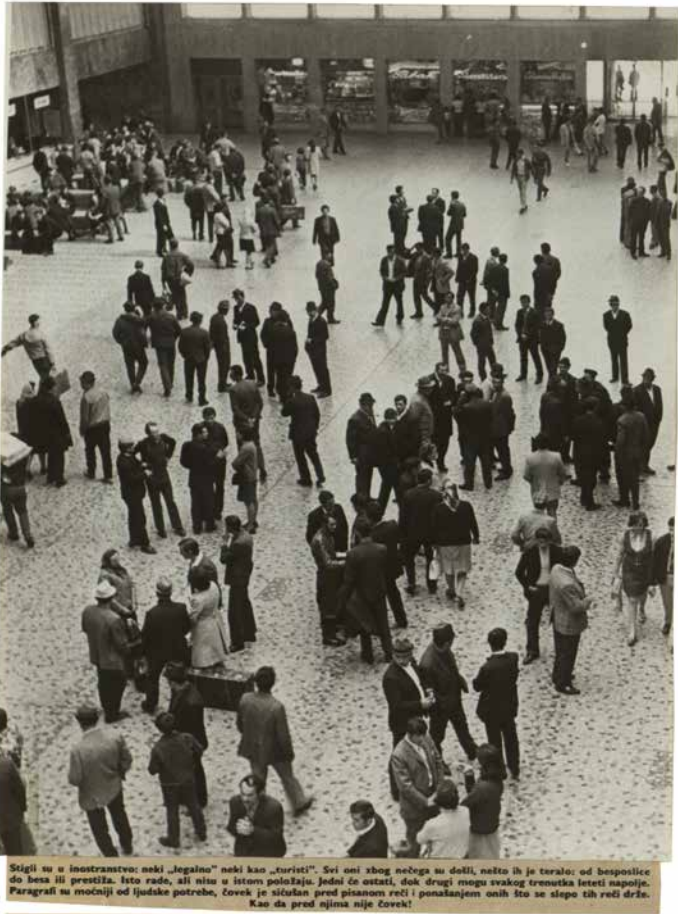
↑
Из албума фотографија и новинских исечака клуба Југословена „Јединство“
Беч, Аустрија, 1972. | Фотографисао Јован Ритопечки
Збирка поклона – фотоалбуми, Музеј Југославије

Пропагандни оглас Националнедемократске партије из Аустрије на ком пише „Захтевамо: страни радници напоље!“ Ова партија је постојала од 1967. до 1988. године, када је расформирана због кршења аустријских антинацистичких закона.

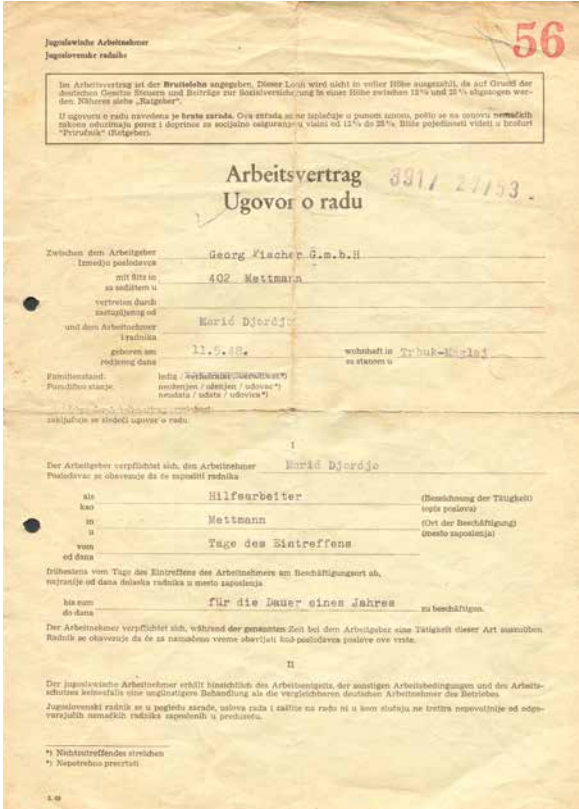
и обликују је, они су актери и њихово делање представља саставни део оне светске регије у којој се непосредно налазе. Време је да та чињеница заузме своје место и у званичној самосвести. Аустрија је имигрантска земља. Ту чињеницу треба признати у свим сегментима друштва, па тако и на нивоу политичке историје ове земље, где се из дана у дан изнова дефинише шта Аустрија јесте и шта је била.

Први корак у том правцу јесте признање и вредновање улоге миграната и мигранткиња као саставног дела ове Друге Републике, утемељење на идеји антифашизма и антирасизма. Признавање овог дела историје подразумева и недвосмислено јасно присуство субјеката те историје. Следећи корак јесте уређење Архива миграције: документарног центра чији ће задатак бити да прикупи артефакте који су до сада били расути по приватним збркама и да их систематски обради. Архив као стециште знања и ширења знања може да доведе у питање интересну заједницу расистичког државног апарата и институција задужених за чување националног сећања. Али не у смислу додатне понуде на постојећем тржишту сујете званом диверзитет, него у смислу одрживе и симболичне инстанце где ће оно како је миграција изгледала и како миграција сада изгледа из различитих перспектива (укључујући и виђење самих миграната и мигранткиња) развијати своје позитивно дејство унутар већ одавно установљеног наднационалног простора.“

Кампања је била успешна у смислу етаблирања теме у јавности, али ипак није у смислу етаблирања једне централне друштвене институције архива. Међутим, дискусија у јавности је иницирала различите развоје у различитим покрајнама Аустрије. У Форалбергу је концентрисана пре свега на миграцију из Турске и постала је део стратегије покрајнског музеја, у Тиролу је у организацији локалних удружења одржано више изложби на тему *Тирол и миграција* и тај материјал је постао део покрајнског музеја. Званични Архив града Салцбурга је запослио једну архиварку која се бави само сакупљањем материјала о овој теми и такође је презентна на Институту

за савремену историју у Салцбургу. У Бечу је тема најмање институционализирана. Музеј Беча се и даље, поред пунктуалних пројеката – на пример пројекта *Сакуљвање миђрације* у који сам и ја био укључен – дисконтинуирано бави темом. Ако се мора онда се сакупља, да сами предузму иницијативу и да нешто ураде – то до сада није био случај. Као што рекох, када се сретнемо дају хиљаде обећања, кустоси и службеници су љубазни и предусретљиви, али да дође до конкретне дугорочне реализације сакупљања артефаката миграције у Бечу – то до данас није постала

↑
Уговор о раду Хаџи Ђорђа Марића из Добоја који је издао Општински завод за запошљавање Добој – испостава Маглај, 1969. година. Фонд Музеја Југославије

↵
Из албума фотографија и новинских исечака клуба Југословена „Јединство“ Беч, Аустрија, 1972. Фотографисао Јован Ритопечки Збирка поклона – фотоалбуми, Музеј Југославије

реалност. Све остаје на доброј вољи неких кустоса, без развијене опште стратегије и политике сакупљања материјала о миграцијама.

У Бечу се етаблирала идеја индивидуалног сакупљања материјала. На пример, ја поседујем доста докумената,

од протокола, фотографија и новина, до печата који су се користили у клубовима. Проблем са којим се тренутно сусрећем је како тај материјал прикладно сместити: приватни станови, подруми, тавани и шупе нису места за материјал чије би трајање требало да буде што дугорочније. Таква врста сакупљања је везана за индивудие. Рецимо, Слободан Јовановић (чија је приватна изложба о радничким спортским играма била део пројекта *Јуђо, моја Јуђо* у Музеју Југославије) у Бечу је сакупљао материјале о радничким спортским играма и другим спортским манифестацијама, као што је нпр. крос „Политике“. Сам је неко време слао извештаје о спортским догађајима разним југословенским новинама, а данас има више од седамдесет година и велико је питање шта ће бити са његовим материјалима у будућности. При томе, не нестају само материјали него и контексти тих материјала, приче о ситуацијама, о странпутицама, о људима, о тадашњем животу, погледима на свет, о организационим струкурама, итд. Тренутно смо у ситуацији да још има људи из прве генерације гастарбајтера, за десетак година то више неће бити случај. Са њима нестаје и шанса да се дође до информација из прве руке.

МЈ: Шта је Музеј миграција? Која је његова мисија? Колико се одмакло с идејом?

ЉБ: Музеј миграције је логички наставак идеје архива. Док сам се бавио идејом архива, схватио сам да такав један простор не може бити само архив у класичном смислу те речи. Због неопходности проактивног истраживања – артефакти не долазе сами већ се морају тражити – и због вирулентности теме миграције, тај простор мора бити нека врста дискурзивног простора. Значи, место где се не сакупљају само „отпаци“, већ и где се размишља о смислености тога сакупљања, место где би се на пример причало о томе која све значења има „објект миграције“, где би се сакупљено излагало и где би се стално водила нека врста полилога о томе шта и како треба радити. Најближи могући назив за такав један простор јесте музеј. Зато смо се за то одлучили, мада ниједан садашњи

музеј – па ни постојећи музеји миграције, као нпр. парадигматични музеј у Њујорку на острву Елис – не одговара тој и таквој замисли.

Иза те идеје стоји и чињеница, за разлику од времена пре двадесетак година, да већ постоји доста сакупљеног материјала, да постоје изложбе, већи број уметничких радова, студија и публикација и безграничан број новинских чланака који захтевају простор где би били смештени. Та друга мисао нас је довела до изложбе *Рођење музеја миџрације* 2020. године. Ми, група MUSMIG, тада смо конципирали један простор у којем би се сакупиле прошле изложбе, наравно, оне које су се дале сакупити за кратко време, па да све то заједно са уметничким радовима на тему миграције и са поменутом за ту прилику спремљеном изложбом буде приказано на једном месту. Основна идеја: ако не постоји музеј миграције који прави изложбе, онда ми организујемо изложбу која ће као садржај имати све изложбе које би требало да буду део тог музеја. Идеја је била успешна – за три дана, колико је изложба трајала, посетило је око 800 људи. Након тога је наступила пандемија ковида. Тренутно влада несигурност, нико не зна у којем ће се правцу шта и како развијати.

МЈ: Зашто је важно да се Музеј Југославије бави гастарбајтерима? Како мислиш да би требало (Музеј Југославије) да се бави гастарбајтерима?

ЉБ: Музеј Југославије је место које се бави, уосталом као и сваки музеј на свету, продукцијом и, још важније од тога, озваничавањем колективног сећања. Свака изложба која се спроведе доприноси томе. МЈ се такође, како стоји у имену, фокусира на једну историјску чињеницу: постојање Југославије као државне творевине. Држава сама по себи, када је ослободимо митологија и мистификација, није ништа друго до територијализација, покушај контроле успоравањем одређених токова. Свет и његов ток постојали су пре сваке државе и постојаће након тога такође. То је нешто што смо болно морали да сазнамо кроз процес деструкције Југославије. Држава је у нашем контексту

важна због историзације: не постоји писана историја изван државе. То не значи да не постоји историја, већ не постоји једна врста историје – линеарна историја, историја која се базира на напретку (а не на очувању и понављању одређених оквира – кружно схватање историје). За такав историјски поглед на свет је потребна држава. Пре постојања одређене државе такође је нешто било ту, постојао је покрет, енергија која је да би била људима од користи морала да се припитоми. Метафорички изражено да се из воденог тока направи електрична енергија. Слично је и са државама, оне нису ништа друго него нека врста брана у токовима света, брана које постоје, брана које су корисне, које се троше и које, ако се не одржавају, пропадају. Међутим, пропада брана, али не и ток. Музеј Југославије је музеј о једној од тих у историјском времену несталих брана. То га чини, колико је мени познато, јединственим на свету. Он се базира на чињеници да је Југославија на „бранику историје“ била важна творевина, била је покушај да се мали завађени народи, проклети својим географским положајем на размеђу моћних токова, учине субјектом људске историје у ширим оквирима, ширим од њихових локалних оцака и сокака, уђерица и поскочица. Бављење тим једним посебним процесом карактерише МЈ, чини га посебним историјским местом. Из тога музеј црпи своју снагу и могућност деловања.

„Брана“ којим се бави МЈ имала је једну додатну карактеристику која је разликује од националних држава, она је била покушај стварања наднационалне творевине. Југославија је била покушај да се потенцира заједништво Јужних Словена, а не њихове разлике. Миграција је позитивно изражено један од видова комуникације међу народима. Без комуникације, без договора и уговора, нема миграције становништва. МЈ не може да заобиђе

→
Из албума фотографија и новинских исечака клуба Југословена „Јединство“

Беч, Аустрија, 1972. | Фотографисао Јован Ритопечки
Збирка поклона – фотоалбуми, Музеј Југославије

тем у миграције зато што та тема стоји у самим коренима творевине сваке наднационалне државе. Тиме што МЈ тежи адекватном схватању Југославије, као историјског, политичког, културолошког и економског феномена, миграција становништва је сама по себи централни део те парадигме.

МЈ: Како разумеш партиципацију?

ЉБ: Проблем партиципације је доста сложен. Ја сам радио више пројеката који су се називали партиципативним. Од оних на почетку мог ангажовања, када сам са децом певао песме на нашем и турском језику или када смо организирали вечере упознавања где би се јела турска и југословенска храна, до, примера ради, позоришног

пројекта *Испираживање љубави* са Ромима из Војводине, када сам ја водио пројекат и сам себи постављао задатак да не поновим грешке других пројеката. На крају испадне да је можда материјални капитал подједнако подељен, али је симболички и културни капитал увек на страни оних који имају јачу институционално осигурану позицију у друштву. Друштво је тако структурисано да до тих разлика мора доћи. Један војвођански Ром у Бечу је на друштвеној лествици тако котиран да, ако нема новца, не може ништа сам да започне са симболичним и културним капиталом. То што у биографији режисера стоји као тачка плус када аплицира за следећи пројекат, у биографији Рома не значи ништа. Они друштвено и социјално нису у стању, не дозвољава им свакодневица преживљавања, да предају захтеве за следеће пројекте. Да се разумемо,

Kad zaigra kolo u Lobau...

U poslednje vreme dato je više obećanja u vezi sa organizacijom kulturno-zabavnog života naših građana u inostranstvu, ali kao što ova fotografija iz Beča pokazuje nali ljudi se snižaze i sami.

U komunalnim službama Beča radi dosta građana Jugoslavije. Velik je broj Cigana, a među njima ne malo je odvelo čitave porodice. Oni su se snali da naprave zabavu, da zaigraju i запеvaju. Na periferiji Beča, na jednoj livadi okupljaju se svake nedelje kada je lepo vreme i to ne samo oni što rade u Beču već i iz cele Austrije, a nije retkost da dođu i iz Srednje Republike Nemačke.

не да неће и не знају, него немају за то времена ни материјалних могућности.

За једну институцију то значи схватити овај друштвени механизам и покушати да се колико-толико помере његове границе. Пре свега када је реч о апропријацији знања. Супротност партиципацији није само дискриминација, него и апропријација знања. То је колонијалистички приступ стварима и значи укључивање људи у пројекте и истраживања да би се дошло до њиховог знања, које се после самостално користи за увећавање разних врста капитала без даљег контакта са стварним носиоцима тог знања. То је феномен у економском колонијализму, али је распрострањен и у социологији, антропологији и, у последње време, у историји. Велика љубав према странцима веома често има за циљ сакупљање поена за универзитетске каријере.

Шта, дакле, остаје – осим опреза и самокритике – када се трвди да се тежи партиципацији? Остаје могућност алијанси. Алијанса је краткорочна паралелизација интереса која по потреби настаје и нестаје, у којој су актери свесни друштвених, класних, родних, етничких, социјалних, културних и других разлика, али која у циљу успостављања заједничке боље будућности тежи ка постизању заједничких циљева. Пример: на последњој изложби коју смо радили у Бечу, под називом *Рођење музеја миграције*, један део је био резервисан за предмете које је организација „SOS Balkanroute“ репера *Kid Rex*-а (Петар Росандић) управо донела из Босне, са границе са Хрватском, где су се налазиле стотине људи који су на сваки могући начин били спречени да уђу на територију Европске уније. Ту су биле изложене ципеле, мајице, телефони, као и приче људи који су десетине пута покушали да пређу границу, били ухваћени од полиције у Хрватској, брутално истучени и враћени преко границе назад за Босну. Шта је ту паралелизација интереса? Наш интерес је био да прикажемо бруталну ситуацију у којој су се нашле избеглице и мигранти на границама Европе, а циљ организације која се бави прикупљањем

и транспортирањем помоћи тим људима био је да сакупља помоћ, значи да се промовише у јавности. Такве паралелизације интереса оних који излажу и оних који бивају изложени су увек могуће. Потребно је само да све стране прихвате неопходност упуштања у тај процес. На крају, дакле, треба увидети да свака страна добије нешто према својим политичком потребама.

МЈ: Да ли си променио мишљење од када си почео да се бавиш гастарбајтерима до данас?

ЉБ: Пре бих рекао да се моје мишљење временом продубило и добило нове аспекте. Двадесет пет година раније пред вама би стајао млади активиста коме је јасно да је све могуће и да ће се ускоро пуно тога променити боље. Тренутно видим да се пуно тога променило и да ће се променити, али сам много песимистичнији. Аустрија има незамислив број миграната, 33% становника града Беча, међутим, они немају право гласа.

МЈ: Која је твоја главна успомена из живота детета гастарбајтера?

ЉБ: Једно од сећања из детињства је путовање возом од Београда до Инсбрука. Постојали су ту мали, необично важни тренуци среће и успеха, али и неуспеха и плача. На пример, када се најзад нађе празан купе и у њему сместе сви кофери, који су поред одеће пре свега садржали храну. Храна је важан састојак среће, гастарбајтери нису инсистирали на преношењу хране зато што нису имали новца, већ више због специфичних мириса на које су навикли, они су са храном носили део прошлог живота, део простора у којем су провели детињство. Баш на ту храну су посебно пазили надлежни органи, како југословенски тако и аустријски граничари, који су тада сви имали каки зелене униформе и велике бркове. Чим би се приближила граница настала би у до тада живим купеима тишина (у то време су возови били простор за комуникацију, људи би се шалили једни са другима, водили озбиљне разговоре и размењивали информације).

Онда би воз стао и људи почели да шапућу међусобно. Чекали су се органи власти, који су у таквим ситуацијама били свемоћни, да изврше контролу кофера. Та процесција би се увек одигравала на исти начин. Врата купеа би била снажно отворена и неки велики бркалија би повикао: „Добро вече, шта имате да пријавите?“ Не сећам се да је ико икада имао нешто да пријави. Потом би цариник рекао – скините кофере и отворите их. Он би за то време изашао у ходник и чекао, а понекад би запалио цигарету, јер се њему, за разлику од нас, путника, није журило. Тешки кофери и путне торбе би се онда скидали са рафтова купеа, стављали на жуто-браонкаста скајем тапацирана седишта и чекало се следеће наређење моћника из ходника. Цариник би понекад бацио поглед на отворене кофере и прошао, али чешће би ушао и завлачио руке у замотуљке са храном, скоро увек подсмешљиво коментаришући: „Па људи шта ће вам све ово, зашто носите толико хране са собом!“ Не знам шта су тражили и не сећам се да ли су одузимали храну, сећам се само да су након те понижавајуће процедуре, када би воз најзад прошао границу, сви били срећни. Границе су ми због тога постале једна од тема којима се бавим. Наравно да није било само таквих тренутака, за нас, децу, интересантних и трауматичних, већ је на тим путовањима било, гледајући сада уназад, и нечег пријатног. До границе и када би се она прошла седишта би се повлачила и људи би се ушушкали и легли један поред другог, притом искористивши сваки центиметар тих импровизованих кревета. Ја сам као дете волео да слушам равномерни метални ритам точкова вагона, ритам који је за мене постао знак путовања и који и дан-данас када помислим на та путовања имам у ушима. Са таквим ритмом бих заспао док ме не би пробудили због границе или сатима касније, када бисмо стигли негде у Аустрију, у земљу која ми је одувек мирисала и изгледала као после кише: влажна, јутарње хладњикава и зелена.

→
Из албума фотографија и новинских исечака клуба Југословена „Јединство“
Беч, Аустрија, 1972. | Фотографисао Јован Ритопечки
Збирка поклона – фотоалбуми, Музеј Југославије

Људи мисле ако неко има
два лава на кући у улазу
од авлије или дворишта
да је гастарбајтер. [...]
Гастарбајтер је, по мени,
квалитетан човек који
је седамдесетих био
веома тражен радник у
иностранству. То је један
гастарбајтер...

Из разговора са Антоном Латиновићем – Тонијем дер Асијем,
хип-хоп уметником, дететом гастарбајтера – Франкфурт

Александра Момчиловић-Јовановић

Људи лавови

Југо, моја Југо

Југо, моја Југо наслов је песме коју је певала Силвана Арменулић, а продуцирао загребачки Југотон 1971. године. Текст песме написала је гастарбајтерка Миленија Радовановић док је проводила дане на лечењу у СР Немачкој „чезнући за дјецом и тешко болесним мужем“. На конкурс РТВ *Ревује*, недељног магазина београдског листа *Полићика*, читаоци су одабрали да песму отпева Силвана.

Носталгија најављена насловом, иако на изложби није била експлицитно проблематизована, остала је саморазумљива доминанта којом изложба одише. За генерацију гастарбајтера која је отишла у иностранство из ФНРЈ или СФРЈ карактеристичан је замрзнути идентитет везан за земљу коју су напустили, а у коју нису више могли да се врате. Он је са дистанце могао бити негован и *подреван* другачије него код људи који су све време живели на југословенским просторима. Ова генерација гастарбајтера *оаза* је југоносталгије. Парадоксално или природно, носталгија је истовремено бремене и потенцијал и Музеја Југославије.

Музеј

Годинама уназад Музеј Југославије бави се сопственом трансформацијом. Саживљава се са додељеним идентитетом, старим и новим збирним фондом, у настојању да делатност усмери¹ ка баштињењу југословенског искуства у свој његовој разноликости и неизрецивости, топлини, трагедији, носталгији и живој трауми. Музеј и сопствену историју ставља у службу сагледавања заједничког наслеђа. Активно се бави (ре)концептуализацијом своје мисије и стреми да веродостојно сведочи о предмету свог истраживања и музеализације. Иако то на моменте уме да делује као циљ за себе, посредно и далекосежно, наш Музеј претендује да се стабилизује као релевантан извор и простор сазнања о Југославији.

Упоредо са ауторефлексивним процесима, музеј Југославије се консолидује и прикупљањем предмета, изложбама и програмима који из савремене перспективе

¹ Није реч о монолитном процесу, напротив. Дискусије не јењавају ни 25 година након оснивања Музеја, како интерно тако и са бројним заинтересованим појединцима за југословенску прошлост, било да су јој наклоњени или не.

Изложба Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче, Музеј Југославије Београд, Србија, 2017. Део грађе Слободана Јовановића, хроничара из Беча Фотографисао Реља Иванић

интерпретирају теме из сложене реалности живота у Југославији, непосредно пре и после њеног постојања. Трансформација Музеја започета је померањем истраживачко-интерпретативног фокуса ка друштвеној историји,² микроисторијским процесима и разноликим и често противречним животним искуствима. Будући да су музеји, у начелу, *демокрајски* оријентисане установе, равнотежа између стручно-научних тумачења и интерпретације људских судбина и емоција и њихових екстрема – академизма и баналности – била је један од темељних изазова изложбе *Јуіо, моја Јуіо – іасішарбајітерске іриче*. Изложба обрађује тему која је требало да осветли један запостављени сегмент друштвене историје – раднике на привременом раду у иностранству који су маргинализовани и подложни стереотипизацији, а њихова улога у културном и привредном развоју Југославије генерално је занемаривана. Изложбом *Јуіо, моја Јуіо* Музеј се експлицитно придружио гласу оних који су предмет интерпретације, а до сада су били *нечујни* у историјским догађајима.

За музеализацију радних (транс)миграција у иностранство детектовали смо до тада не приметна утемељења у дотадашњој институционалној историји и пракси. Једно од упоришта налазимо у масовном корпусу поклоне Титу који чине једну од метазбирки Музеја Југославије. Поклони Југословена, међу којима и многих радника, музеализовани су првенствено захваљујући томе што су у неком тренутку упућени Титу. Сви они заједно, у реалном времену, створили су својеврстан *imago mundi*. Док сведоче о односу према вођи, они говоре и о оном што је било занемаривано, о личним микросветовима који заједно граде својеврстан рукопис епохе. Тај имплицитно *народни* карактер поклоне из Југославије даје Музеју шлагворт и аутентичан увид у микронаративе (Момчиловић Јовановић, 2017, 181). С друге стране, Љубомир Братић, један од коаутора, истакао је у *Приручнику*

2 Изјава о идентитету из 2020. године формализовала је ову визију и актуелне тенденције у развоју Музеја Југославије.

изложбе да се наше данашње бављење гастарбајтерима може посматрати и као један вид континуитета у истраживању и музеализацији историје радништва. Као наследник Музеја револуције народа и народности, Музеј Југославије одржава део тог послања управо бавећи се једном масовном групом радника која је на маргини историјских токова „уз покушаје да се сами субјекти те историје укључе у наратив изложбе“ (Братић, 2016, 4). И то тако да њихови гласови буду у првом плану. Вишегласје је имплементирано на неколико начина о којима ће бити речи у даљем тексту, а међу којима је посебно значајна самоартикулација гастарбајтера. Самоисторизација и самоартикулација Музеја и гастарбајтера, као два паралелна процеса иницирана *одозго*, свестан су акт ангажованог приступа наслеђу.

Гастарбајтери

Растегљивост појма *іасішарбајітер* опште је позната. Етимолошки оквир термина *іосіујући радник* подразумева кованицу немачког порекла, распрострањену код нас и у иностранству у колоквијалном говору почетком шездесетих година двадесетог века.³ Тада је запошљавање у иностранству озваничено међудржавним споразумима о привременом *увозу* радника⁴ из Југославије (и других земаља европског југа) у земље западне и северне Европе. Основни узрок тих миграција био је недостатак радних места код куће наспрам потражње радника на Западу – такозвани *іуш* и *іул* фактори. Аграрна реформа спровођена од завршетка Другог светског рата и окретање тржишној привреди средином шездесетих година у Југославији резултирају мањком радних места који истискује раднике у западне економије које су у

3 Према Драгани Антонијевић, у концептуализацији појма 60-их и 70-их година учествују економски, друштвени, идеолошки, темпорални и територијални фактори (Антонијевић, 2013, 84).

4 Службени гласник Републике Аустрије, Споразум о регулисању запошљавања југословенске радне снаге у Аустрији, фотокопија документа у „Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965–1973“. Beograd, Institut za savremenu istoriju, 2012, 353.

експанзији,⁵ те им понестаје радне снаге у појединим производним сферама.⁶ За релативно кратко време вишак људи у домаћој индустрији, уз временом све артикулисанију системску подршку, ефикасно се прелио у западне индустрије. Југославија је на тај начин *привремено* решила проблем незапослености. „Појава вишка радне снаге, успорен темпо запошљавања, отпуштања с посла, немогућност запошљавања младих стручњака, повећање личних доходака у иностранству, промена паритета динара – додатно су утицали на повећање интереса радника да потраже запослење у иностранству“ (Ивановић, 2008, 279).

Термин *јосѝ*, дакле, илуструје привременост ангажмана који је за многе, ироничним обртом историје, постао дугорочан и трајан. Из многих разговора са гастарбајтерима чита се да је управо та привременост потпомогла да се одлука о одласку лакше донесе. Да је у понуди било трајно остајање у иностранству, многи кажу да се не би одлучили на тај корак. Поготово ако се има у виду да у *јосѝе* на рад одлази генерација људи који стасавају у веку обележеном *тридесетједнојгодишњим свешким рашом*, како то Хобсбом формулише,⁷ у којем су учествовали на супротној страни од својих нових послодаваца.⁸

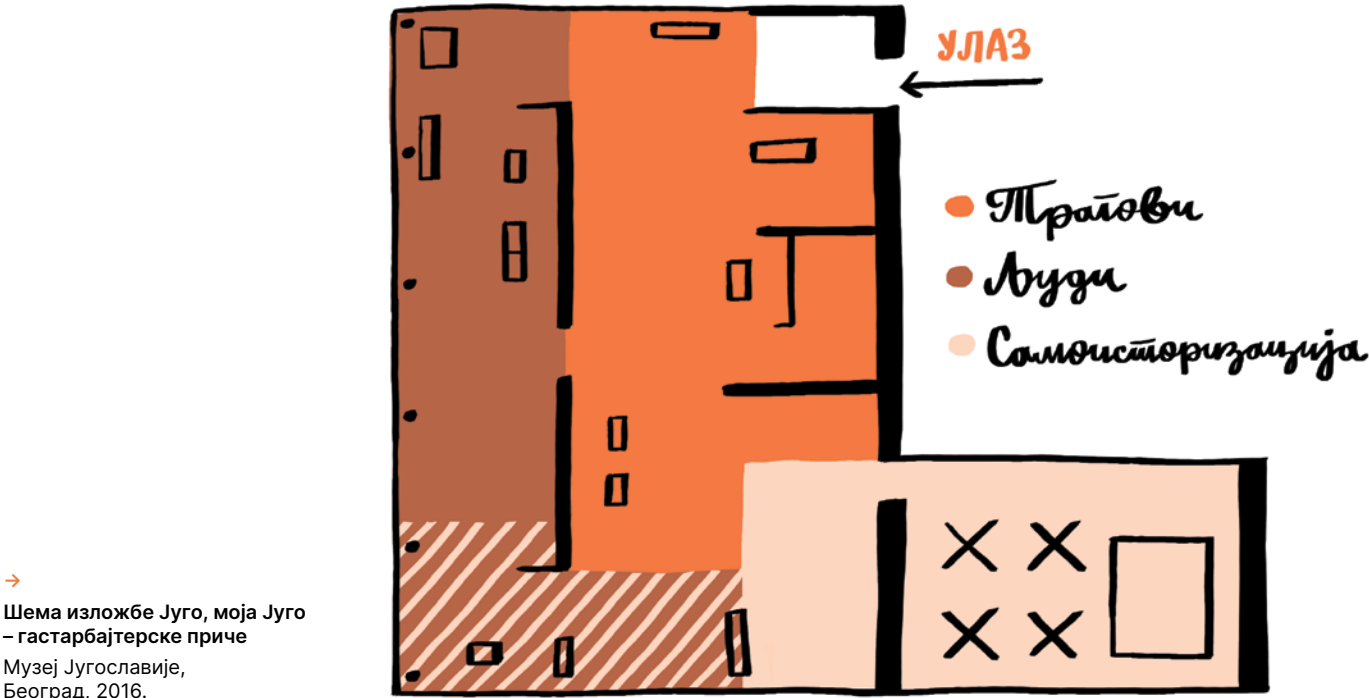
Када је привременост останка релативизована, термин *јасѝарбајѝер* постао је опште примењив на све који су отишли да раде у иностранству, а културолошке

конотације термина у наредним деценијама постају све доминантније. Стереотипи о гастарбајтерима се успостављају већ седамдесетих, а нарочито осамдесетих година, када се радници враћају у своју земљу или почињу да граде куће у завичају (Братић, Малешевић, 1982). Материјална ситуираност гастарбајтера, иновације, не само у материјалној култури већ и искуства са којима се враћају у земљу, без обзира на познате амбиваленције, чине да углед гостујућих радника, према мишљењу Мари-Жанин Чалић, временом расте. „На врху друштвене лествице нису више били добростојећи сељаци или сеоски учитељи, већ породице чији су чланови били радни мигранти“ (Чалић, 2013, 262). Предраг Марковић гастарбајтере види као оне који су „из основа променили друштвену и културну улогу радника-миграната. Пре свега, они нису трајно одсутни. Уместо романтичне представе о сину или вољеном кога нема, гастарбајтер се појавио као врло видљив друштвени чинилац, а још више као културни симбол. Њихов статус није одражавао огромну друштвену, привредну и културну улогу коју су имали (и имају) у друштву. Напротив, гастарбајтери су били потцењивани у свим областима јавног живота“ (Марковић, 2009, 11). Са друге стране, о промени перцепције гастарбајтера сведоче радионице спроведене са средњошколцима током трајања изложбе, које су показале да тинејџери под гастарбајтером махом подразумевају човека који је успео у иностранству.⁹

На изложби је имплицитно узета у обзир шароликост конотација појмова *јасѝарбајѝер* и *јасѝарбајѝерсѝво*, а можда је најмеродавније рећи да су они схваћени као препознатљив културни идентитет (Антонијевић, 2011, 1015).¹⁰ Међутим, анализа опсега термина није била непосредан циљ пројекта. Одлучили смо да изложба рефлектује истраживање: рекогносцирати терен, истражити, просејати, а затим транспоновати у изложбеном простору где нас је све одвело трагање за

9 В. О одласку и останку, разговор са С. Сопић.

10 В. још нпр. Марковић, 2009; Ромелић, 1989; Крстић, 2013 и др.

→
Шема изложбе Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче
Музеј Југославије, Београд, 2016.

гастарбајтерима. Зато је изложба почињала „Траговима“¹¹ гастарбајтера: кроз збирке Музеја Југославије, фонд Народне библиотеке, Архива Југославије, Архива РТС-а и Југословенске кинотеке, па све до бувљака. Наравно, одвело нас је и у госте гастарбајтерима, о чему ће нешто даље бити речи. Неколико примера из скорије праксе Музеја показало је да, када се нека појава која припада новијој прошлости први пут обрађује, *мајирање* (у јавној и приватној сфери) не само да је елементаран методолошки корак већ је и захвалан начин излагања. Чинећи процес истраживања транспарентним, институција демонстрира отвореност за дијалог. Ово представљање истраживачког процеса, које подразумева избор и слагање извора, колико год рудиментарно или радикално било, ипак је и креативни чин. Тако се већ у овом сегменту могла уочити намера да се дефиниције, статистике и историјски

11 Сегмент „Трагови“ конципирао је Татомир Тороман.

подаци, представљени из више историјских извора, комбинују са личним наративима. Музејски предмети које су радници из иностранства слали Титу на дар изложени су у првој ниши, као нека *јолузванична* зона, између официјелног и приватног, неформалног, спонтаног. Даље, у главном току изложбе статистичке карте и графикони у контрапункту су са плакатима филмских остварења која тематизују *јасѝарбајѝерај* и *јасѝарбајѝере*. У витринама, између ова два наспрамна зида, били су постављени омоти синглица *народњака* и коверте писама које су радници из иностранства слали Радио Београду, редакцији емисије „Вечерас заједно“ намењеној радницима у инострантву, која се од маја 1970. године емитује сваког петка на Првом програму.

На крају сегмента „Трагови“ изложени су предмети нађени на бувљаку – илустровани приручници за сналажење у иностранству, разгледнице које су радници

5 О спољнополитичким факторима в. у Хронологији.

6 О узроцима за омасовљавање гастарбајтераја постоје многе историјске и социолошке анализе. Да наведемо само најдетаљније студије: Ивановић, Добривојевић, Приморац, Бобић...

7 „Без тога се не може разумети Кратки двадесети век. Он је био обележен ратом. Живео је и мислио у условима светског рата. [...] Историја овог века [...] мора отпочети историјом тридесетједногодишњег светског рата.“ Ерик Хобсбаум „Доба екстрема. Историја кратког двадесетог века 1914–1991“, Београд: Дерета, 2002, 24.

8 Ово је врло упечатљиво приказано у филму Јована Јовановића „Револуција која тече“.

↑ Изложба Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче | Музеј Југославије, Београд, 2017. | Фотографисао Реља Иванић

слали својима у Југославији и друго. Они су уводили у зону *самоарџикулације*. У просторном дијалогу са тим предметима био је приказан део богате приватне архиве Љубомира Братића, као гласа са обе стране.¹² Он је тематизовао радничко самоорганизовање у Аустрији од шездесетих до осамдесетих година. Свеукупно, ова целина требало је да представи присутност гастарбајтера у јавним сферама, формалним и неформалним архивама и укрсти је са упорном неприметношћу мигрантности,¹³ (радника) миграната и њиховом маргинализацијом као *лиминалних бића* (Антонијевић, 2011). Из свега наведеног, јасно је да

12 В. интервју са Љубомиром Братићем.

13 Упор. Марковић, 2009, стр. 9.

је изложба чинила један сугестиван систем усмерен да подржи глас оних који се ређе чују.

Приче

Афирмисати мимо стереотипа, био је лајт-мотив целине „Људи“.¹⁴ На уласку у ову целину, на капији кроз коју се из „Трагова“ улазило у *џривајни* простор, постављена су два бетонска бела лава. Елементарни степен асоцијације

14 Назив целине тенденциозно је одабран ради афирмације интензивнијег и систематичнијег прикупљања и музеализације животних прича. То је и референца на индекс Људи који је чувени новинар ББС-ја Мелвин Брег стандардизовао у складиштењу података о личностима на начин који је референтан и за музејске базе података (в. Пол Томпсон, 2012, 259).

је јасан. Међутим, овде је интервенисано у стереотип речима хип-хоп уметника Тонија дер Асија, детета гастарбајтера из Франкфурта: „Људи мисле ако неко има два лава на кући у улазу од авлије или дворишта да је гастарбајтер. [...] Гастарбајтер је, по мени, квалитетан човек који је седамдесетих био веома тражен радник у иностранству“.¹⁵ Штавише, позиција лавова је била таква да су се, у перспективи, преклапали са насловом „Људи“. Ту је метафора људи-лавови могла да указује на херојску и подвижничку, али и на потенцијално страшну, гладијаторску атмосферу расцепљених живота *(н)и тамо, (н)и овде*. Штавише, главни актери прича су људи чији је живот суштински одредила послератна атмосфера у Европи. Стасавали су у времену обележеном светским ратом, док је њихово зрело доба обележио југословенски рат.

У овом сегменту изложбе централно место заузимали су видео-записи разговора са гастарбајтерима, уз које су били изложени и предмети прикупљени на терену. Тако је понуђено седам *џрича*, седам интервјуа кустоса са две гастарбајтерке, једним гастарбајтером, два брачна пара и двојицом гастарбајтерских синова који су рођени у Немачкој и тамо и даље живе. *Приче* радница и радника испричане су кроз разговоре са кустосима, а илустроване су предметима, видео-записима, њиховим стваралаштвом, фотографијама и документима. Аутобиографске артефакте – дневничке белешке, поезију, уметничке слике – одабрали смо заједнички са саговорницима. Кроз личне предмете и видео-белешку сећања приказан је гастабајтерски живот разапет између дубоких крајности, туге и благостања, великих ускраћености и успеха. Намера нам је била да направљеним одабиром превазиђемо први утисак и изазовемо разумевање и поштовање, не само према прегнућу и жртви него и према оствареном сну.

15 Одломци интервјуа са репером Тонијем дер Асијем, дететом југословенских гастарбајтера у Немачкој, могу се наћи на линку: <https://www.youtube.com/watch?v=sVPdhOH4-zU>. Разговор су водиле Сара Сопић, Мирјана Славковић и Љиљана Миловановић.

↑ Изложба Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче | Музеј Југославије, Београд, 2017. | Фотографисао Реља Иванић

← Кустоси Музеја Југославије у посети Братољубу Ђуку Сјеница, Србија, 2015. Фотографисали Татомир Тороман и Александра Момчиловић-Јовановић

Будући да грађе на ову тему, осим споменутих поклона Титу, у Музеју није било, те да тема још увек није била препозната као херитолошки релевантна, рад на изложби темељио се осим на архивској грађи и на теренском истраживању.¹⁶ Како су *ias̥tarbaјi̥šeraj* и *ias̥tarbaјi̥šer̥s̥i̥vo* саставни део живота десетина хиљада људи са некадашњих југословенских простора, разговор са њима био је основни истраживачки метод. Наравно, не само да би се дошло до података *из њрве руке*, већ и да бисмо мотивисали активније учешће саговорника у стварању изложбе. Ови принципи погодни су дефинисани у „Водичу кроз теренску анкету“ социолога Стефана Боа и антрополога Флоренса Вебера који указују на „произвољност реза између теорије и емпирије“ (Бо, Вебер, 2005, 13). Они примећују да „захваљујући урођености [...] у средину коју истражује, етнографија поново успоставља виђење одоздо које је разноврсније него што се верује“. И даље: „Етнограф [...] испољава начелни скептицизам спреам уопштавајућих анализа и унапред утврђених начина сецирања друштвеног света. Етнограф задржава право да *a priori* сумња у већ готова објашњења друштвеног поретка. Он је увек заокупљен бригом да друштвену стварност *осмојри изблиза*, чак и по цену да се успротиви званичном гледању на ствари, да се супротстави силама које намећу поштовање и ћутњу, силама које монополизују поглед на свет“ (Бо, Вебер, 2005, 11).

У досадашњим пројектима Музеја често су рађени интервјуи који су, у већини случајева, примењивали метод усмене историје.¹⁷ Разлози за то су били и практичне и концептуалне природе. Код усмене историје број саговорника може бити минималан и уже таргетиран (индивидуализован). Стицање поверења саговорника, који пречесто остаје више информант, а мање саговорник (саучесник), успостављено је етапно и

16 В. „Значај теренског истраживања у музејској пракси“, текст Тијане Хајдуковић.

17 Упор. Панић, 2013.

градативно. Метод усмене историје погодан је за тематски усмерену илустрацију и поткрепљење теме живом речју /сведочанством,¹⁸ док етнографско истраживање, са скраћеном дужином боравка на терену, може да пружи већу флексибилност и ширину приступа, као и сагледавање већег броја контекстуалних фактора. Непосредан боравак у животном окружењу саговорника, када нема строго усмерени формат, оставља веће шансе за остваривање поверења и међусобног разумевања.¹⁹

Иако тема југословенска и архивска грађа нуди податке из читаве некадашње државе, архивско и теренско истраживање обављено је само у Србији.²⁰ Намера је била да ова изложба буде повод за наставак истраживања и сакупљање нових усмених сведочанстава, артефаката или већ обликованих приватних архива или збирки из осталих бивших југословенских република.²¹

18 Више код Томпсон, 2013.

19 Упркос томе што унапред постављени критеријуми о родној, етничкој, религијској, старосној и професионалној разноликости саговорника, као и неки методолошки критеријуми, нису били сасвим доследно примењени, како због сложености пројекта тако и због бројних практичних ограничења, најшири круг саговорника обухватио је преко 80 особа. Сви разговори имају звучни запис и транскрипт, као и све неопходне пратеће податке. Више од половине саговорника, индивидуално или породично, поклонило је или позајмило Музеју неке од њима значајних или асоцијативно употребљивих артефаката. Укупно преко 200 потенцијалних експоната.

20 У време писања овог текста у току је теренско истраживање у Босни и Херцеговини, започето у Добоју, поводом постављања босанске верзије Гастарбајтерских прича *С оне стране Пливе* у Хисторијском музеју Босне и Херцеговине у Сарајеву.

21 Теренским истраживањем 2014–2016. године обухваћена су у највећој мери места у источној Србији, Браничевском округу и јужном Банату, као подручја са највећим бројем радника у иностранству: општина Неготин (села Кобишница, Уровица, Прахово), општина Мајданпек (села Рудна Глава и Црнајка), Пожаревац, Радна мала, општина Мало Црниће (села Велико Црниће, Црљенац), општина Петровац на Млави (села Бусур, Трновче, Стамница, Старчево), општина Жабари, општина Жагубица (Жагубица, села Милатовац, Лазница, Селиште), општина Вршац (Вршац, села Уљма, Гудурица), Сјеница, Зрењанин и Мачвански Прњавор. Локације су изабране не само по статистикама о броју радника на привременом раду у иностранству, већ и по посебно и лично препорученим саговорницима.

Ради нормирања разговора састављен је приручни упитник.²² У упутству за коришћење упитника објашњено је да су питања само смернице и да би требало импровизовати на лицу места, сходно току разговора и околностима. Редни бројеви питања служили су искључиво да би уредније могле да се воде белешке, не ради обавезног редоследа у разговору. Даље, иако су демографски подаци наведени на почетку, прикупљани су током разговора посредно да би се умањила испитивачка инвазивност. Требало је сачекати да се разговор развије и придобије поверење саговорника. Посебно осетљива питања етничке и верске припадности требало је поставити индиректно, на пример када се говори о односима са другим југословенским етничким групама или са осталим странцима. Нисмо инсистирали на одговорима уколико их саговорник избегава.

Основне теме за разговор биле су: околности и разлози одласка из Југославије; затечене околности и почеци живота у иностранству; услови и утисци о раду у иностранству; живот, породица, дружење, празници, слободно време; међунационални односи; општи утисци и вредновање искуства. О изложби бисмо обично причали на крају разговора. Често бисмо покушали заједно да материјализујемо опште утиске и поуке, животно важна сазнања која саговорници мисле да би требало да поделе са светом, тј. са музејском публиком. Питали смо како саговорница/саговорник мисли да би у Музеју на сликовит

начин могло да се дочара искуство гастарбајтерског живота. Имају ли неку важну успомену која је оличена неким предметом? Имају ли предмет од којег се нису одвајали, који су носили са собом? Дешавало се да смо добијали одговор којим саговорник експлицитно препушта нама, кустосима „да радимо свој посао“. Некад бисмо посезали за општим местима – коферима, пасошима или, на пример, ручним млином за кафу чијег се звука и мириса рођени у Југославији радо сећају. Питање о конкретном предмету требало је да активира сећање или носталгију коју бисмо могли да материјализујемо предложеним или неким за саговорника адекватнијим предметом и приче вежемо за њих.

Један од наших доминантних импулса као истраживача – да не останемо *ћразних руку* – често се подударало са једним од доминантних импулса наших домаћина и домаћица – да нас не разочарају и не оставе *ћразних руку*. Иако смо тога били свесни, у недостатку *крунских доказа* гастарбајтерског живота доносили смо са терена разне сувенире и дрангулије: порцеланске вазице и новогодишње украсе, неке старе кућне апарате, сувенире са сликама немачких градова и слично . Сваки од таквих предмета имао је одговарајућу конотацију, али сам није био окидач осећања који би на посетиоца могао имати директан ефекат. Већина тако прикупљених артефаката посредно преносе поруку. Шта чинити са мноштвом потенцијалних експоната који нису у конвенционалном смислу „културна добра“ и не наметати неку имагинарну представу о томе шта би се морало наћи на једној изложби која се бави животним искуствима?²³ Тек контекстуализовани артефакти добијају смисао и чине јаснију целину. Испоставило се

23 „Након два стољећа институционалног искуства музеји су пред могућношћу да надиђу своја искушења таштине, престижа, сцијентифизма и друштвеног опортунизма. Све до сада музејске установе имале су ограничену друштвену употребљивост. У том статусу их је штитио тако дефиниран свијет и дефиниција мјеста знаности у њему. Нису само музејске изложбе слика тог ограниченог досега. Кад су конвенционалне и ограничене употребљивости, иза њих стоји такав конвенционални кустос.“ (Šola, 2014, 36).

Отварање изложбе Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче

Музеј Југославије, Београд, Србија, 15. 12. 2016. Фотографисала Љиљана Миловановић

да људи који су привремено одлазили у иностранство да раде нису са собом селили њима важне предмете, ако су такви постојали, јер су одлазили на одређено време и са конкретним циљем. Дом и све оно што га таквим чини остајало је на месту. Нису се психолошки спремали на трајно пресељење. Изградња новог дома ишла је спонтано, не унапред планирано.

Такозване неопипљиве вредности много су чешће спомињање: емоције, утисци, чак мириси и укуси који су подсећали на дом. Занимљиво је да се концепт дома удваја временом, а подвојеност јача што је дуже времена проведено у иностранству. Билокалност суштински утиче на осећање измештености из обе средине, па је, како примећује Антонијевић, „основни искуствени образац гастарбајтера *лиминалносћ* или *кулћурна и*

социјално-ћшерийћоријална бићоларносћ“ (Антонијевић, 2013, 92). Са оваквим увидима упоредива је студија Елије Петриду „Укус дома“ (“The taste of home“, Petridou, 2001) у којој ауторка анализира афективни однос грчких студената у Лондону према храни из Грчке. Грчки студенти, будући трансмигранти, доносе огромне количине хране од куће, што је пропраћено бројним носталгичним осећањима и негативним ставовима према храни у Великој Британији. Упоредиво са гастарбајтерским искуством јесте то да су и они у оба смера преносили намирнице, домаћу кафу у иностранство, а храну које код куће није било доносили су у Југославију.

Осим што се испоставило да комплексност гастарбајтерских прича треба испричати мање

22 Теренска истраживања су осмишљена у тандему Тороман – Момчиловић-Јовановић, али су у ходу подељена тако да је Тороман спровео архивско, а Момчиловић-Јовановић са сарадницима теренско истраживање. Сарадници истраживачи били су етнолог-антрополози: Вишња Милосављевић, Тијана Хајдуковић и Милош Рашић, који су и документовали прикупљене податке. У местима са већинском ромском популацијом истраживање су обавили стручњаци из Форума Рома Србије, Рада Крстановић, етнолог-антрополошкиња и Дејан Марковић, политиколог и активиста. Паралелно теренско истраживање мањег обима, а на тему промене архитектуре села под утицајем гастарбајтера, спровела је Марија Драгишић, виша конзерваторка Републичког завода за заштиту споменика културе. Тематски водич – упитник за теренско истраживање о југословенским гастарбајтерима саставили су 2015. године Татомир Тороман и Александра Момчиловић-Јовановић.

конвенционалним музејским језиком, наишли смо на нешто боље од експоната као конвенционалних трансмитера у музејској комуникацији. Неки од гастарбајтера сами су се побринули да документују и прикажу своју позицију.

Самоисторизација

Док се у сегметну „Људи“ Музеј појављује као посредник у преношењу прикупљених личних искустава, пакујући их у мање-више устаљене музеографске формате, у сегменту

„Самоисторизација“ Музеј је релативно пасивни уступалац простора за самостално формиране аутентичне гласове гастарбајтера самоуких архивиста, кустоса и уметника. Таква три примера – хроничара, кустоса и уметника – који нису професионалци у конвенционалном смислу, приказали смо на изложби.

Није редак случај да сами гастарбајтери, активно, са много страсти и ентузијазма, прикупљајући архивску грађу и артефакте (ре)конструишу један многолик, али препознатљив историјски ток, обично сачињен од

↑ Гастарбајтерска собица Драгутина Трумбеташа
позајмица Музеја сувремене уметности из Загреба
На изложби Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче, Београд, 2017.
Фотографисао Реља Иванић

меморабилуја или докумената, фотографија, новинских исечака и сличног материјала. Тако сопственим залагањем стреме успостављању позиције у општем друштвено-историјском наративу. Пример таквог историчара аматера је Слободан Јовановић, гастарбајтер првог таласа из Беча, активиста у југословенским и српским клубовима, ентузијаста који пажљиво прикупља и излаже документацију о организацији друштвеног живота у југословенским клубовима, а од распада земље у српским клубовима у Аустрији. Бочни зидови сегмента „Самоисторизација“ били су готово читавом површином, по дужини и висини, испуњени урамљеним колажима фотографија, новинских исечака и докумената о животу наших радника у Бечу које је Јовановић, *ready made*, донео из своје бечке архиве и изложио у сарадњи са кустосима Музеја Југославије.

Захваљујући сарадњи са Музејом сувремене уметности у Загребу, изложена је инсталација *Гасџарбајџерска соба* Драгутина Трумбеташа, сачињена од његових личних предмета, намештаја, гардеробе, радног стола,

кревета – једне густе, скучене, прецизно реконструисане композиције радничке свакодневице. Трумбеташ је свестрани самоуки стваралац – ликовни уметник, драматург, писац, једном речју, поета гастарбајтерског живота. Као графички радник и технички цртач Загребачког геодетског завода отишао је 1966. године у Немачку, где је радио као словослагач у Франкфурту на Мајни. Убрзо почиње да црта, прво завичајне пејзаже, а онда, према његовим речима, схвата да мора да црта призоре из живота у Немачкој јер једино цртежом може да пренесе снагу доживљаја.²⁴ Већ седамдесетих година етаблирао се аутобиографским цртежима на југословенској и европској уметничкој сцени као први хроничар гастарбајтерског живота. Прву самосталну изложбу имао је у Загребу 1975. године, када објављује мапу графика *Гасџарбајџер* захваљујући којој и постаје

24 Са Драгутином Трумбеташем разговарали су Т. Тороман и А. Момчиловић-Јовановић у Музеју сувремене уметности у Загребу 2016. године.

↑ **Део собе Руже и Тозе Јовановић из Рудне Главе**
Изложба Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче
Београд, Србија, 2017.
Фотографисао Реља Иванић

познат.²⁵ Политички се компромитовао пет година касније, када је приликом селидбе у Југославију код њега пронађена десничарска емигранстка литература, након чега је осуђен на затворску казну коју је одлежао, али знатно скраћену захваљујући залагањима немачког политичког врха и угледних личности из света уметности. Током наредних деценија створио је аутентичан и импозантан опус. Његови цртежи су део многих светских музејских и приватних уметничких колекција.

Одмах до „Гастарбајтерске собе“, у средишњем делу целине „Самоисторизација“ реконструисана је изложба *Пуић. Жене из Јујославије у Берлину*, Сплићанке Босиљке Шедлих. Изложба је први пут приказана 1987. године у Берлину, након чега је гостовала у неколико градова Немачке и Југославије. Највећи број паноа изложен је у оригиналном издању, док је мањи део прекомпонован

будући да изложба није сачувана у целости. Ова изложба представља авангардни кустоско-истраживачки подухват и сачињена је од прича пет Југословенки различите етничке припадности, које су привремено радно ангажоване у Берлину. Босиљка Шедлих, накратко и сама гастарбајтерка, изложбу је направила у време док је као психолог радила у саветовалишту у СР Немачкој, осамдесетих година прошлог века. Шедлих је поклонила Музеју Југославије све што је остало од оригиналне изложбе *Пуић. Жене из Јујославије у Берлину*.

Када су у питању теме из скорије прошлости које имају ефекат и на садашњи тренутак, учешће актера или сведока тих догађаја у реализацији изложби испоставља се као елементарна нужност. Међутим, још пре двадесетак година императив партиципације препознат је као *нова ширанција* која репродукује односе моћи (Bühler, 2002, 1–4). Пренаглашавање формула, алата и техника укључивања нестручњака у рад институција, потврђује ексклузивност стручних знања и заострава дихотомију између партиципативног и непартиципативног приступа. Без обзира на објективна ограничења и основане критике таквих приступа као великодушног дипломатског уступка *моћних*, партиципација има потенцијал за преокрет у друштвеним структурама (Bühler, 2002, 7). Самоартикулација и самоисторизација, као суптилнији начин сарадње, уводи *маринаријум* историје гастарбајтера у музејски простор као део официјелног друштвеног поља. Штавише, интервенисано је у оба смера. Изложбе чији су аутори гастарбајтери већ су постојале, па су адаптиране за излагање у Музеју Југославије. У обрнутој перспективи, дакле, и ми (стручњаци) смо интервенисали у њиховим пројектима, те би се могло говорити о обостраној партиципацији. Тако, обе партнерске стране ризике интерпретације и комуникације носе заједно.

Завршна запажања

Изазов превођења гастарбајтерских искустава на језик једне, у основи, конвенционалне установе културе

може се сагледати у светлу запажања антрополога Ивана Ковачевића и Марије Крстић. Они тврде да (не)-припадност гастарбајтера обема срединама потиче отуда што они „крше норме, односно схватања да и даље постоји ‘култура’ као сет дељених и специфичних карактеристика заједничких за све припаднике једне заједнице [...] својим транскултурним навикама [они то] очито оповргавају“ (Ковачевић, Крстић, 2011, 972). Аутори се ослањају на Аксојева запажања о детериторијализацији као једној од главних одлика савременог света,²⁶ а она собом носи вишеструке афилијације које транснационални мигранти остварују. Начин живота у обе земље постаје *и́рансми́ранийски кулѝурни одјовор*. Можда зато циљ изложбе није могао бити маркирање оквира гастарбајтерске (контра)културе, иако је она већ деценијама саставни део фолклора. Ево зашто није ни требало да буде.

Како је сумирао Братић „наш покушај у овој изложби развија се у два правца: изнети на видело сакривене делове историје државних апарата и дати простор за приказивање тенденција самоартикулације. Личне приче измешане су са линијама развоја административних поступака а на целу историју додатно се баца светло погледа дискурзивне продукције самих гастарбајтера“ (Братић, 2016, 4). Осим што смо сарадњом настојали да избегнемо пасивизацију гастарбајтера који од предмета бављења постају актери и коствараоци изложбе – изложба је била и намењена њима. Највећи помак учињен је захваљујући увођењу самосталне продукције гастарбајтера као кључног елемента изложбе. Приватне историје и интимни наративи веродостојније могу комуницирати мимо строго информативно-едукативног дискурса, у оквиру једне флексибилније визије музеја који је спреман и способан да омогући услове и узме учешће у дијалогу.

Улога музеја као агенса окупљања и размене искустава дошла је до изражаја можда најнепосредније током дискусије у оквиру програма *Разјовори о Јујославији: увод у*

26 Аксој, 2008, 269–270, према Ковачевић, Крстић, 2011.

(ијоси́)јујословенске сти́удије.²⁷ На трибини „Гастарбајтери и гастарбајтерство у трансдисциплинарној перспективи“ учествовали су са Филозофског факултета у Београду социолошкиња Мирјана Бобић и антрополошкиња Драгана Антонијевић, затим Јованка Микалачки, социјална радница која је седамдесетих година 20. века радила у Саветовалишту за југословенске раднике у Бохуму у Немачкој и Илија Малешевић, некадашњи председник Југословенског клуба „Младост“ из Штутгарта. Без обзира на евидентну едукативну намену трибине, она се показала као генератор једног високо емотивног таласа, како код говорника – оних који су се емпиријски, тачније личним искуством квалификовали за учешће – тако и код публике која слично искуство дели или се са њим може поистоветити. У једном тренутку Јованка Микалачки је приметила, и готово замерила, како су сви осим Илије Малешевића „занемарили емоцију“ и додала „много смо плакали“.²⁸ У музејском контексту афективни капитал егзистенцијалних тема, које се дубоко тичу личних живота, надјачава когнитивни и едукативни и директно утиче на комуникацијски потенцијал. Емпатија и идентификација у функцији су дијалога, а он превазилази пуку размену информација, по чему се разликује од ћаскања (Томић, 2014, 275). Још од класичне филозофије препознат је (транс)формативни карактер дијалога. Захваљујући отворености форме, дијалог носи и ризик од удаљавања перспектива, али упркос својој крхкости и рањивости позиција саговорника, дијалог нуди могућност „сагледавања Другог [односно] поимања стварности како је виде, доживљавају и артикулишу други“ (Томић, исто). Улазећи у овакве подухвате Музеј ризикује, али рачунајући на могућност квалитетног прожимања перспектива или, језиком Гадамерове филозофске херменеутике, отварајући шансу за стапање хоризоната.

27 Аутор и координатор програма био је Татомир Тороман.

28 Снимак трибине „Гастарбајтери и гастарбајтерство у трансдисциплинарној перспективи“ у оквиру програма *Разговори о Југославији: увод у (пост)југословенске студије*, 52’–54’.

25 B. <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/drago-trumbetas-smrt-posljednjeg-radnika-na-privremenom-radu-u-inozemstvu/>.

БИБЛИОГРАФИЈА

Antonijević, Dragana. *Stranac ovde, stranac tamo. Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*, Beograd: Srpski genealoški centar, 2013.

Antonijević, Dragana. *Gastarbajter kao liminalno biće: konceptualizacija kulturnog identiteta*, u Etnoantropološki problemi, Beograd, 2011.

Baučić, Ivo. *Radnici u inozemstvu prema popisu stanovništva Jugoslavije 1971*, Zagreb, 1973.

Bo, Stefan, Veber, Florans. *Vodič kroz terensku anketu*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.

Bratić, Dobrila, Malešević, Miroslava. „Kuća kao statusni simbol“, u *Etnološke sveske IV*, Beograd, 1982.

Bühler, Ute. “Participation `with Justice and Dignity`: Beyond `the New Tyranny`”, Peace Conflict and Development, Published by *Peace, Conflict and Development: An Interdisciplinary Journal*, 2002.

<https://www.semanticscholar.org/paper/Participation-'with-Justice-and-Dignity'%3A-Beyond-Buhler/9301e6b31bb30dd9d7cd971b010069b2d66c8ad6>

Đorgović, Marija, Momčilović Jovanović, Aleksandra. *Ka muzealizaciji Jugoslavije? Osvrt na izložbu `Otvaramo depo`*, Beograd: Muzej Jugoslavije, 2019.

Ивановић, Владимир. *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965-1973*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, 2012.

Karp, Ivan, Kratz, Corinne. “The interrogative museum”, u *Museum as Process: Translating Local and Global Knowledges*, ур. Raymond A. Silverman, 279–298, New York: Routledge, 2015.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. “The museum as catalyst”, uvodno izlaganje u okviru *Museums 2000: Confirmation or Challenge*, Vadstena, 2000.

Kovačević, Ivan, Krstić, Marija. „Između istorije i savremenosti: antropološko proučavanje gastarbajtera u 21. veku“, у *Етноантрополошки проблеми*, н. с. год. 6, св. 4, Београд, 2011.

Marković, Predrag, „Izgubljeni u transmigraciji? Srpski gastarbajteri između svetova“, u *Hereticus – časopis za preispitivanje prošlosti* 4, Beograd: Dosije studio, 2009.

Momčilović Jovanović, Aleksandra. “Chronicles of anxiety in times of ideological shift - context, process and current standpoint in developing the collections of the Museum of Yugoslav History“, u *Collecting and Collections in Times of War or Political and Social Change*, ur. Jože Hudales i Tanja Rožemberger, Ljubljana: Ljubljana University Press, Faculty of Arts, 2017, 179–187.

Panić, Ana. „Individualni vs kolektivni narativi u muzejskim praksama“, u *Zbornik radova sa stručnog skupa Muzejska kontekstualizacija intimnog i emotivnog*, u okviru Godišnjaka Muzeja grada Novog Sada broj 8, Novi Sad, 2012.

Petridou, Elia. “The Taste of Home“, u *Home Possessions Material Culture behind Closed Doors*, ur. Daniel Miller, Oxford-New York: Berg, 2001, 87–104.

Silvén, Eva. “Difficult Matters. Museums, materiality, multivocality“, u *The Museum as Forum and Actor*, ur. Frederik Svanberg, 55–60, Stockholm: Statens historiska museet, 2010.

Tomić, Zorica. *Razumevanje i nesporazumi*, Beograd: Čigoja, 2014.

Томпсон, Пол. *Глас прошлости*, Београд: Клио, 2012.

Хобсбаум, Ерик. *Доба екстрема. Историја кратког двадесетог века 1914–1991*, Београд: Дерета, 2002.

Čalić, Mari-Žanin. *Istorija Jugoslavije u 20. veku*, Beograd: Clio, 2004.

Šola, Tomislav. *Javno pamćenje. Čuvanje različitosti i mogući projekti*, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 2014.

ИЗВОРИ

Приручник изложбе Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче, Београд: Музеј историје Југославије, 2016.

Снимак трибине „Гастарбајтери и гастарбајтерство у трансдисциплинарној перспективи“ у оквиру програма *Разговори о Југославији: увод у (пост)југословенске студије*.

Васиљевић, Марија, Кастратовић Ристић, Веселинка, Цвијовић, Момо. „Предисторија: Основа за разумевање Музеја Југославије“ <https://www.muzej-jugoslavije.org/predistorija-osnova-za-razumevanje-muzeja-jugoslavije/>

<https://www.youtube.com/watch?v=sVPdhOH4-zU>.

<https://www.youtube.com/watch?v=FcLlcG7m7PM>

<https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=oral+history>

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/oral-history>

↓ Изложба Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче | Музеј Југославије, Београд, 2017. | Фотографисао Реља Иванић

Овде су сви
гастарбајтери, тако
да нема друге.

Ж. М. – село Кобишница, околина Неготина

Марија Драгишић

О лавовима Неки други пут

На шта помислимо када се помену куће гастарбајтера? На огромне грађевине, незграпне за средине у којима се налазе, на чудновата архитектонска решења атипичана за рурална подручја, на пренаглашену декорацију која спаја неспојиво, на фигуру лава на улазној капији, на кућу у којој нико не живи... Тешко да било ко помисли на уредна дворишта испуњена цвећем, на соларне плоче на крововима кућа, на асфалтиране сеоске сокаке, а још мање на сиромаштво из кога су људи кренули да раде у иностранству, на неизвесност повратка и како су тамо живели, на стотине километара које су их раздвајале од деце, родитеља, дома, сигурности... Све су то чињенице које су „изградиле“ ове и овакве куће и које је потребно сагледати да би се појава „гастарбајтерске куће“ бар донекле разумела. И управо о њима говори изложба *Јуџо, моја Јуџо – ѝасѝарбајѝерске ѝриче*. Дубински залазећи у друштвено-политички контекст којим је створена повољна клима за полазак наших радника у иностранство, као и третман који су као радна снага имали, прво у страним а потом и у матичној држави, ова изложба нам даје још једну перспективу привременог рада у иностранству – личну, бавећи се приватним причама гастарбајтера. И премда је „гастарбајтерска кућа“ била

незаобилазна у свим областима обрађеним на изложби, она није била међу њеним главним темама.

Прича о кућама се дискретно појављује у сегменту изложбе названом „Становање“, где је приказана трансформација сеоске архитектуре у подручјима Србије, која су позната по најмасовнијем одливу становништа на привремени рад у иностранство у другој половини 60-их и првој половини 70-их година 20. века¹ (Марјановић, 2012). Тај део поставке је заснован на прегледу добијеном комбинацијом података са теренског истраживања² у селима општина Петровац на Млави, Свилајнац, Неготин и Шабац, увидом у фотодокуменатацију Етнографског музеја у Београду, Етнографског института САНУ и Републичког завода за заштиту споменика културе, као и консултацијом стручне литературе која третира ову проблематику. Прегледом су издвојене карактеристичне промене у сеоским срединама,

¹ То су рурална подручја североисточне, источне, централне и северозападне Србије.

² Теренско истраживање је обављено током 2016. године у селима општина Петровац на Млави (Бусур, Старчево, Дубочка, Стамница и Трновче), Свилајнац (Кушиљево), Неготин (Кобишница) и Шабац (Липолист и Мачвански Прњавор).

Мали Извор, Србија, 1982.

Из документације Републичког завода за заштиту споменика културе

Белотић, Србија, 1986.

Из документације Републичког завода за заштиту споменика културе

тачније сеоским домаћинствима и објектима, који су настали под утицајем гастарбајтера у периоду од када су отишли на привремени рад у иностранство до данас.

Куће из којих су кренули у „свет“

На привремени рад у иностранство одлазило је претежно сеоско становништво које се бавило пољопривредом (Марјановић, 2012). У периоду најинтензивнијих економских миграција, тачније 60-их и 70-их година прошлог века, њихова домаћинства, са кућама и привредним зградама, ако нису припадала народном градитељском наслеђу,³ онда су још увек била под његовим јаким утицајем. У зависности од имовинског стања, стамбени објекти су углавном биле модификоване верзије традиционалног градитељства настале под утицајем индустријске производње⁴ или су били подизани по угледу на куће у градовима. Изградња ових такозваних „варошких“ кућа започиње интензивно између два рата, претежно су биле од печене цигле, са кровом на четири воде, покривком од црепа и богатом фасадном декорацијом на предњој страни. Уз њих су грађени мањи објекти, као што су летње кухиње, а служили су да надоместе потребу за отвореним огњиштем које се

- 3 Главна обележје народног градитељства је снажан утицај првенствено природних, а потом и културно-историјских околности у којима настаје. Познато као „архитектура без архитеката“, народно градитељство је градио сам народ, од природног материјала из окружења, на начин који се преносио усменим путем, без индустријски прављених елемената. Оно је било прилагођено облику породице, њеним потребама и начину привређивања. Одлика народног градитељства је функционалност, а његова репрезентативност се скромно појављује, увек у сенци употребне улоге.
- 4 Уплив индустријске производње грађевинског материјала и већа отвореност сеоских заједница ка другим срединама у првој половини 20. века доводи до модификације у изградњи стамбених и привредних објеката на селима. Тада почињу да се граде објекти у којима се мешају елементи традиционалне архитектуре са, пре свега, индустријски обрађеним грађевинским материјалом. Такав пример је кућа „кованица“ која има традиционалну форму, али се комбинују природни материјали и фабрички ексери. С обзиром на непромењену привредну делатност породице, изглед окућнице по правилу остаје исти, док привредне зграде задржавају стару форму, с тим што почињу да их граде и од фабрички произведеног материјала.

више није градило у новим кућама. Оба типа стамбених објеката већином су се састојала од четири просторије – ходника, кухиње и две собе (Којић, 1949; Којић 1950; Хасанбеговић, 1968–1969).

Привредни објекти су припадали народном градитељском наслеђу, а појављивали су се у изворним облицима или модификовани под утицајем нових материјала, с тим да су задржавали традиционалну форму.⁵

У време најинтензивнијих миграција домаћинства су још увек била традиционално организована, са устаљеним распоредом објеката. Дворишта су била ограђена дрвеним тарабама, а њихова унутрашњост преграђена оградама које су одвајале стамбени од економског дела. Окућнице су у потпуности биле прилагођене пољопривреди, али о њиховом уређењу се мало водило рачуна. Сеоски путеви су били од земље, осим ако нису имали неки већи саобраћајни значај.

Прва улагања у сеоско имање

Већина гастарбајтера је кренула на рад у иностранство са циљем да брзо стекне новац и побољша услове живота и рада у својим сеоским домаћинствима. Већ након пар година од одласка, стечени новац почели су да улажу у куповину обрадивог земљишта, пољопривредних машина и изградњу стамбених и привредних објеката. (Ромелић и Стојановић, 1989, 198). У имања су инвестирали зато што су веровали у брзи повратак у Србију. Пре свега због побољшања услова рада њихових родитеља који су се бавили пољопривредом, као и да би деци, без које су одлазили у иностранство, обезбедили боље услове живота.

- 5 Тако је кош за кукуруз био изграђен од притесаних облица, везаних на ћерт, са кровом од ћерамиде. Има примера где је конструкција била иста, а кров је замењен фалцованим црепом, или је био старинске форме, али направљен од фабрички резених летвица, закованих ексерима и покривен црепом.

↑ → Породица Јанковић испред старе и нове куће | Жарково, Србија, 1972. | Фотоархива Танјуга | Фонд Архива Југославије

1974.

Србија

БРОЈ ЛЉДИ У
ДОМАЋИНСТВУ

ПОВРШИНА
СТАМБЕНОГ
ПРОСТОРА

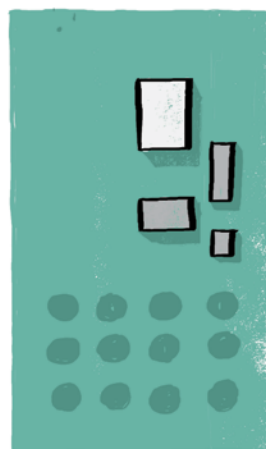
60 m²

Аустрија

БРОЈ ЛЉДИ

ПОВРШИНА
СТАМБЕНОГ
ПРОСТОРА

0 m²

ПОВРШИНА ЗЕМЉИШТА У СРБИЈИ

1,15 ha

□ СТАМБЕНИ ОБЈЕКТИ ■ ПОМОЋНИ ОБЈЕКТИ ● ВОЋЊАК

Скица домаћинства Богдана и Милијаде Павловић,
село Бусур, околина Петровца на Млави

Прва улагања у стамбене и привредне објекте била су скромна, а може се рећи да су одговарала реалним потребама породица, као и нивоу културе становања тадашњих села. Углавном су подизали приземне куће једноставног изгледа, које су биле од чврстог материјала и са кровом прекривеним црепом. Њихова просторна организација је такође била једноставна – три до четири просторије, од којих је једна била кухиња, а друга купатило, које до тада нису имали. Често су под истим кровом са стамбеним јединицама биле и штале, кошеви, шупе и други помоћни објекти. Планове за те куће су смишљали сами, без стручне помоћи, у договору са родитељима који су надгледали грађевинске радове. Они који су већ имали куће од чврстог материјала, проширивали су их тако што су најпре додавали купатила. Међу првим улагањима било је и подизање нових привредних зграда, сличног изгледа, али нешто већих димензија од претходних. Оне су грађене од чврстог материјала, претежно од цигле и покриване су црепом. Како се део породице који је остао на селу и даље бавио пољопривредом, нове привредне зграде су биле у функцији. Такође, ове нове куће су служиле својој намени јер су родитељи и деца гастарбајтера живели у њима. Уз поменуте промене у изгледу домаћинства, појављује се и нова ограда која је најчешће у виду ливених декорисаних плоча од бетона.

Прва улагања гастарбајтера у објекте на имањима нису много одскакала од промена у градитељству и стремљења ка побољшању квалитета живота, која су генерално захватила рурална подручја у том периоду, попут увођења струје, водовода и проширења стамбеног простора. Поменути градитељски подухвати припадају седамдесетим годинама 20. века.

Велика улагања у домаћинство на селу

Осамдесете године прошлог века доносе много екстремније градитељске захвате у домаћинствима гастарбајтера. Тада започињу да се граде куће које у

погледу габарита и стила нису припадале руралним срединама у којима су подизане, као ни реалним потребама њихових породица.

Мноштво је фактора утицало да дође до оваквих грађевина, али пресудна је била велика зарада у иностранству, која је надмашивала скромне животне стилове наших радника (Марјановић, 2012). Ова претерана улагања у објекте на селима је оснаживала и држава која није дозвољавала приватно предузетништво, односно могућност да се стечени новац усмери ка другим инвестицијама. Без обзира на то што су у иностранству живели већ дуги низ година, гастарбајтери нису престали да се осећају као привремени становници тих земаља, њихов дом је био у Србији и надали су се да ће се убрзо вратити. Из истог разлога стечени новац нису улагали у некретнине у иностранству, већ су живели у малим изнајмљеним становима, све до пензије. Осим што тада нису ни разматрали куповину станова у земљама боравка, она им је донекле била недостижна због статуса који су имали као страни држављани, али и високих цена некретнина. Још један битан моменат је утицао на велика улагања гастарбајтера у објекте у својим домаћинствима. Како су масовно одлазили на рад у иностранство без деце, а привремени боравак се пролонгирао, њима је постајало све јасније да је одвојени живот од деце реалност која ће се тешко променити. Тако су настајале велелепне грађевине које су гастарбајтери намењивали својој деци, што је била својеврсна компензација за родитељске дужности које услед удаљености нису били у прилици да испуњавају (Марковић, 2009).

Куће су грађене по плановима донесеним из иностранства и већих градова у Србији или по замисли власника, који су најчешће инспирацију за њихов изглед проналазили у архитектури земаља у којима су радили. У првом случају, настајале су просторно и естетски уравнотежене грађевине које стилем одскачу од сеоске средине, односно архитектуре ових простора. У другом случају, настајали су објекти који представљају комбинацију „неспојивих“ стилова, облика и материјала, чије незграпне димензије и

1978.

Србија

БРОЈ ЛЉДИ У
ДОМАЋИНСТВУ

ПОВРШИНА
СТАМБЕНОГ
ПРОСТОРА

123 m²

Аустрија

БРОЈ ЛЉДИ

ПОВРШИНА
СТАМБЕНОГ
ПРОСТОРА

0 m²

ПОВРШИНА ЗЕМЉИШТА У СРБИЈИ

1,53 ha

□ СТАМБЕНИ ОБЈЕКТИ ■ ПОМОЋНИ ОБЈЕКТИ ● ВОЋЊАК

дискутабилна естетика јасно говоре да иза њих стоје неуки пројектанти. Гастарбајтери не само да су преузимали идеје из иностранства за ове грађевине, већ су буквално доносили елементе за њихову изградњу, као што су плочице за купатило, лустери, санитарне инсталације и друго (Братић и Малешевић, 1982, 145).

Изградња ових кућа је претежно подразумевала коришћење бетона, а као заједничке одлике издвајају се вишеспратност, богата фасадна декорација, велика квадратура и висок ниво опремљености ентеријера. Такви објекти не само да су изгледом одскакали од традиционалне средине, већ су припадали једном вишем нивоу културе становања, до тада непознатом сеоском становништву. То потврђује чињеница да су родитељи гастарбајтера одбијали да се преселе у нове куће и остајали су да живе у старим, јер су се у њима удобније осећали. Нове куће су служиле за становање само деци гастарбајтера и њима док су на годишњем одмору (Братић и Малешевић, 1982). После првих кућа оваквог типа, грађене су друге, па и треће.

У складу са габаритом нових кућа, гастарбајтери су подизали и привредне објекте великих димензија од бетона. Уследила је затим изградња гаража, надстрешница и помоћних зграда, настала из (нове) потребе за смештањем све бројније пољопривредне механизације, превозних средстава и машина различите намене. Дотадашње ограде које су опасивале домаћинство замењене су новим од кованог гвожђа, инокса и осталих скупочених материјала. Посебна пажња посвећивана је изградњи капија, чије су димензије и украси били само увертира за оно шта ће се на имању од грађевина видети. По узору на земље у којима су радили, гастарбајтери су почели да уређују и своја дворишта. Данас су то раскошни травнати вртови са разноврсним цвећем и украсним дрвећем.

Због великог броја нових објеката, а пре свега њихових димензија, рушене су или прерађиване старе грађевине, чиме је домаћинство у потпуности добијало нови изглед.

↑ Изградња куће

Кожухе, Босна и Херцеговина, седамдесете године 20. века
Љубазношћу Драгана Мицића

Заправо, прекретница настаје када родитељи гастарбајтера прекидају да се интензивно баве пољопривредом и имање престаје да буде класично сеоско домаћинство, већ прераста у својеврсни стамбени комплекс. Обично се дешавало да након смрти родитеља чак и дотадашње привредне објекте преуреде у стамбени простор.

Гастарбајтери су објекте на свом имању градили више година и у њих улагали велика новчана средства, која су често надмашивала њихове финансијске могућности, те су подизали кредите за ове градитељске подухвате.

1992.

Србија

БРОЈ ЛЉДИ У
ДОМАЋИНСТВУ

ПОВРШИНА
СТАМБЕНОГ
ПРОСТОРА

669 m²

Аустрија

БРОЈ ЛЉДИ

ПОВРШИНА
СТАМБЕНОГ
ПРОСТОРА

0 m²

ПОВРШИНА ЗЕМЉИШТА У СРБИЈИ

3,03 ha

□ СТАМБЕНИ ОБЈЕКТИ ■ ПОМОЋНИ ОБЈЕКТИ ● ВОЋЊАК

↑ Изградња куће

Кобишница, Србија, седамдесете године 20. века
Љубазношћу Даниеле Пејчић

Гастарбајтери као покретачи градитељских промена

Сигурно је да овакви и оволики објекти, који се данас налазе на сеоским имањима гастарбајтера, нису оно због чега су они кренули у иностранство. Појавили су се тек након испуњења првих, скромних циљева који су их тамо одвели, али и сплета бројних околности које су уследиле и означиле гастарбајтере као изузетно важан фактор у трансформацији архитектуре села.

Међу бројним кућама изграђеним од новца зарађеног у иностранству у занемарљивом обиму се појављује утицај архитектонских облика који су им претходили на овим просторима. Поред лукова на терасама, које је могуће довести у везу са традиционалном кућом моравског типа и богате декорације на фасадама кућа варошког изгледа, које доминирају на домовима гастарбајтера,

једини очигледни наследник некадашње традиционалне архитектуре су велика и мала дворишна капија са надстрешницом или лучним надвратником.

Утицај гастарбајтера на промену сеоске архитектуре није стао са новим изгледом њихових домаћинстава, већ су они заслужни и за промене на кућама и окућницама комшија, који нису радили у иностранству. Примећује се да су међу сељанима радо биле прихваћене иновације које су гастарбајтери уносили у градитељство, тако да данас постоје села у Србији у којима се масовно појављују градитељски елементи типични за поједина подручја других држава, попут дрвене оgrade на терасама у „алпском“ стилу. По истом принципу, усвојен је модел уредног сеоског дворишта са подшишаном травом, цвећем и украсним фигурама.

„Становање“ на изложби

У делу изложбе *Јујо, моја јујо – јасиарбајтерске йриче* посвећеном становању дат је упоредни приказ фотографија старинских сеоских кућа и велелепних грађевина различитих стилова. Идеја је била да се упореде куће народног градитељства, које су још увек биле веома распрострањене у селима Србије у периоду када су наши радници масовно одлазили у иностранство, са кућама које су касније зидали и које су настале као последица њиховог одласка. Истраживачима традиционалне архитектуре је позната појава да је свака генерација имала свој тип куће и да је нова, већа и технички боље уређена кућа мењала стару, која је напуштана и претварана у споредну зграду (Којић, 1949, 180–181). То је био природан ток усклађен са развојем културе становања. Међутим, оно што је интересантно у случају промена стамбене сеоске архитектуре под утицајем гастарбајтера јесте то што су се у оквиру једне генерације, у релативно кратком периоду, дешавале најчешће две крупне промене и што је разлика међу кућама у којима су живели пре одласка и онима које су подизали након дужег боравка у иностранству немерљива. О тој немерљивости говори упоредни приказ

2008.

стarih и нових кућа гастарбајтера, уз који је свако пратеће објашњење сувишно.

У другом прилогу је сликовито представљено једно сеоско домаћинство у пет различитих периода, чиме је илустровано шта се у њему дешавало од времена када су први чланови породице кренули у иностранство, закључно са годином када је изложба отворена. Ослањајући се на причу породице Павловић из села Бусура, из Петровца на Млави, на скицама домаћинства могу да се прате промене у површини земљишта које је у њиховом поседу у Србији, квадратура стамбених објеката у њиховом власништву у Србији и Аустрији, као и број чланова породице који у датом периоду живи у ове две државе.

Прилог почиње са 1974. годином, непосредно пред одлазак брачног пара Богдана и Милијаде Павловић на привремени рад у Аустрију. На скици се може видети да су у домаћинству Павловића у селу Бусур, осим њих двоје, у кући од 60 m² живела још четири члана – њихов трогодишњи син, Богданова баба и родитељи. Павловићи су поседовали 1,15 ha земље и бавили су се пољопривредом.

Неколико година потом, тачније 1978. године, када су два члана породице у Аустрији, а четири у Србији, до промена долази у квадратури стамбеног простора који је удвостручен на 123 m², као и површини земљишта у селу, које је тада порасло на 1,53 ha.

Године 1992. у домаћинству у Бусуру су Богданови отац и мајка, док се у Аустрији родитељима прикључио син са супругом. Површина стамбеног простора у Србији се увећала на 669 m², док је сада 3,03 ha земље у власништву Павловића.

Из приказа стања 2008. године се види да се у Аустрији број чланова породице проширио на шест, с обзиром на два нова члана, док је број људи у домаћинству у Србији опао на једног. Површина стамбеног простора у Србији је остала непромењена, али се мења ситуација у Аустрији јер

←
Изградња куће
Кобишница,
Србија,
седамдесете
године 20. века
Љубазношћу
Даниеле Пејчић

2016.

су Павловићи постали власници стана од 90 m². Такође је површина земљишта у Србији повећана на 5,03 ha.

Милијада и Богдан су од 2016. године у пензији и живе у Бусуру, а њихов син је са супругом и двоје деце у Аустрији. Простор за становање у Србији су повећали на 706 m², док су површине стамбеног простора у Аустрији и земљишта у Србији остале непромењене у односу на претходно стање које је приказано.

Закључак

Изложба *Јуіо, моја Јуіо – іасііарбајііерске ііриче*, уз истраживања која су јој претходила, представља квалитетну основу за развој бројних тема о гастарбајтерима, па тако и о њиховим кућама. Становање само по себи представља неисцрпу област за проучавање, које када се доведе са гастарбајтерима у релацију добија на посебном значају услед чињенице да су многи истраживачи управо њихове куће видели као доминантан симбол економских миграција (Братић и Малешевић, 1982, 144). Ако се томе дода увек интригантна естетика гастарбајтерских кућа и њихова општепозната статусна улога, надамо се да ће на темељима ове изложбе настати и нека нова која ће дати више простора овој теми. Као адекватан декор на поставци су се нашле и две бетонске фигуре лава, без експлицитног интерпретативног садржаја. Било би штета да о њима не буде речи.

БИБЛИОГРАФИЈА

Марјановић Милош, „Гастарбајтерске миграције – специфичан облик друштвене покретљивости“, *Промене у друштвеној структури и покретљивости*, Тематски зборник, Нови Сад, 2012.

Којић Ђ. Бранислав, *Стара градска и сеоска архитектура у Србији*, Просвета, Београд, 1949.

Којић Бранислав, „Новија сеоска кућа у Србији“, *Зборник радова САН Књ. IV*, Етнографски институт Књ.1, Београд, 1950.

Хасанбеговић Рабија, „Архитектура сеоске куће и привредних зграда у Неготинској крајини“, *Гласник Етнографског музеја* 31–32, Београд, 1968–1969.

Ромелић Живка и Стојановић Марко, „Неки елементи културе гастарбајтера ђердапских насеља“, *Етнолошке свеске X*, Београд, 1989.

Marković Predrag, „Izgubljeni u transmigraciji? Srpski gastarbajteri između svetova“, *Hereticus: Časopis za preispitivanje prošlosti*, Vol. 7, no. 4, Beograd, 2009.

Bratić Dobrila i Malešević Miroslava, „Kuća kao statusni simbol“, *Етнолошке свеске IV*, Београд, 1982.

Породица Станојевић у родној
Уровици, у близини Неготина,
и у Немачкој
од педесетих до осамдесетих
година 20. века
Фонд Музеја Југославије

Па, како да кажем, ја се врло не осећам никако. У души знам шта јесам, али се осећам као грађанин или народ другог реда. Али, тамо ми није жао. Жао ми је овде, јер овде сам исто грађанка другог реда.

Ј. П. – село Рудна Глава, околина Мајданпека

Тијана Хајдуковић

Значај теренског истраживања у музејској пракси

НА ПРИМЕРУ ИСТРАЖИВАЊА У ОКВИРУ ПРОЈЕКТА *Југо, моја Југо*

Циљ овог рада је да објасни употребу и значај теренског истраживања у музејској пракси кроз пример теренског истраживања у оквиру пројекта *Југо, моја Југо*, који је реализовао Музеј Југославије. У првом делу рада даћу кратак приказ развоја теренског истраживања као метода у антропологији, у којој се користи од краја XIX века. Други део рада посвећен је краћој дескрипцији обављених теренских истраживања. У последњем делу рада посветила сам пажњу значају ове врсте истраживања у музејској пракси, такође на примеру пројекта у оквиру којег су истраживања обављена, али и значају самог истраживања у даљем раду музеја.

Пројекат *Југо, моја Југо* бави се причама југословенских радника на привременом раду у Аустрији и Немачкој, који из Југославије одлазе почетком шездесетих година XX века.¹ Циљ пројекта био је да кроз личне наративе покуша

да објасни појаву одласка југословенских радника на привремени рад у иностранство, што представља једно од главних обележја овог периода југословенске историје, односно да кроз изложбу прикаже живот и искуство југословенског радника, о чему се данас мало зна.

Етнографско истраживање и методе рада на терену

Теренско истраживање као посебан метод, из којег проистиче етнографија, настаје између 1880. и 1915. године (Ивановић 2005, 127). „Етнографија представља стратегију истраживања која омогућава истраживачима да истражују и испитују културе и друштва који су основни део људског искуства. За разлику од многих других научно-истраживачких стратегија у етнографском истраживању етнолог-антрополог није у потпуности искључен и обичан посматрач. Етнолог-антрополог прикупља

Југославије, као и у Аустрији и Немачкој. Пројекат су водили кустоси, етнологи-антрополози Музеја историје Југославије Александра Момчиловић-Јовановић и Татомир Тороман, док су коаутори изложбе били историчар Владимир Ивановић, филозоф и активиста Љубомир Братић и социолог и новинар Рудигер Росиг. Сарадници истраживачи на пројекту били су етнологи-антрополози Вишња Аздејковић, Милош Рашић и Тијана Хајдуковић.

¹ Пројекат *Југо, моја Југо* реализован је у периоду од 2013. до 2018. године, чији је централни део било отварање изложбе у Музеју Југославије у децембру 2016. године. Рад на овом пројекту подразумевао је: истраживање и документовање живота и рада југословенских гастарбајтера, презентацију и интерпретацију прикупљене грађе путем изложбе са пратећим програмом, каталогом и интернет сајтом, даљу анализу феномена у зборнику научних радова, музеализацију артефаката и формирање одговарајуће збирке и пратеће документације у Музеју историје Југославије, али и гостовање изложбе у другим градовима бивше

податке и стиче увид тако што их добија из прве руке од оних који представљају тему његовог истраживања. Неретко етнолог-антрополог и сам учествује у акцијама тј. праксама оних који представљају тему његовог истраживања како би боље разумео испитивану групу и њену динамику. Са становишта етнографије, једини исправан начин да се одређено друштво на адекватан начин истражи јесте да се оно посматра ‘у акцији’. Комплексност људских односа немогуће је испитивати у стерилним, лабораторијским условима, па уместо тога етнографија има за циљ да одређено друштво односно појаву прикаже изван строго контролисаних услова“ (Gobo 2008, 4). Етнографско истраживање првобитно је развијено као стратегија у области антропологије у којој су се истакли истраживачи попут Бронислава Малиновског, Маргарет Мид, Рут Бенедикт, Едварда Еванс-Причарда и других који су своја истраживања обављали у до тада неистраженим друштвима на Тробријанду, Самои и Јапану. Из њихових истраживања проистекли су значајни

података о „другом“ долазили кроз преписке са мисионарима и официрима који су били на терену, преко антрополога који су одлазили на терен без детаљно разрађене методологије, већ више у улози путника, па све до развијања теренске праксе која је почивала на принципима посматрања са учествовањем (Ивановић 2005, 127). Посматрање са учествовањем настаје као логичан след догађаја, тачније директне и дуготрајне социјалне интеракције антрополога и оних које истражује. Бољем разумевању

Приватне фотографије
Рудна Глава, Србија
Љубазношћу Руже и Тозе Јовановић
Фотографисала Вишња Милосављевић

радови који данас представљају класике у антропологији. Ти радови представљају и почетке правог квалитативног истраживања, које помаже при разумевању локалног контекста, што је кључни предуслов за тумачење односа и значења који су обликовани у њему (Žikić 2007, 133). У тексту *Терен антропологије и теренско истраживање пре и после кризичке репрезентације* антрополошкиња Зорица Ивановић даје дијахронијски преглед теренског истраживања у антропологији. Према речима Ивановићеве, теренски рад заснован је на „директном и дуготрајном социјалном контакту између истраживаних и истраживача чији резултат представљају писане етнографије“ и који је „традиционално сматран не само једном од основних методолошких вредности, већ и дистинктивном одликом антропологије на основу које је конструисана разлика у односу на остале друштвене и хуманистичке науке“ (Ивановић 2005, 126). Како у тексту даље наводи, прелазак на метод теренског истраживања у антропологији имао је дугу историју; од кабинетских научника који су до

↑ Уровица, Србија | Фотографисала Тијана Хајдуковић, 2015.

контекста и оних које испитујемо највише је допринео антропологов живот у испитиваној заједници, као и познавање језика групе коју антрополог испитује. Посматрање са учествовањем на самом почетку развоја теренског истраживања као методологије у антропологији постаје императив за све оне који су желели да доследно прикажу испитивану заједницу (Ивановић 2005, 127). Међутим, теренско истраживање не представља продукт антропологије као науке, већ се као метод у антрополошка истраживања уводи из других наука које познају рад на терену, углавном природних као што су зоологија, ботаника и геологија. „Сам термин терен/теренско истраживање у антропологију је крајем деветнаестог века

увео Алфред Хадон, бивши зоолог, а пракса теренског рада је дефинисана као ‘детаљно изучавање ограничених области’. Оваква концептуализација појма ‘терен’, и као метода и као места где се врши истраживање, истовремено је значила развијање холистичког приступа који је подразумевао што опширније и што детаљније описивање начина живота малих ваневропских заједница у којима је радила већина антрополога“ (Ивановић 2005, 128). Поглед странца, како ауторка у даљем тексту наводи, постао је носилац објективности. Иако има дугу примену и велики значај као метод, теренско истраживање често је било предмет критика, посебно од стране постмодерних антрополога; „...са постструктуралистичким и потом

Кућа у Мачви

Србија, 2016.

Фотографисала Александра
Момчиловић-Јовановић

постмодернистичким расправама, пракса теренског рада и са њим повезана етнографија и етнографски описи постају један од главних теоријских и методолошких проблема. Другим речима, реформа појма етнографије, односно преиспитивање статуса етнографије у процесу настајања антрополошког знања, постаје основни методолошки захтев постмодерних антрополога, на коме граде легитимитет своје позиције. Одбацавање теорија широког обима и метанаратива, који су схваћени као средство за поништавање разлика, критика идеје о објективном и неутралном посматрачу и критика ауторитета антрополога као аутора, указивање на то да етнографски описи пре конструишу него што откривају културу и изучавану стварност, и инсистирање на непотпуности свих описа и интерпретација културе резултирало је ‘кризом етнографске репрезентације’“ (Ивановић 2005, 130). Упркос критикама, теренско истраживање уз одређене корекције у приступу и даље представља један од најзначајнијих метода у антропологији и може се рећи да „антрополошки ‘терен’ представља социјални простор настањен истраживачем и истраживанима, дакле, интелектуалним, физичким и емоционалним бићима. Ова

позиција наглашава да се теренско истраживање одвија у социјалном контексту у коме долази до интеракције (само)свесних, телесних, емоционалних и друштвених субјеката, укључујући и интеракцију између истраживача и испитаника“ (Ивановић 2005, 139).

Кратак опис етнографског истраживања

У досадашњој пракси Музеја Југославије приликом поставке одређене изложбе теренских истраживања ове врсте није било, па је стога ово истраживање представљало пионирски подухват. Како су тим аутора и сарадника истраживача на пројекту чинили антрополози, било је неминовно да дође до ове врсте истраживања, посебно због специфичности теме самог пројекта *Јуіо, моја Јуіо*. Овај пројекат имао је за циљ да на што веродостојнији начин прикаже животно искуство некадашњих радника на привременом раду у Аустрији и Немачкој и да кроз приче радника (познатијих као гастарбајтери) и њима значајне предмете приближи њихово искуство и „разбије“ предрасуде и стереотипе који постоје када је реч о овој специфичној социјалној групи.

Пре самог одласка на теренско истраживање било је потребно одредити јасне циљеве истраживања, одредити тачне локације на којима ће се оно обавити и ступити у контакт са посредницима који ће нам обезбедити адекватне саговорнике. У овој фази пројекта, могло би се рећи кључној, циљ истраживача био је да прикупи што више личних прича саговорника и њима значајних предмета који их асоцирају на живот у иностранству. Пре самог истраживања одређена су кључна места, позната по великом број људи који су отишли на привремени рад у иностранство, па је тако избор пао на североисточну Србију где живи највећи број такозваних гастарбајтера.² У првој фази одлучено је да истраживачи своје теренско истраживање обаве у селима Рудна Глава и Црнајка у околини Мајданпека.³ Пре самог одласка, као што сам већ навела, било је потребно ступити у контакт са особом која познаје терен и која ће нас упутити и најавити потенцијалним испитаницима. Поред унапред постављеног циља истраживања, састављен је упитник прилагођен квалитативном теренском истраживању. Упитник су чинила детаљна питања – од саме идеје о одласку на рад у иностранство, преко првог посла, првих утисака и интеграције у ново друштво, па све до поновног повратка, након пензионисања, у земљу из које су отишли. Са упитником и осталом неопходном опремом за теренски рад (диктафон, камера, фотоапарат) упутили смо се ка Мајданпеку како бисмо са нашим посредником уговорили прве интервјуе. Наше прво одредиште било је село Рудна Глава, са претежно влашким становништвом, које према последњем попису има око 1800 становника. На

2 *Gastarbeiter* је реч из немачког језика која у преводу значи радник-гост, односно радник на одређено време / радник на привременом раду. Овај термин масовно почиње да се користи крајем шездесетих и почетком седамдесетих година XX века за све оне људе који одлазе у земље западне Европе на привремени рад како би помогли развој и унапређење привреде земаља у које су одлазили, а то су биле СР Немачка, Швајцарска, Аустрија и Француска.

3 Село Црнајка удаљено је од села Рудна Глава 2 километра. Током истраживања били смо смештени у Рудној Глави, а до Црнајке смо путовали када бисмо имали заказан интервју са испитаницима.

теренско истраживање кренула су четири истраживача. Подељени у две групе, по двоје, већ првог дана почели смо са радом. Сви саговорници били су пензионери који живе у Рудној Глави, односно бораве у том селу током лета, док остатак године проводе у Аустрији или Немачкој. Сваки од интервјуа који смо водили трајао је у просеку сат и по времена и уз сагласност саговорника био је снимљен. Посебна пажња била је посвећена предметима које су саговорници издвојили као њима важне и пристали да их позајме Музеју историје Југославије за потребе изложбе,

↓ Чивилук за кључеве са термометром и сликом Минхена – представом отварања Октобар феста у Минхену
Сувенир, седамдесете године XX века
Љубазношћу Лалице Симеонових

↑ Ружа и Тоза Јовановић | седамдесете године 20. века | Љубазношћу Руже и Тозе Јовановића

која је представљала финални део пројекта *Juio, моја Јуио*. Сви саговорници издвојили су различите предмете који их асоцирају на живот у инострантву. За неке је то била мешалица за малтер коју су купили у иностранству како би овде саградили нову кућу, за неке млин за кафу, а за неке хеклани столњаци којима су украшавали домове у иностранству како би на тај начин остали у вези са земљом из које су отишли. У Рудној Глави остали смо четири дана, током којих смо разговарали са седморо испитаника и договорили се о потенцијалној сарадњи у оквиру изложбе. Након повратка из Рудне Главе није било много времена за одмор, већ су одмах почеле припреме за друго теренско истраживање које је требало да обавимо за три недеље. Наша следећа дестинација била

је општина Жагубица.⁴ Као и приликом организовања првог теренског истраживања, у Жагубици смо имали посреднике који су нам омогућили да лакше ступимо у контакт са будућим испитаницима. Као и у Рудној Глави, испитаници су били гастарбајтери, а и технике које смо примењивали остале су непромењене. Током пет дана, колико је трајало теренско истраживање, обавили смо девет интервјуа у трајању, у просеку, од сат и по времена, приликом којих смо били фокусирани на животне приче гастарбајтера и предмете који су на неки начин

4 У оквиру истраживања у општини Жагубица обухваћена су и села Лазница, Селиште и Милатовац. Током истраживања били смо смештени у Жагубици, а до поменутих села путовали смо када бисмо имали заказан интервју са испитаницима.

обележили њихов живот и који су касније приказани на изложби. По повратку из Жагубице, уследило је истраживање на подручју општине Вршац. Како гастарбајтери нису специфична социокултурна група која је заступљена искључиво на територији источне Србије, било је потребно урадити теренско истраживање и на подручју Војводине, у Банату. Овим истраживањем обухваћени су саговорници из Вршца и села Гудурица и Уљма. Истраживање је изгледало као и претходна два. Учествовале су породице и појединачни испитаници који су 60-их година одлазили на привремени рад у Немачку. На овом подручју било је мало оних који су као земљу миграције изабрали Аустрију и друге земље познате по великом броју наших радника, попут Француске, Швајцарске, Италије и Шведске. Приликом овог теренског истраживања обављено је тринаест интервјуа, такође у домовима испитаника. Поред тога, истраживачи Музеја Југославије обавили су теренско истраживање на подручју западне Србије, у околини Мачванског Прњавора, које се није разликовало од претходних и са којег су такође донели приче и артефакте који су касније укључени у изложбу.

Теренско истраживање у оваквим условима, у приватној сфери односно домовима испитаника, за потребе нашег пројекта од великог је значаја јер омогућава активно посматрање које се односи не само на предмете и њихову употребу, већ и на динамику свакодневице испитаника и представља контролни механизам када је реч о ономе што испитаници говоре о себи и њима важним предметима.

Циљ сваког теренског истраживања је прикупљање што више релевантних података до којих је немогуће доћи уколико се не успостави добар однос са испитаницима, чему свакако доприноси атмосфера приликом доласка истраживача на терен. Предност теренског истраживања у добро познатом простору, у овом случају дому, највише је допринела томе. Током ова два истраживања,

приликом одласка код испитаника најчешће смо дочекивани срдечно, а томе је много допринела чињеница да се бавимо темом којом се до сада, на овај начин, није бавио велики број научника и што се, према речима испитаника, коначно указала прилика да се „...и наш глас чује“. У већини случајева примљени смо као добри познаници, а не као непознати истраживачи и били смо у прилици да на инсистирање испитаника дегустирамо њихове домаће производе попут сокова и вина, као и кафу која „...овде нема да се купи“ и коју не деле са свима. Поједини испитаници понудили су нам и смештај у својим домовима у иностранству уколико се некад затекнемо у Аустрији или Немачкој. Оваква атмосфера допринела је много лакшој комуникацији, добијању неопходних података и потенцијалној сарадњи у будућности.

Значај теренског истраживања у музејској пракси на примеру истраживања у оквиру пројекта *Југо, моја Југо*

Као што сам већ напоменула, у досадашњем раду Музеја историје Југославије није постојала пракса одласка на теренско истраживање. Овај пројекат представљао је пионирски подухват чији је циљ био да се ова врста истраживања у даљем раду Музеја и настави. Као специфична методологија, која се барем код нас мало примењивала, теренско истраживање може имати значајно место у раду данашњих музеја. Наравно, не може се рећи да сваки пројекат, односно изложба, захтева рад на терену. С обзиром на то да је тема пројекта *Југо, моја Југо* у суштини антрополошка, јер настоји да деконструише и објасни контекст који је у вези са радницима на привременом раду у иностранству, као и то да су ауторски и истраживачки тим чинили углавном антрополози, не чуди чињеница да теренско истраживање представља једну од основних метода у припреми изложбе. Да би се боље разумео контекст из којег су наши радници одлазили у иностранство, није било довољно посветити се искључиво ишчитавању антрополошке, историјске, социолошке, економске и друге литературе, већ је било неопходно укључити и људе који су чинили тај контекст. Како би се на изложби представило одређено људско искуство, било је неопходно укључити оне који су то искуство проживели да бисмо на што уверљивији и прецизнији начин приближили њихове животне приче посетиоцима. Чињеница је да су се истраживања у оквиру ове изложбе могла обавити и без одласка на терен, али поставља се питање резултата тог истраживања. Могло би се рећи да би готово свака особа могла навести одређене артефакте који се доводе у везу са појмом *ias̑arbaǰijer* – од гипсаних украса, стилског намештаја, аутомобила марке Мерцедес, скупе одеће и

→
Кустоси и истраживачи Музеја Југославије
у посети Ружи и Този Јовановић
Рудна Глава, Србија, 2015. година

слично. Међутим, сами предмети нису били довољни. Сваки предмет, без обзира на материјалну вредност, има своју историју и симболичко значење за оне који су га користили, односно који га користе и даље. Тачније, према писању Вудворда, „предмети у окружењу утичу на људе, имају значења која људи у њих уписују за потребе одређених социјалних функција, уређивање друштвених односа и давања симболичког значења људским активностима“ (Woodward 2007, 3). Приче које људи причају о предметима и приче које предмети „причају“ о људима важне су за што боље постављање проблематике пред посетиоце и њихове захтеве. До ових прича, као и до веза које људи успостављају са емотивно вредним предметима који омогућавају да се представе лична и колективна искуства живота и рада у иностранству, може се доћи једино теренским истраживањем. Она доприносе бољем разумевању истраживаних проблема тако што истраживаче одводе на места кључних збивања у животу људи, у овом случају гастарбајтера, што нам помаже да сагледамо ширу слику и разумемо контекст из којег су отишли. Теренска истраживања која смо ми обавили у много чему су променила гледишта која смо имали пре одласка на терен. Дани provedени на терену омогућили су нам да се подробније упознамо са локалном средином, да преиспитамо почетне концепте, разговарамо са људима о њиховом искуству, посматрамо њихове активности у њиховим просторима и по повратку наставимо да разматрамо у којем ће се смеру реализовати изложба. Обављени интервјуи, од којих су неки трајали и три сата, врло су значајан материјал, који је у текстуалном или аудио облику представљен на изложби и омогућио је да се посетиоци из прве руке упознају са личним причама оних о којима се размишљало само на основу визуелног идентитета.

Оно што је такође важно, а о чему сам писала у овом раду, јесте грађа која је на теренским истраживањима прикупљена. Ова теренска грађа важна је како због изложбе, тако и због документовања и чувања одређеног периода историје о којем се мало зна, а у будућности

биће кључна у истраживањима и деконструисању једног дела историје наше некадашње државе. Ипак, оно што је највећа предност теренског истраживања у антропологији требало би да постане и предност теренских истраживања у музеологији уопште. Боље разумевање ширег контекста и прикупљање оригиналне грађе, уколико она постоји, свакако је репрезентативније од реплика које се данас могу видети на појединим изложбама. Овај метод истраживања са собом веома често повлачи и многобројне потешкоће, као што је отказивање сарадње појединих испитаника у последњем тренутку, са чим смо се и ми суочили овом приликом, међутим, уз унапред постављене циљеве, искуство и тимски рад све потешкоће лакше се превазилазе. Из ове перспективе, након завршених истраживања и пред почетак нових, готово је немогуће замислити другачији приступ овој проблематици. Оно што је поред сакупљених артефаката и личних прича испитаника важно јесте и њихова жеља да наставе сарадњу на самом пројекту, која ће свакако допринети још бољој репрезентацији и интерпретацији.

ЛИТЕРАТУРА

Gobo, Giampietro. 2008. *Doing Ethnography*, SAGE Publications Ltd, London.

Ивановић, Зорица. 2005. „Терен антропологије и теренско истражовање пре и после критике репрезентације“, у *Етнологија и антропологија: стања и перспективе, Зборник Етнографског института САНУ* 21, ур. Драгана Радојичић, Етнографски институт САНУ, Београд, 123–141.

Žikić, Bojan. 2007. „Qualitative Field Research in Anthropology. An Overview of Basic Research Methodology“, у *Etnoantropološki problemi* 2, sv. 123-135.

Woodward, Ian. 2007. *Understanding Material Culture*, SAGE Publications Ltd, London,

Радили смо
к’о мрави, ја и
жена. Од живота
остало овол’ко,
ако не знаш да
искористиш ни
то, шта ће ти!

Б. П. – село Бусур, околина Петровца на Млави

Сара Сопић

О одласку и останку

РАДИОНИЦЕ СА СРЕДЊОШКОЛЦИМА

БЕЛЕШКЕ ИЗ РАЗГОВОРА

Александра Момчиловић–Јовановић: Главна тема данашњег разговора су радионице, али можемо се дотаћи и других пратећих програма за изложбу у чијем си осмишљавању учествовала.

Сара Сопић: Ова изложба је имала изузетно добар одјек у јавности и привлачила је пуно пажње, па је посао медијације и креирања едукативних програма био знатно лакши него иначе. Сама тема била је таква да се људи лако повежу јер сви имају или неку личну „гастарбајтерску причу“ или знају много таквих прича, па су радо долазили на изложбу. Када је у питању оваква изложба, у пратећим програмима свакако је најбоље кренути од ауторских вођења и школских радионица, нема потребе ништа да се компликује. Идеја за креирање радионица са средњошколцима дошла је још у процесу ваше припреме изложбе. То је заправо главна разлика у односу на то каква је иначе улога едукатора на осталим пројектима. Едукатор се углавном укључи на самом крају, када се изложба постави и заврши, а на пројекту *Јуіо, моја Јуіо* била сам укључена у процес прављења. Пратила сам шта радите, гледала интервјуе које снимате, предмете које бирате, читала ваше текстове... То је главни разлог

зашто су и резултати едукативних програма били бољи и садржајнији.

АМЈ: И не само то, него си имала и кључни допринос. Ниси само предложила него си и организовала разговор са једним од кључних саговорника.

СС: Такве ствари могу да се десе само када је неко ко је задужен за рад са публиком укључен у процес припреме изложбе. Мислим да је заправо идеално да се људи са различитих позиција у Музеју, које генеришу потпуно различите перспективе (нпр. неко више ради са збирком, неко са публиком), увежу тако да утичу једни на друге. То онда даје најбоље резултате. Ви сте од почетка тако размишљали и око изложбе се окупио неформални тим људи који су доприносили са разних страна и енергија је била феноменална. Наравно, мало је и до теме.

АМЈ: А зашто?

СС: Можда зато што можеш лако да се повежеш са тим материјалом. Ја се сећам момента када смо преслушавали видео-снимке који су долазили од вас, те сирове

материјале који су вероватно прошли неку монтажу са тобом, а ми смо их сецкали даље за Инстаграм. То је био један од ретких случајева када смо за друштвене мреже имали спремне материјале толико богате виралним садржајем. Везујеш се за те људе и њихове ликове, па је свако од нас имао своје омиљене. Док радиш осећај је као да си отишао код њих на кафу, код неких дивних људи за које се вежеш. А онда опет имаш те „зицер“ моменте за друштвене мреже... странац си тамо, странац си овде, али нисмо хтели да идемо на оно најстереотипније, иако смо знали да је то у маркетиншке сврхе најбоља ствар. На крају је дошло до компромиса и стављали смо такве елементе у први план да привуку пажњу, али смо у опису правили ширу причу. И супер је пролазило, људи су то делили махом. Генерално, нисмо морали много да се трудимо око промоције изложбе. Тај феномен је присутан у нашем друштву на сваком нивоу и самим тим је био „тригер“. А начин на који је направљена изложба и део где су приказане приче људи, на то је публика најбоље реаговала, а самим тим и ми у тиму. И само постављање је било емотивно – тај „ролеркостер“ емоција које пролазиш, у једном тренутку ти је ужасно жао, у следећем им завидишш... Па, увиђаш мањкавости овог друштва и оног друштва тамо, тог идеализованог Запада.

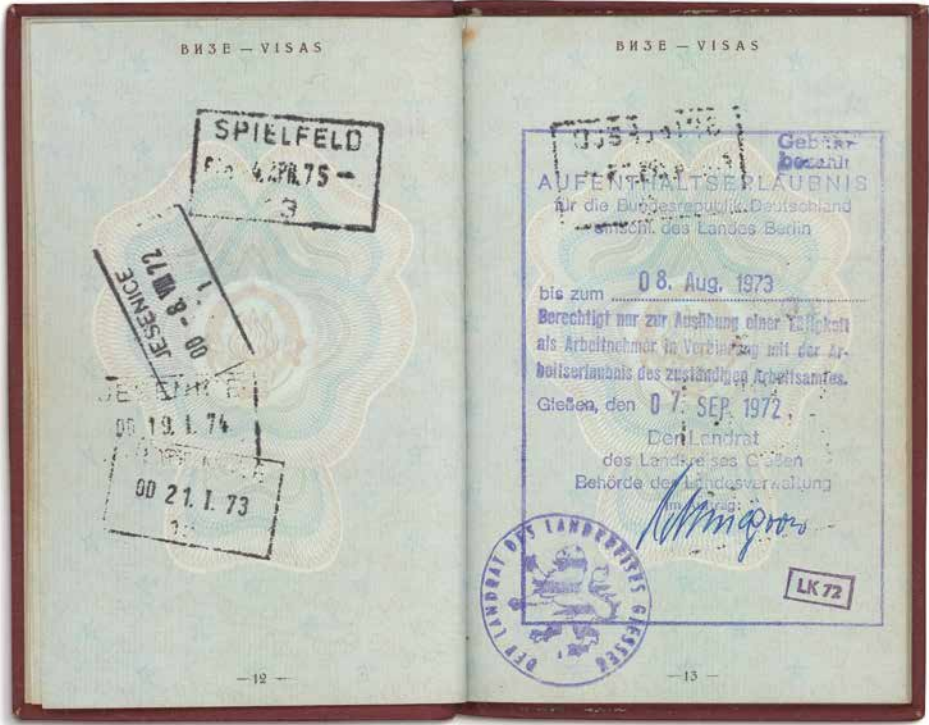
Мени се тек током рада на изложби јасно указала та разлика у поимању феномена *јасџарбајџерсџива*. За моју генерацију је одлазак из земље нешто што је било неупитно... сви смо расли са тим ставом да ћемо сигурно отићи, само је било потребно да се што више потрудиш у школи и на факсу да би могао да одеш. Није било питање да ли ћеш да одеш, него како да успеш да одеш, све је било веома афирмативно. Не одлазиш да се мучиш да би зарадио и вратио се, него одлазиш да живиш неки бољи живот. Али то је тада било потпуно другачије. Онда сам размишљала да можда и средњошколци према *јасџарбајџерима* немају негативне асоцијације, него потпуно супротно. Зато је то било једно од почетних питања које смо пролазили на радионицама. Када кажеш реч *јасџарбајџер*, шта су прве асоцијације? Пробали смо да направимо неку нову

дефиницију. Десило се да није уопште било подругљиве конотације. Него – тај је успео у животу, живи негде преко и супер му је. Дакле, потпуно супротно ономе о чему причају генерације гастарбајтера које су приказане на изложби. У случају комуникације са тинејджерима изложба је служила томе да уведе другу перспективу, не са идејом „Остајте овдје, сунце туђег неба неће вас гријат ко што ово грије“, него да мало интервенише и утиче на идеализовану представу, са којом сам очигледно и сама расла, а све у циљу увођења критичког мишљења у методологију рада са средњошколцима.

Требало је заједно да сагледамо који су све изазови са којима се носе људи који оду. Опет, и рационализације су ишле на ту страну – они су необразовани, не знају језик, а ми сад знамо језик, и слично. Нису имали никога свог, ми сада имамо. Тешко је било за некога ко данас има шеснаест година да разуме ту вишеслојност до краја.

Било је веома занимљиво када је неки професор грађанског васпитања рекао: *Па, добро можда су нам љрве јенерације јасџарбајџера мало и љријремиле љшрен*. Као да је изложба ставила у перспективу да постоји неки континуитет исељавања, што је нагласило релевантност и актуелност ове теме чак и код тинејдера, најпроблематичније циљне групе којој треба доказати да Музеј може да понуди неку тему која је њима од значаја у свакодневном животу. Због тога увек прибегавамо радионицама за „малце“, ту можемо да се играмо – што исто није лако, али релативно је широк дијапазон активности који може да се примени. Средњошколце је убедљиво најтеже анимирати и наћи начин да им нешто буде занимљиво, али пошто је ово била толико „кул“ тема, морала сам да пробам.

У том тренутку нисам уопште имала развијену сарадњу са гимназијалским професорима. До тада су углавном долазили из основних школа и са факултета. Имала сам само неколико контаката професора средњих школа у својој табели. Онда сам направила опис радионице,

↑ Пасош Павла Бабејића издат 1967. године у СФРЈ | Фонд Музеја Југославије

па званичан позив – у току је изложба о томе, ми бисмо радили на тај начин – и кренула то да шаљем, насумично се распитујући ко би могао имати контакте професора, пре свега младих колега који су релативно скоро завршили гимназије. И тако је кренуло. Десило се да је буквално свака гимназија у Београду на крају била на радионици, што се стварно не дешава никада, не само због тога што су остале теме мање атрактивне него и због тога што изложбе не трају довољно дуго. Ова изложба је трајала 6 месеци, па је било времена да се организују све те посете јер то мора да буде ваннаставна активност, пре или након школе. Потпуно је на добровољној бази професора да ли ће доћи, а самим тим и деце. Они потенцијално добијају неки плус од тог професора, али углавном су то предмети код којих и није толико битно да се претерано ангажују. То су били професори историје, грађанског васпитања,

социологије, чак и две професорке српског језика. Ова тема је заинтересовала професоре довољно да нађу начин да превазиђу све логистичке препреке које постоје и доведу децу. Дешавало се да исти професор доведе различита одељења, да схвати да мора и непарна смена да дође, па да јави колеги и на крају је ситуација била таква да нисам ја морала њих да „јурим“ него су нас молили да их убацимо у неки термин. Потпуно лудо, као да сам радила у неком популарном клубу. (смех) Такође, нису долазиле само гимназије него и средње школе, попут Бродарске, Техноарт, Економске, Трговачке...

АМЈ: То је веома битно зато што деца која су на неким занатима, у неким стручним школама, могу можда лакше да се идентификују са радницима који су из Југославије одлазили у иностранство.

↑ Роштиљ у Минхену | почетком двехиљадитих година 21. века | Фонд Музеја Југославије

СС: Да, такође и то да нису биле школе само из центра Београда јер се доста разликује структура деце у односу на то где је школа. Зато је посебно важно што је била Економска школа из Барајева, и то четири одељења. Чак и једно одељење из Медицинске школе, што је било занимљиво јер они данас најчешће одлазе на рад у иностранство чим заврше средњу школу.

И, коначно, да објасним како су изгледале радионице. Водила сам се тиме да музеји треба да буду друштвено одговорна места и да се баве релевантним питањима, поготово за тинејџере. Ако доведеш тинејџере у музеј и причаш им нешто са чим они ни на који начин не могу да се повежу, изгубио си их заувек и то је само још једно досадно предавање. Мени је било важно да они оду са идејом: аха, музеј може да буде место где могу да се информишем о неким темама о којима размишљам. Искрено, сада нисам сигурна колико су тај део разумели, али мислим да је генерални утисак да су се забавили и да су остали много дуже него што су планирали. Дешавало се

да се радионица заврши, одлази професор, а они се врате и још обилазе, па се сликају. Тај генерални утисак да им је било забавно за наш музеј је већ успех.

Они су очекивали „неке пушке у музеју“. Такви коментари су долазили. Предмете, нека документа, старе новине и слично, ратне теме углавном... Увек их питам на почетку шта очекују да ће видети у Музеју, како бисмо на крају упоредили искуство посете у односу на њихова очекивања.

АМЈ: Није да није било тога на изложби...

С.С. Бавили смо се том дефиницијом: шта помислимо када кажемо *јасџарбајџери*? Ко су *јасџарбајџери*? И онда се десило да нико није кренуо са оним очекиваним предрасудама. Звучало је као да је *јасџарбајџер* за њих симбол успешног човека. Чак се дешавало да неко и не зна, па послушкује од другара. Међу тинејџерима то је био готово архаичан појам.

Изјашњавали су се пре почетка радионице да ли планирају одлазак у иностранство након завршетка школовања или наставак школовања у иностранству. Колико њих *да*, колико *не*, колико њих жели трајно да се пресели, колико њих само привремено да ради у иностранству и слично. Углавном се готово у сваком одељењу око 80 посто, чак и више, изјашњавало да ће сигурно да оду. И уколико се дешавало да неко каже да неће, мислим да су то углавном били јаки патриотски ставови, то је била мањина, рецимо петоро до седморо деце по одељењу. Али они су били доста гласни: *Наравно да нећу да напустим Србију, њамо је као боље*. Ту је већ кретала лагана дискусија. Није било напетост, али су се могли чути аргументи: *Немој овде, ће да ти буде боље, наћи ћеш јосао, чекај јрво да нађеш јосао. Наши факултети су*

бољи од њихових. Тамо ће да ти буде овако или онако. Одједном су почели да се раслојавају, неки су говорили: *Боље да завршим факултет овде, овде су јачи факултети, ња да онда одем*. Углавном, генерални став је био да желе да оду из Србије. Не виде своју будућност овде.

Онда се улазило на поставку, али не тако да ја њих водим. Било ми је битно да прођемо кроз сваки сегмент, да виде шта све има, зато што ће то касније користити у радионичарском делу. Буквално смо само мапирали где је шта, кроз разговор. Је л' сте знали ово? Јесте ли видели ово? На пример, ово је занимљиво. Онда, наравно, чим се уђе у сегмент поставке „Људи“, сви су „одлепљивали“ на мотор. Мотор је био убедљиво омиљена ствар. Ту су

↑ Двориште Лалице Симеоновић | Старчево, Србија, 2016. године | Фотографисала Марија Драгишић

← Ружа и Тоза Јовановић крај свог мотора на отварању изложбе *Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче* Музеј Југославија, Београд, 15. 12. 2016. Фотографисала Љиљана Миловановић

друга останак, наравно, не тако поједностављено, али све добре стране одласка и све оне лоше стране. Оно што је суштински било важно јесте да аргументи морају да буду пронађени на изложби.

Мерило им се време, што је исто било веома важно због адреналина, имали су 20 минута да скупе аргументе да би се у делу, када буду

структурирали аргументе, позивали на оно што су видели на изложби. Могли су наравно да додају нешто своје, да гуглају, да истраже, да додају шта год их инспирише, али после 20 минута тражења добијали су 10 минута да то презентују. Имали смо говорницу инсталирану у једном делу изложбе.

На тај начин их натераш да пажљивије погледају изложбу, да читају легенде, да читају текстове, да нешто фоткају... Ту се ја повучем и обавезно одвојим професорку или професора, мада ми некада то није потуно успевало.

Чинило ми се да је 20 минута можда много, али дешавало се да им је требало још времена: *Нисмо завршили. Не, чекај, чекај, ево нас.* Онда бисмо продужили још мало. Затим су имали 10 минута да структурирају шта ће да кажу у расправи. Капитен групе требало је то да представи, осим ако се група другачије не договори. Баш су се ангажовали. Међусобно су се расправљали: *Не, не можемо њо да кажемо њако, морамо њо и њако.* Ја сам их охрабривала. Заузела сам такав став, причала сам како причам сада са тобом.

Никако формално, да би се они што више опустили, да би користили свој језик, да се не оптерете тиме да то мора да звучи као да одговарају за оцену, па да се у томе изгубе. Него да што више и што аутентичније изађе из њих оно што би заправо рекли и шта им је било занимљиво. Једино правило је било да док једна група презентује мора да буде тишина, као и да неки манири морају да постоје у расправи. То је било тешко, баш изазов, али...

АМЈ: Мислиш на дисциплину?

СС: Да. И уопште на осећај да је неко од њих у улози да презентује својим другарима нешто, поготово ако је то ученик који је иначе доживљен на другачији начин, а сада он нешто пита и постаје доминантан, напосто, тешко је било задобити поштовање вршњака... Правило је било такво да када саслушамо аргументе једне групе, друга група има право да им постави два или три питања везана за изнете аргументе. Затим, друга група презентује и онда на крају сумирамо утиске. Ја сам уживала у овом делу, али врло сам водила рачуна да се не смејем, да не испадне да им се ругам. И стварно сам била одушевљена. На пример, могло се чути: *Значи, када би они ѝрођуџовали сва џа месџа?! Браџе, ја нисам чуо за ѝоловину џих месџа, значи ја их видим и у фазону сам: Шџа је ово?* Онда неко одговори: *Па, џо џи је, браџе, џамо ѝоред Сејшела.* Групе које су заступале предности одласка из земље углавном су главни аргумент проналазиле у видео- снимку породице Грнчарски која је пропутовала цео свет. Онда оне фотографије кућа и вила: *Мислим, џакву вилу не би имао никак. Али добро, не мораш да се враџиши, можеш да осџанеш, џа да имаш џакву вилу џамо.* Затим су добавивали: *Јесџе, сиџурно би моџао џакву вилу да изџрадиш џамо.* Било је супер што се испоставило да су темељно погледали изложбу и да су ушли мало дубље у тему него што би иначе. Ово је за мене важно јер је користан алат како се уопште конзумира музејски садржај који није сам по себи развијен међу тинејџерима. Њихова наредна посета било ком музеју након искуства на изложби *Јуџо, моја Јуџо* свакако неће бити иста.

И заправо се десило да је тај њихов разговор на крају био пријатељски, нису као на почетку улазили у „клинч“. Променио се њихов став јер су имали неке папире, фотке, аргументе и било је мање лично. Све је постављено тако да су насумично подељени у групе, не њиховом одлуком, и да су им аргументи били сегменти приказани на изложби. Одговори на неслагања вршњака су већином гласили: *Па добро, је л’ сџе видели, у оном делу је баш очџледно да...*

↑ Ријад Ђулић полази у школу Немачка, 1979. | Љубазношћу Наиде и Дениса Ђулића

01

02

03

04

05

06

Венчање Луце и Мухамеда
Ђулића
Љубазношћу Наиде и Дениса
Ђулића

01

Немачка, седамдесете године
20. века

Љубазношћу Наиде и Дениса
Ђулића

02, 04, 05

Приватне фотографије

Љубазношћу Санде Павловски

03

Немачка, крај седамдесетих
година 20. века

Љубазношћу Бориса Краља

06

Рудна Глава, Србија,
осамдесете године 20. века

Љубазношћу Руже и Тозе
Јовановића

Веома је занимљиво пратити које су делове изложбе истицали, на пример углавном су девојчице налазиле део где је она социјална радница радила са женама које су отишле на рад у иностранство. Много их је погађала та прича и то је био ултимативни аргумент како се оне нису осећале добро тамо.

АМЈ: Где је била изложба Босилке Шедлих Пуш. Жене из Југославије у Берлину? Можда на њу и мислиш?

СС: Е, да, Босилка. То се неколико пута десило. На пример, девојке из Медицинске школе су то развиле више од свих. *Замислилише како је женама, оне су саме. Замисли како је кад оставиш децу...* То је углавном било нешто што их је највише потресло. Па је то било добро место и за разговор о родном питању, положају жена...

Такође, понављали су се у овој групи аргументи: *Џаба иш иш све, џаба и ише иаре и све иш кад си усамљен и немаш никоја*. Ухватили су усамљеност као мотив који се понављао у различитим сегментима. Поред тога, несналажење у другој земљи им је било занимљиво, прича са куповином хране им је била врло упечатљива, када су због непознавања језика куповали храну за псе која је била најјефтинија, то се понављало готово на свим радионицама. Нису се изругивали, али су релативизовали данашњом перспективом: *Па добро, сад кад би знао језик, кад би знао да иш не ишреба да куйиш, јео би неку нормалну храну*. А онда приметиш да су почели да размишљају о тој теми. У ствари, можда нису променили неке своје ставове, што није ни битно, али су видели комплексност, чини ми се да је то главна ствар. Ту има разних елемената, освестили су свој привилеговани статус у односу на генерације гастарбајтера које су одлазиле тада, али и оних који

↑ Дневни боравак
околина Штутгарта, седамдесете године 20. века | Љубазношћу Бориса Краља

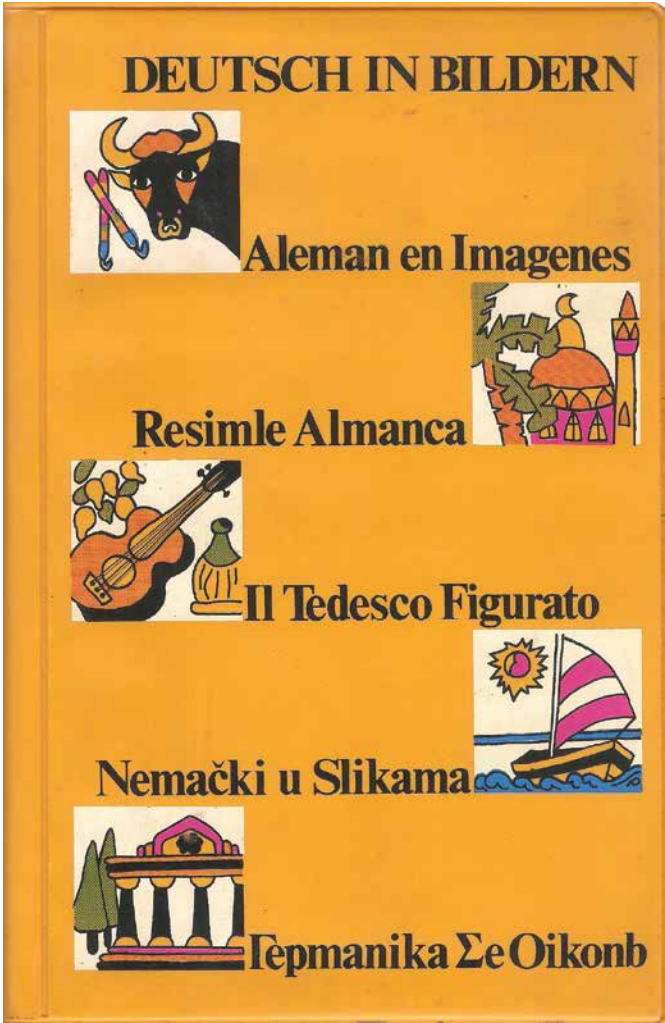
данас одлазе на исти начин, без дипломе, новца, система подршке. Осећај губитка, усамљеност и то неприпадање – све су то биле теме на завршним дискусијама.

АМЈ: На кога мислиш да су у много бољој позицији?

СС: Едуковани млади људи из Београда у много су бољој позицији у односу на гастарбајтере, неквалификовану радну снагу која је одлазила 60-их година прошлог века.

АМЈ: Да ли су схватали, ако су на пример слушали Лалицу, да посвећујеш најбоље године свог живота послу, често радећи два-три посла, и то негде далеко од својих?

СС: За најбоље године, не. Њихова перспектива година и времена је таква да се осећају као да је цео живот пред њима и уопште им та перспектива губљења времена није блиска. Бар је то мој утисак. Али, то колико сати су радили стално су спомињали. *Теби цео дан да оде у ишслу, мислим иш је баш кайшаширофа*. То је био аргумент који је функционисао

↑ Немачки речник у сликама | Љубазношћу Драгана Мицића

на обе стране дискусије, само би у случају афирмисања живота на Западу уз ово додали: *Али добро, они су радили ишешке ишслове и нису моили да излазе, да се забављају, нису знали језик...* Никакав проблем у тој замци капитализма нису видели, подразумева се да ћеш да радиш пуно, циљ је само да будеш добро плаћен и да слободно време, колико год да га имаш, искористиш добро.

У суштини, вероватно су њихови ставови о томе да ли ће отићи из земље на крају радионице остали непоромењени.

Оно што је важно јесте да су се осетили позвани да причају о томе, да преиспитују своје ставове, да отварају разна питања о којима раније нису размишљали и да користе музејски садржај као извор који им може помоћи у томе.

Наравно, искуства су се разликовала од радионице до радионице, али никада нисмо имали ситуацију да је био фијаско. Неке су биле боље, а неке лошије. Неке расправе су биле толико добре и садржајне да се занесу и не желе да оду, професор их зове: *Е, ја сад стварно морам да идем, ја имам следећи час*. Они: *Не, ми можемо да осћанемо, ми немамо више часова*. Па остану и причају даље међусобно. То је мени стварно био најбољи доказ да смо испунили циљеве радионице. Такође, занимљиво је да се није осећала никаква разлика – средња стручна школа, гимназија, бољи професор, лошији професор – јер се радионица није ослањала нимало на пређашње искуство учесника. Још једна занимљива ситуација које се понављала је да очекују да након завршене радионице *морају да иду негде у музеј*, мислили су да је то само као забавна радионица и да тек сад треба да виде како изгледа наш музеј.

АМЈ: Да буде неки час историје.

СС: Да, да, неки час историје. Чак сам ја неколико пута отишла даље са групом на сталну поставку и у Кућу цвећа, ако бих видела да им је стало и да неће скоро поново долазити. Тај став је чешћи био међу ђацима из средњих стручних школа – ова радионица је била игра, а сада би требало да имају неко предавање. Тако су их припремали и њихови професори, а такав је и наш систем образовања, нико те ништа не пита, само седиш, слушаш, записујеш и одговараш за оцену.

АМЈ: Да. А за глуве, хоћеш то да испричаш?

СС: Да, тако је, то је био период када још увек нисмо имали глувог сарадника међу кустосима који самостално осмишљава и прилагођава садржај намењен заједници глувих, већ смо преводили кустоска вођења на српски

знаковни језик уз тумаче. Али смо радили евалуације искуства посете после сваког програма и након ове посете изложби *Juio, moja Juio* у разговору са учесницима туре смо схватили да *ias̋tarbaǵiers̋eri* као појам нису опште место у заједници глувих. Рекли су нам да постоји знак за термин што је предуслов за основни ниво разумевања, али нема синонима, нема интерних шала нити сличних референци у систему знаковног језика. То је пре свега због тога, како су нам објаснили, што на рад у иностранство није одлазио велики број глувих људи, зато што је било готово немогуће да се снађу, а и када су одлазили, то је увек било неким као полуилегалним путевима, неко их сачека негде, па раде буквално оне најгоре послове, углавном као испомоћ неке ко већ ради. На пример, оде нека наша жена да негује неку старицу, онда јој глупа жена помаже у оним најгорим, најпрљавијим пословима. Али то су били ретки примери зато што глупе особе у том тренутку нису могле да нађу посао ни у Југославији, где су биле као свој на своме, а камоли у иностранству. Заправо је било занимљиво и истовремено тешко зато што где год да смо стали, било је потребно много уводног појашњавања. Најбоље реакције су биле у целини „Људи“ и то код предмета које су сами гастарбајтери бирали, јер су их препознавали: *Ја сам имао ис̋иш овакав. Ја сам ш̋о кӳиш ш̋ад и ш̋ад*. Онда је то тако кренуло: *Мени је ово донео. Мени је ово донела, баш јес̋е, она је била у Немачкој, човече*. Тек тада су почињали да увиђају да је то био део неког ширег феномена. Испољили су и јаке емотивне реакције у делу који се тицао услова рада и начина живота гастарбајтера док су боравили на привременом раду. Почели су да износе лична искуства јер су баријере у комуникацији и изузетно лош третман на радном месту нешто са чим се готово сви припадници заједнице глувих свакодневно суочавају. Тако да је и ова посета била невероватно емотивна, али из потпуно другачије перспективе. Дакле, на почетку смо имали ситуацију да сама тема није била позната овој групи посетилаца и да не комуницира сама по себи, а на крају су могли да се идентификују и да је разумеју можда боље од свих других посетилаца јер није било само емпатије него и истоветног личног искуства.

АМЈ: Твоје искуство пре и после? Да ли се нешто променило?

СС: Ја стварно мислим да је изложба о гастарбајтерима била преломни тренутак. И за наш музеј и уопште за рад са публиком.

До тада сам радила много стандардније пројекте. *Гас̋тарбајџерске ѝриче* су донеле све што је мени интуитивно било блиско, али далеко од тога да сам их „избрусила“ професионално и теоријски. Био је добар осећај да ти градиш неку критичну масу публике која ће да долази стално зато што је имала заправо једно трансформативно искуство, а није била само у некој лепој посети. Мислим да тада није смело да се гази по трavi у музејском парку, није било кафића, дружења, опуштености и готово да није било неформалног непосредног контакта у Музеју. *Гас̋тарбајџерске ѝриче* су и то донеле, да Музеј изгледа другачије, да се разбије тај мермер и велики простор. Овде се коначно укључила заједница. За мене је професионално било много значајно што сам видела да ово може да функционише у пракси и први пут сам схватила у ствари који је то процес. Аха, ти налазиш те људе, па радиш са њима, па их интервјуишеш, па добијаш предмете од њих, све су то били буквално темељи за мене професионално, у сваком смислу развоја. То је био неки нулти ниво. Нешто од чега се креће.

Ова изложба је померила границе у контексту комуникације са публиком и указала на нешто што је мучило ово друштво током целог периода социјалистичке Југославије, као и пре тога. Схватиш како то што се тада дешавало има утицај на то што ти данас живиш много пластичније, него када то дословно хронолошки покушаваш да објасниш. Једно је да ту тему обрађујеш сам из кустоске перспективе, да читаш неке теоријске текстове и донесеш закључак – то је било тако, а потпуно је другачије да позовеш људе којих се та тема тиче. Кажеш – хајде нам помозите да заједно кустосирамо ваш део изложбе и притом се не осећаш позвано да ти

←
Исечак из интервјуа с Тонијем дер Асијем
Музеј Југославије, Београд, 2016.

ту интервенишеш превише, јер није само на теби. Ти си неки медијатор који посредује између локалне заједнице и Музеја. Поновићу то ко зна који пут, сегмент „Људи“ је направио кључну разлику која је померила ствари и интерно у Музеју Југославије. Супер је да направиш блокбастер изложбу неког познатог сликара, али да ли се то нас тиче на било који начин, зашто је та његова уметност сада важна и да ли нам је важна, осим да гледамо акт и дивимо му се. С друге стране, *Гас̋тарбајџерске ѝриче* су биле толико забавне и инспиративне.

У ствари, када си ме питала шта је мени лично и професионално то значило, онда сам схватила да то стварно први пут функционише у пракси. А мени је толико полета дао тај моменат где ја долазим са предлогом да разговарамо са Тонијем дер Асијем, а ти ми кажеш: „Ајде, ако нађеш начин.“

АМЈ: Тони дер Аси је део тог твиста.

СС: Заправо, ово је био први пут да се у Музеју реализује нека моја идеја која није „стрејташка“ него је нешто што мало искаче. Након твог охрабрења то сам и продукцијски извела. Интервју који сам замислила био би фијаско да није било тима који је са вама радио снимање. Да

поменем Љиљу Миловановић, која је заиста знала како да води разговор. За мене је све то било превише, била сам толико срећна само што је Тони дошао у Музеј, а Ђус „блеји“ испред и чека га. Сећам се да је Тони седео испред Хегедушићеве слике док је Љиља слушала шта говори и схватила да не добијамо оно што желимо. Враћала га је много пута јер је сада одједном био тако фин...

АМЈ: Па дошао је у Музеј да га интервјуишу...

СС: Интервјуишу га, снимају, он бира речи, труди се да остави утисак. Али оно због чега смо ми њега звали јесте тај бес, ти неинтегрисани гастарбајтери, деца гастабајтера која једва чекају да дођу у Југославију. И Љиља је преузела у једном тренутку и казала: „Па добро, Тони, али ја сад не видим оно што чујем кад слушам твоје песме. Ти си у твојим песмама бесан. Кад слушам, ја чујем бес некога ко не воли ту Немачку, ко се не осећа као код куће.“ А он седи налакћен и само одједном мења став, шири ноге и каже: „Ја сам бесан, бесан сам.“ И креће одмах нека друга динамика и сви схватамо – то је то, снимај, снимај. То што сам целу ту сарадњу са Тонијем уговарала преко Ђуса сигурно је врхунац моје каријере, хвала гастосима на томе (смех).

АМЈ: Хвала теби на разговору и на инспирацији.

...оно кад би неко хтео да се нашали са вама, викне ‘чуш’. Ја га погледам и игноришем га. Ми смо ‘чуш’, ми смо ван културе. То треба да буде увреда.

Д. Л. – село Рудна Глава, околина Мајданпека

Ридигер Росиг

Колико би један музеј југославенске историје морао бити мали да се не бави питањем гастарбајтера?

ИНТЕРВЈУ

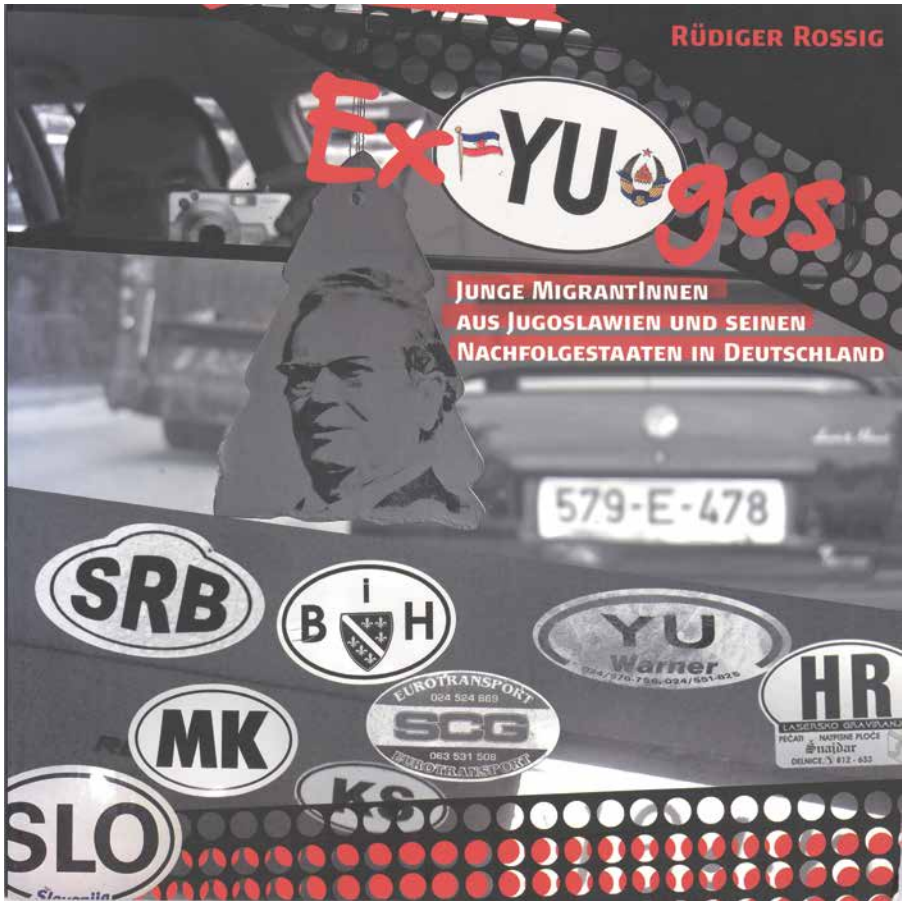
Музеј Југославије: Прва група питања односи се на твој први сусрет са југословенским гастарбајтерима. Откуд то да си почео тиме да се бавиш и на који начин?

Ридигер Росиг: Претпостављам зато што сам имао контакт са југословенским гастарбајтерима од почетка мог живота јер сам ја из Веинхејма, односно из једног градића поред Манхајма, који је велеград и развијена урбана средина. Тамо су већ били гастарбајтери, Шпањолци од 1963. године, а и Талијана је било доста. Ја сам се родио 1967, а велики вал Југословена је почео 1968. године. Сећам се да сам био клинац и да смо први пут ишли у неки ресторан са терасом који је имао поглед на рајнску долину, где се могло сести вани. То је био југословенски ресторан и тамо сам први пут појео у животу ђевапе.

Да ли знате да у Немачкој, пре него што су дошли гастарбајтери, преко зиме није било фришког воћа, мислим, биле су јабуке и кромпир, али ништа од јужног воћа ниси могао добити. Исто није било зелене салате преко зиме него су људи јели, не знам како се то зове, оно изрибано воће и поврће. Мајнхајм није далеко од Хајделберга, који је тада био туристички крај. Тамо си могао сести на кафицу после подне испред кафане, али

није се седело у ресторанима вани, него и преко лета унутра. Ја се сећам да смо ишли са родитељима као клинци шетати по шумама, па бисмо онда свратили у неком селу у ресторан. Сви одрасли су седели цео дан унутра, где је било задимљено и имали су само две врсте клопе, бело вино, пиво и неке ракије. Ми клинци смо били вани, а тамо није било ни столица ни столова. Значи, гастарбајтери и гастарбајтерска миграција су донели промену немачком општем животу и друштву, што је утицало на мене од почетка.

Такође, ја сам ишао са њима у малу школу, односно прва гастарбајтерска деца управо те генерације су почела ићи код нас у школу. Ми у разреду нисмо имали Југовића, него једнога Турчина и неколико Талијана, који су већ дуже били тамо. Они су причали локалним дијалектом. То одакле сам ја чини доста, у ствари интегрисан си када знаш локални језик, што је битан фактор. Стандардни језик није претерано практичан, поготово не у малим градовима и у тим генерацијама зато што изгледаш онда као богаташ, а богаташи добијају по п***и. Талијани су то већ били савладали, ваљда што су њихови родитељи дошли десет година раније – причам о 1972, 1973. и 1974. години. Први Турчин уопште није знао немачки, а још

је био највероватније из јужне Анатолије, они су баш очито били сељаци људи и живели су у једној скоро разрушеној кући.

Првог Југословена сам упознао можда са дванаест година. То се једноставно десило, упознаш децу истих година, шеташ се, возиш бициклом, идеш на нека игралишта и онда упознаш једног Слободана и једног Милана. Конташ да су они из Југославије, али то уопште није оставило никакав специјалан дојам на мене. Знао сам Мухамеда, знао сам Серђа и, ево, сад знам још и Милана. Ипак, привукло ме је управо то што сам одрастао у време те промене коју су донели гастарбајтери. Ако је остатак глобализација, ово је европеизација Европе, је л’ тако?

Ви сви знате те слике са станице у Минхену када су се 70-их година Талијани и Југословени, сви одједном, хтели вратити за Божић и Нову годину. Мислим, то је, ипак, направило мултикултуралну Европу у којој ми овде живимо. У међувремену ја сам имао расправу са неким идиотима који су мислили да Босанци и Косовари не смеју да уђу у Европску унију зато што су Муслимани, а уопште нису пробирали да сваки европски велеград има више Муслимана него Косово и Босна заједно. Они су већ унутар Европске уније и то већ педесет година.

МЈ: Када си написао први текст о гастарбајерима?

РР: О гастарбајтерима сам тек почео да пишем у неким двехиљадитим годинама. Наравно и раније сам имао гастарбајтере у мојим причама, поготово када сам писао о распаду Југославије, ратовима и тако даље. На крају су многе избеглице које су дошле

у Немачку нашле уточиште код гастарбајтера који су овде дуго живели. Дакле, разговарате са локалним Југовићима и са придошлицама, а истовремено доживите причу о југодијаспори у Немачкој. Али гастарбајтери нису били моја централна тема у то време. То је био рат.

Тако да сам на неки начин увек писао о гастарбајтерима – али конкретно о гастарбајтерима тек после 2000. године, посебно док сам радио на својој књизи (*Екс-*) *Југоси* која је објављена 2008. године. Наравно, писао сам о миграцијама као новинар у немачким медијима, о интеграцији имиграната у немачко друштво, о двојном држављанству, о свим дискусијама које су се водиле у Немачкој крајем 1990-их и почетком 2000-их, у време прве

↑ **Штутгарт, Немачка**
осамдесетих година 20. века | Љубазношћу Бориса Краља

← **Насловна страна књиге Ридигера Росига, „EX Yugos – млади мигранти из Југославије и њених земаља наследница у Немачкој“**
2008.

социјалдемократско-зелене коалиције. Било је речи и о гастарбајтерима, али више о њиховом статусу у Немачкој него о њиховим животима и овом феномену.

Врхунац је свакако био рад на књизи. Укупно сам водио око 40 интервјуа, а 28 је завршило у књизи. Избор није био тако лак. Трудио сам се да пронађем људе свих генерација, из свих крајева Југославије и националности, а уз то да буде и добар спој мушкараца и жена, као и некога из ЛГБТ популације. Међутим, морао сам да одбацам неке болно занимљиве људе и њихове судбине, као што су деца гастарбајтера која су одрасла у Немачкој, али су се вратила у Југославију пре почетка рата. Знате, већина радника миграната су били грађани који покушавају да добро комуницирају са државом. И зато су редовно одјављивали себе и своје породице када би се враћали у Хрватску, Босну, Србију, Македонију.

А ако живите у Немачкој десет или дванаест година и деца су вам тамо ишла у школу, а онда се одјавите, прелазите

из правног положаја где сте могли одмах да аплицирате за пасош у правни положај да када се вратите у Немачку третирају вас као да тамо никада нисте ни били. Тако је једној девојци познаница урадила *abitur* у Немачкој, а онда је она крајем осамдесетих година прошлог века са породицом отишла у Хрватску, где су њени родитељи купили две куће и желели да живе од туризма. Вратила се као избеглица 1992. године. Била је Српкиња, родитељи су јој били из Шумадије али је боље говорила немачки него српскохрватски. Међутим, имала је погрешан пасош и овде је живела као странкиња наредних десет година док није нашла мужа Немца. Нисам могао више оваквих прича да ставим у књигу, због чега ми је веома жао.

МЈ: Након што си направио овај велики пројект директно на ту тему, да ли си на неки начин променио своју перспективу?

РР: Наравно. Можда ме је највише погодио колапс Југовићеве сцене у Немачкој. То је било време после почетка рата 1991. године, то је било искуство за памћење. Чињеница да ова сцена није потпуно утихнула 30 година касније и данас ме импресионира. Колико таквих стараца још седи заједно, Словенаца, Хрвата и Срба, као да 1975. година још није прошла, само су они мало старији. И даље постоји та активна сцена у свету културе и уметности. Са аналитичке стране, берлинска југосцена се од готово једине пролетерске структуре променила у данашњу потпуно мешовиту структуру због академских миграција, ратних миграција и висококвалификованих људи који долазе овде. Тако се структура у Немачкој потпуно променила.

Оно што је на мене највише позитивно утицало јесте успех гастарбајтера. У мојој књизи постоји одељак о књизи *Хеиматроман или како је мој отац постао Немац*, а написао је Никол Љубић који уопште не зна српскохрватски. Његов отац, аутомеханичар из села у близини Загреба, побегао је 1958. године, много пре отварања југословенске границе, у Италију и одатле у Француску, где је чак накратко био

затворен због посете Јосипа Броза. Тада су сви помало сумњиви људи са простора бивше Југославије једноставно били затварани када је Броз долазио у посету. На крају се заљубио у Немицу која је била *ai pair* у Француској и отишао је са њом у Немачку. Њен син Никол, данас познати немачки писац, написао је књигу о свом оцу. Последњи посао његовог оца био је шеф Одељења за одржавање у Луфтханзи у Дубаију. Каква каријера! Какав развој! Загребачки механичар послао је своју децу на факултет – и саградио кућу на страни на којој су му завидели сви Немци и, наравно, сви наши суседи до последњег дана света. Никол Љубић о свом оцу пише да је он најнемачкији човек на свету – само што никада није савладао немачки језик. Могу чак и да цитирам ову реченицу – иако сам књигу прочитао пре двадесет година.

МЈ: Зашто мислиш да је важно да се Музеј Југославије бави овом темом и људима?

РР: Зато што су гастарбајтери сопствени део југословенске прошлости, југословенске историје и југословенске данашњице. Нема Југославије, нити простора бивше Југославије на начин како га ми знамо, без те радне миграције и то на свим разинама. Не би било кафића да их нису финансирали гастарбајтери парама које су вани давали и не би било ни неколико људи који су велика имена рок сцене без гастарбајтера, који су им доносили жице, појачала, каблове и гитаре. Значи, не би било ни рокабили сцене у Југославији осамдесетих година зато што није било лако купити Левисице у Југославији, како се данас прича. Али, онда је један ујак из Хамбурга или из Антверпена, који је био практичан, дошао и једноставно донео десет пари Левисица. У ствари, морамо окренути питање: колико би музеј југословенске историје морао бити глуп да се не бави питањем гастарбајтера?

МЈ: Ово је више можда за неку музејску праксу, али ако имаш и ту неки коментар: на који начин би се требало бавити гастарбајтерима тако да се и њима обраћа,

односно да то буде релевантно и за раднике разних генерација, поготово те што су напољу?

РР: И ту је одговор у принципу доста кратак: свим могућим музеалним начинима, у свим могућим форматима, користећи и историјску науку од стране научника и *oral history* [усмену историју]. Значи, набављање и чување што више материјала и, наравно, дигитализовање свега тога. Проширимо простор од музеја на свет, знате да ја желим да и изложба о гастарбајтеркама моје другарице Босиљке Шедлих буде дигитализована и да то спакујемо тако да људи који никада неће доћи у Београд и Сарајево могу то да виде.

МЈ: Ми смо у томе дошли донекле. Професионално смо фотографисали ту изложбу, ја сам Босиљки писала и све смо то урадили још пре четири године. Имамо материјал, треба да се обради, па да видимо на који начин може да буде доступан. Али за било ког истраживача или некога ко ће да се бави том темом, то је код нас и у процесу је дигитализације.

РР: Пре неколико година у Немачкој је била изложба о разним гастарбајтерима. Тамо су, на пример, по граду били окачени огромни портрети ових људи, са биографским подацима и оним што су урадили и постигли. Свиђа ми се што смо изашли у јавност са овим стварима. А онда су целу ствар снимили и ставили на интернет да можете прошетати изложбом, а ту је и неколико постера са дугим текстовима за читање.

МЈ: Да ли си променио мишљење откако си почео да се бавиш гастарбајтерима до данас?

РР: Нисам променио, него се моје мишљење развијало са гастарбајтерима, као што се развија са свим темама којима се бавим. Било би штета да то није тако, зашто се бавиш неким стварима ако се не мењаш, али принципијелно нисам се мењао. Рецимо да је моја фасцинација са сваким сазнањем расла, на почетку конташ да је интересантан

↑ Фотографије паноа изложбе ПУТ – Југословенске жене у Берлину ауторке Босиљке Шедлих | Фонд Музеја Југославије

феномен којим се бавиш, да су то интересантни људи, па и када упознаш хиљадиту особу још увек је интересантна тема и још увек су интересантни људи. То позитивно утиче на фасцинацију.

МЈ: А зашто мислиш да су данас актуелне ове теме?

РР: Па, актуелне су ако ми желимо нешто научити о миграцијама у глобализованом свету, као и у предглобализованом свету и, у принципу, све социолошке феномене којима се бавимо данас можемо

у суштини сагледати кроз гастарбајтерске миграције. Ми можемо чак сагледати и неку будућност, на пример шта ће бити са трећом генерацијом Сиријаца, који су сада дошли до нас, ако гледамо шта је било са босанским избеглицама или са гастарбајтерском децом. Све је то један комплекс, то су све људи и ми учимо од прошлости, због тога се бавимо том науком.

МЈ: Какво је то друштво које је промењено у складу са нашим упорним бављењем „том науком“? Шта би требало да постигнемо уз ове напоре да се сад са разних

страна и на разне начине тиме бавимо и доводимо ову тему у јавни дискурс?

РР: Рецимо, за јавност у Србији и земљама бивше Југославије циљ је да постоји такво знање да они нису задња рупа на свирали, него да је Југославија била поприлично централни део света и да доста од тога још увек постоји овде. Хоћу да причам ако јавност схвата да је миграција нормална ствар, не само емиграција него и имиграција, и можда и повратак и *chain migration* [ланчане миграције]. Многе породице, као моја, једноставно живе и на просторима бивше Југе и на просторима Савезне Републике Немачке зато што смо ми Југовићи и Немци, како ће нас иначе деда и бака видети ако не одемо до Сарајева, и обрнуто. То значи да је јавност у неоконзервативној замци, као што тренутно видимо, та цела дискусија око Прајда и неких других тема говори о томе где живите. Бивша Југославија се претвара у један реакционаран доминирани јавни простор, што је поражавајуће када знаш земљу из осамдесетих, а камоли ону из седамдесетих година. Ја је не знам, тад сам био премлад, али видело се да је то била космополитска земља, где су све моде света стизале делимице пре него у Немачку – онда је то за плакати. То је знање које је интересно за јавност у вашим земљама. Што се вањског света тиче, исто је интересно њих подсећати да Југославија није увек била задња периферија, је л' са неким туристичким делом Хрватске, а остало ћемо заборавити, него да то је одувек био део Европе. И цела та дискусија, као када неки наши политичари долазе поново код вас и кажу – ми знамо да сте ви Европа, па Боже мој него шта сте? Зар ти људи нису ишли на час географије у школи? Немају мапе код куће? Не мислим да се бавиш историјском науком или музеологијом или археологијом зато да саветујеш политику, али политичари који су тренутно на одлучујућим функцијама могу код нас научити да већ постоје неки феномени који се њима можда чине као нешто ново. Уопште нису нови феномени. Рецимо, тих десет хиљада јадних избеглица пред хрватском границом у Босни. Сви се тамо праве као

↑ Гоблен који је израдила Лалица Симеоновић
друга половина 20. века | Фонд Музеја Југославије

да је први пут у повести да се нешто тако дешава. Па, Боже мој, деведесетих година су имали пуно више унутрашњих избеглица и нашли су решење за то. Мислим, не само у Босни, него на целом простору. То је само један пример. Кад се сад дискутује о увозу нове радне снаге у Србију, звучи мало чудно да вам „шљакери“ долазе из Пакистана и Индије, али то није ништа чудније него кад су у Немачку шездесетих година почели долазити „шљакери“ из Андалузије и Шумадије. Све је то повезано, па се изложба може бавити темом гастарбајтера на музеолошки, историјски и социолошки начин, у сваком случају може утицати врло позитивно и на знање које се користи за решавање будућих проблема.

Од понедељка до петка радио сам на бауштели, на градилишту, а суботу, недељу и све празнике возио сам тамо. Око 19–20 година сам то радио. Тако да са бауштеле ишао сам да возим такси да се одморим, а после на бауштели сам био да се одморим од вожње. Тамо је физички посао, на градилишту, а овде је психички посао. Тако да сам познавао Хановер јако добро, боље него моју Кобишницу.

Н. М. – село Кобишница, околина Неготина

Милош Рашић

Приче нових генерација: ГЕНЕРАЦИЈЕ ГАСТАРБАЈТЕРА У СОПСТВЕНОМ КУЛТУРНОМ СИСТЕМУ

Увод

Иако домаћа етнологија и антропологија имају дугу историју бављења различитим облицима миграција, о гастарбајтерима до пре једну деценију било је свега неколико радова. Активностима на пројекту *Ни тамо, ни овде* – *Културно наслеђе и идентитет и гастарбајтерске популације* поменута тема полако улази у фокус домаћих научника (в. Antonijević, Banić Grubišić and Rašić 2021).

У годинама које су уследиле, након поменутог пројекта, умножава се број радова и истраживања о различитим аспектима гастарбајтерског живота. Тако данас имамо широк спектар тема о овој популацији, који покрива неке од следећих области: идентитет гастарбајтера (Antonijević 2011; Крстић 2011; Antonijević 2013); појединачна искуства миграната (Banić Grubišić 2011); старост гастарбајтера (Antonijević i Milosavljević 2016); различите теме о српским клубовима у дијаспори (Рашић 2017; Rašić 2020; Rašić 2021); друге аматерске делатности (Антонијевић и Рашић 2018; Kovačević i Antonijević 2018; Banić Grubišić 2018); познавање културног наслеђа међу гастарбајтерима (Antonijević, Rašić и Banić Grubišić 2020), итд. Иако подужи, овај списак представља само основне теме и ауторе који су своја истраживања

и тумачења усмерили ка гастарбајтерима, њиховој свакодневици и идентитету.

Сопствена истраживања гастарбајтера започео сам управо у Музеју Југославије, 2015. године, за потребе изложбе *Јуно, моја Јуно – гастарбајтерске приче*¹. Намера тадашњих истраживања била је да, на основу полуструктурираних упитника, бележимо животне приче, претежно првих генерација гастарбајтера који су на рад у иностранство одлазили у Аустрију и Немачку, премда смо разговоре водили и са онима који су одлазили у друге земље – нпр. Француску, Швајцарску, итд. Истраживања смо спровели у неколико места у Србији, у којима су гастарбајтери рођени и живели до одласка на рад у иностранство. Нека од тих места су: Неготин и околина, Зрењанин, Жагубица и околина, Рудна Глава и околина, Вршац, Сјеница, Петровац на Млави и околина, итд.

Након уписивања докторских студија на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета

¹ У периоду када су отпочела истраживања, па све до 2016. године, овај музеј се звао Музеј историје Југославије.

Универзитета у Београду, своја истраживања гастарбајтера фокусирам на оне мигранте који живе и раде у Бечу, постављајући већи акценат на рад српских клубова у поменутом граду.²

Кроз овај рад повезаћу сазнања добијена на различитим теренским истраживањима. Првенствено, ту мислим на грађу прикупљену током пројекта Музеја Југославије *Јујо, моја Јујо – ĩacĩarbaĩĩerске ĩриче*, као и на резултате неколико различитих пројеката спроведених у оквиру Етнолошко-антрополошког друштва Србије (в. Antonijević, Banić Grubišić and Rašić 2021).

Терминолошко и семантичко одређење појма гастарбајтер

Веома је комплексно говорити о гастарбајтерима и то из више разлога. Пре свега, чим се помене реч *ĩacĩarbaĩĩер*, највећи број људи помисли на све оне појединце који раде ван своје земље-матице. С друге стране, појављују се и асоцијације на грандиозну архитектуру или славља, које се *a priori* приписују гастарбајтерима. Неретко, на њих се гледа и као на одређену групу људи која своје слободно време и празнике проводи у домовини, где троши велике количине новца зарађене у иностранству.

Све наведено заправо су само стереотипне представе о гастарбајтерима изграђене у одређеном временском и друштвено-политичком тренутку, при чему се дати појам невешто дефинише и користи у свакодневним комуникацијама.

Када је научни дискурс у Србији у питању, до сада знамо да је појам *ĩacĩarbaĩĩер* настао шездесетих година XX века у Немачкој, с циљем да се именује група иностраних радника у тој држави (Vuksanović 1997, 3). Наиме, уколико се осврнемо на контекстуална дешавања, видећемо да су

Аустрија и Немачка, након Другог светског рата, слично другим државама у свету, почеле полако да се опорављају од ратних дешавања. У Југославији је такође долазило до обнове, али се исто тако дешавала и индустријализација претежно аграрне земље – веровало се да је модерно друштво заправо индустријско друштво (Bolčić 1983, 9). Ова трансформација довела је до тога да је велики број људи напуштао пољопривреду и, зарад лакшег посла и сигурнијих прихода, прелазио да ради у новоизграђеним фабрикама. У почетку, 50-их година XX века, Југославија је доживљавала „привредно чудо“, које није потрајало задуго него је већ 60-их почело нагло да опада (Драгишић 2009, 56; Ivanović 2012, 46–47). Презасићеност радницима, али и отварање ка другим тржиштима, када је укупна популација имала прилику да преиспита квалитет и конкурентност производа своје земље, довели су до великих обустава примања нових радника, стварајући проблем незапослености (Драгишић 2009, 56).

Услед поменутих околности, велики број радника одлучује се за рад у иностранству и тамо покушава да пронађе благостање. Намера ових радника била је да оду у иностранство, зараде извесна средства и заједно са капиталом се врате у Југославију. Међутим, околности су осујетиле првобитне намере и они су у иностранству остали до данас.

Ову групу радника у почетку је углавном чинила мушка радна снага, касније и жене, али углавном нискоквалификовани или неквалификовани радници, који нису користили све бенефите земље усељења, радећи претежно тешке и физички напорне послове (Ћаро Џмегаћ 2005, 257). Ипак, именовање ове популације у иностранству мењало је своје терминолошке одреднице. Првенствено се у Немачкој појављује термин – *Frembarbeiter*, односно страни радник. Одредница *fremd* снажно је конотирала на идеологију Трећег рајха, због чега је убрзо замењена појмом *Gastarbeiter* (Ivanović 2012, 26). Занимљиво је да је термин *ĩacĩarbaĩĩер* био веома кратко у употреби и постоје различита тумачења, због чега је

↑ Из албума фотографија и новинских исечака клуба Југословена „Јединство” Беч, Аустрија, 1972. | Фотографисао Јован Ритопечки | Фонд Музеја Југославије

замењен. Док Владимир Ивановић замену термина тумачи као неопходност, будући да реферира на принудни и привремени рад, Јасна Чапо Жмегач истиче да је термин гастарбајтер замењен јер је дошло до успостављања новог типа миграција (Ivanović 2012, 26; Ћаро Џмегаћ 2005, 257). Иако колоквијално појам *ĩacĩarbaĩĩер* и даље има снажну употребну вредност, званично бива замењен првенствено термином *Ausländische Arbeitnehmer*

– инострани послопримаоци, потом конструкцијом *die Leute mit dem Migrationshintergrund* – људи с миграторним пореклом, а од деведесетих година XX века једноставним термином *Migraten* – мигранти (Ivanović 2012, 16; Ћаро Џмегаћ 2005, 257).

Антрополошки гледано, појам има и дубље, семантичко значење, изграђено током шездесетих и седамдесетих

2 Више о истраживањима у Бечу видети у: Rašić 2020; Antonijević, Banić Grubišić and Rašić 2021.

година XX века у домаћим оквирима, базирано на друштвеним, идеолошким, економским, темпоралним и територијалним премисама (Antonijević 2011, 1014). Гастарбајтери су, наиме, почели да се перципирају и одређују на основу свог животног стила, облика потрошње и материјално-симболичног испољавања статуса (Antonijević 2011, 1015). Упркос различитим поимањима и термилошким одређењима, ова група миграната, коју ословљавамо гастарбајтерима, има свој специфичан културни идентитет (в. Antonijević 2011, 1015; Rašić 2020).

Ко су онда гастарбајтери? Реч је о специфичној групи људи, пре свега онима који су на рад у иностранство одлазили током шездесетих и седамдесетих година XX века, а чија је намера била да се убрзо врате у домовину. У почетку их је карактерисало ниско образовање и чињеница да су претежно били нискоквалификовани или неквалификовани радници. Њихов идентитет изграђен је мешањем две културе и два система, између којих и живе – земље-матице и земље усељења. Појам гастарбајтер није погрдан, већ је у научном дискурсу погодан за термилошко именовање специфичне групе миграната. И то не само првих генерација, већ и њихових потомака. Наиме, иако њихови потомци нису мигранти у пуном смислу, већ су чланови породице са миграторном историјом, они су, ипак, рођени и социјализовани у културном систему поменуте културне групе гастарбајтера (у Rašić 2020; Antonijević, Banić Grubišić and Rašić 2021). Стога, њих такође сврставам у културну групу гастарбајтера, премда се у зависности од генерације до генерације разликују степени њихове интегрисаности у систем земље усељења, али и неки други чиниоци идентитета.

О генерацијама гастарбајтера

Када говорим о генерацијама гастарбајтера, није ми намера да све припаднике одређене генерације генерализујем. Категорија *генерације* послужиће као оквир

који обухвата различита питања која су у вези с одређеном групом (Absoth and Nadjivan 2017, 189), а под генерацијом подразумевам „својеврсну заједницу сличног узраста и искуства коју везују посебна културна и друштвена обележја“ (Davidović 1999, 20).

У досадашњим истраживањима аутори махом говоре о прве три генерације гастарбајтера, издвајајући поједине карактеристике за сваку групацију. Па, тако, прву генерацију чине они који су први отишли у иностранство на привремени рад. То су појединци са израженом носталгијом ка домовини, великом жељом за повратком, карактерисани културном измученошћу (Antonijević 2013, 67; Davidović 1999, 104). Моји саговорници неинтегрисаност прве генерације тумаче чињеницом да од њих нико није захтевао да уче културне моделе земље пријема, будући да је „Идеја била да дођу, одраде пар година и врате се. То је свако очекивао – и Аустријанци, и странци“ (Г.Н62М).

За другу генерацију још увек не постоји консензус ко све припада поменутој групи. То су углавном деца прве генерације, рођена у земљи усељења или у матици, која су део одрастања провела са родитељима у иностранству или која су остајала у домовини са бабом и дедом, док су им родитељи радили ван државе (Davidović 1999, 19). С обзиром на то да се они налазе „на граници два вредносна система и у међупростору између две културе“ (Antonijević 2013, 71), ову генерацију често називају и „изгубљеном генерацијом“ (Davidović 1999, 19). Припаднике ове генерације карактерише лоша интеграција у друштвени систем у којем живе, док корени имају важну улогу у њиховим процесима конструкције идентитета (Asboth and Nadjivan 2017, 201). Друге генерације гастарбајтера раде, махом, сличне послове као њихови родитељи, а уједно не знају до краја ниједан од два језика која користе – земље-матице и земље усељења. Они или прибегавају „стратегији интеграције“, тежећи да се у потпуности одвоје од пређашњих идентитета или „стратегији искључења“, којом се све више удаљавају од локалног становништва

↑ Из албума фотографија и новинских исечака клуба Југословена „Јединство“ Беч, Аустрија, 1972. | Фотографисао Јован Ритопечки | Фонд Музеја Југославије

из свог окружења (Davidović 1999, 137). Проблем недовољне интегрисаности друге генерације произилази и из статуса њихових родитеља – они нису нужно били против интеграције, али ни сами нису у довољној мери били интегрисани. С тим у вези, саговорници наводе да припадници друге генерације „...нису имали никога да оде у школу, да се распита – јер не уме; нису имали никога да им помогне у домаћем задатку...” (Г.Н.62М).

Трећу генерацију чине унуци прве, односно деца друге генерације. Они су претежно рођени, школовани и социјализовани у местима у којима живе и карактерише их виши степен интегрисаности у културу земље рођења, премда имају знања и о култури земље својих предака (Antonijević 2013, 69). Поједини истраживачи припаднике треће генерације дефинишу као „генерацију између“, због тога што, иако рођени и социјализовани у иностранству, интернализују наративе из прошлости које им преносе њихови преци (Asboth and Nadjivan 2017, 204). Другим речима, припадници треће генерације о култури и историји земље-матике уче на основу прича својих родитеља и других предака, при чему су те приче често фрагментарне, упитне или чак националистичке. Припадници треће генерације мењају свој статус, образују

→
У Немачкој
седамдесетих година 20. века
Љубазношћу Бориса Краља

се више од родитеља и спремнији су на јачу интеграцију у културу земље у којој живе. Статус треће генерације сликовито објашњава следећи саговорник: „Они, ја мислим да они у својој суштини много радије живе у Аустрији, него што би радије икада живели тамо (у Србији). Али, свако од њих има идеалну домовину својих предака у души. Њима је то једноставно усађено и онда се они осећају као да нису припадници земље коју једино и они, и родитељи познају“ (Г.Н.62М).

Структурирање хабитуса у оквиру културног система гастарбајтера

Социјализација је процес зависан од социокултурног контекста у којем се одвија. Путем социјализације припадници одређене културне групе развијају и прихватају понашања, вредности и схватања присутна у датом културном систему. У антрополошким истраживањима, када се говори о овој теми, обично је фокус на детињству и одрастању, али је важно истаћи да процес социјализације никада не престаје, већ траје током целог живота појединца (в. Lancy 2009; Montgomery 2009).

Друге, треће и наредне генерације гастарбајтера, а у Бечу смо забележили чак и пете генерације, одрастају у оквиру културног система гастарбајтера и многе представе о свету око себе уче од својих предака. Ипак, тај процес није једносмеран нити подразумева пасивно прихватање норми, будући да нове генерације нису празни листови папира на које њихови родитељи или други преци, преносећи знања из прошлости, могу да упишу ограничене моделе. Напротив, своје ставове, мишљења и деловања, нове генерације формирају у интеракцији са сопственом околином, премда се крећу у базичним оквирима датог контекста.

Бројни су примери који сведоче о томе да су одређене форме знања интериоризоване у нове генерације путем социјализације и интеракције у културном систему

гастарбајтера. Један од примера јесу носталгични наративи о домовини који се јављају и код четврте генерације. Када говоре о домовини, претежно мисле на Србију. Ипак, „они заправо причају о некаквој домовини која не постоји као таква каква је у њиховим идејама, нити су они живели у тој земљи да би могли да је у буквалном смислу називају домовином“ (Rašić 2020, 256). Такву домовину у својим радовима називам „замишљеном домовином“, јер је она конструкт идеја и искустава предака о томе како изгледа Србија, помешана са њиховим виђењима Србије, која се своди на искуство повремених долазака.

Поменуте начине социјализације можемо још одредити и као процес структурирања хабитуса, који Пјер Бурдије дефинише као „...систем трајних диспозиција, структуриране структуре предодређене да дејствују као структурирајуће структуре, односно као принцип настанка и структурирања пракси и представа...” (Burdije 1999, 158). За нове генерације гастарбајтера ове структуре постају диспозиције за даља вредновања, деловања, опажања и понашања.

Примери тим трајним и преносивим диспозицијама могу бити и стереотипне представе о Аустријанцима, које генерално постоје међу популацијом гастарбајтера у Бечу. Ове културне стереотипизације базирају се на когнитивним шемама, структурираним на основу искустава првих генерација гастарбајтера са Аустријанцима (Rašić 2020, 213). Током истраживања на пројекту о аспектима интеграције треће и четврте генерације гастарбајтера³, увидели смо неколико стереотипних представа о Аустријанцима које и даље опстају у овој културној групи. Они Аустријанце виде

³ У питању је пројекат Однос према идентитету: истраживање статуса треће и четврте генерације српских гастарбајтера у Бечу, који је реализован преко Етнолошко-антрополошког друштва Србије, уз подршку Министарства спољних послова – Управе за сарадњу с дијаспором и Србима у региону. Истраживачки део пројектних активности обавили су: проф. др Драгана Антонијевић, доц. др Ана Банић Грубишић и др Милош Рашић. (в. Antonijević, Banić Grubišić and Rašić 2021).

као шкртице, наводећи да међу њима свако себи плаћа рачун у ресторану. Потом их доживљавају као превише организоване, јер је за дружење са Аустријанцима неопходно заказивање сусрета и неколико месеци унапред. Такође, Аустријанци су емотивно хладни и то не само према странцима, већ и једни према другима.⁴

Међутим, иако су поменуте диспозиције трајне и преносиве, оне нису непроменљиве и о томе сведочи чињеница да новије генерације гастарбајтера ипак бирају помало другачије путеве од њихови предака – одлучују да се школују, завршавају конкретне занате или факултете, те се тако успињу на социјалној лествици, потом остварују контакте са другим странцима из свог окружења, као и са Аустријанцима, итд. Ове разлике у ставовима и деловањима представљају, заправо, разлике у хабитусима, које су:

„...створене уз помоћ различитих начина *јенерисања*, односно услова постојања који, тиме што намећу другачије дефиниције немогућег, могућег, вероватног и извесног, чине да једни сматрају природним или разумним одређене праксе и склоности које други доживљавају као незамисливе или скандалозне, и обрнуто“ (Burdije 1999, 161).

Ови индивидуални избори у структурирању хабитуса, иако слободни, ипак су у значајној мери одређени културним системом. Другим речима, иако појединац има могућности да мења и прилагођава свој хабитус новим околностима, не може га до краја реструктурирати „... између осталог и због тога што хабитус одређује опажање ситуације са којом се сусрећемо“ (Ivanović 2010, 33).

Основну улогу у формирању хабитуса нових генерација гастарбајтера имају родитељи и примарно окружење. На

пример, видимо да од родитеља, између осталог, зависи и у којој мери ће се они интегрисати у друштвено-културни систем земље усељења. Нарочито је илустративан случај наше саговорнице из Беча, која пореди своју са породицом њене рођаке, истичући следеће:

„Моје сестрице, оне живе у Бечу, њихови родитељи само немачки са њима причају, зато што сматрају да живе у Бечу и да треба немачки да причају, а не српски, зато што једноставно овде живе и овде ће и даље децу рађати и све... не живе у Србији, не виде потребу да уче српски“ (Т.Б.99Ж).

За разлику од њих, наша саговорница је одрасла у потпуно другачијој породици која је потенцирала конверзацију на српском језику, те стицање знања о различитим областима из културе и традиције Србије. Зато она данас има идеју о томе да ће исте ствари преносити даље на своју децу, а, осим тога, своју перспективу, у смислу заснивања породице, види само са неким ко је пореклом из Србије. Ова два примера јасно потврђују тезу да породица има значајно место у структурирању хабитуса, јер:

„...практична предвиђања придају несразмеран значај непосредном искуству, утолико што су структуре карактеристичне за одређени тип услова постојања те које – преко економске и друштвене нужности коју постављају као притисак на релативно аутономан свет родбинских односа или боље, кроз чисто родбинске манифестације те спољне нужности (нпр. забране, страхови, моралне поуке, сукоби, укуси итд.) – производе структуре хабитуса које су, опет, у основи опажања и вредновања сваког следећег искуства“ (Burdije 1999, 161).

Бурдијеовом закључку једино се може упутити критика у смеру да на формирање хабитуса не утичу искључиво родитељи, већ целокупно окружење – други сродници, комшије, а ако деца одлазе у забавишта, свакако и васпитачи, друга деца, итд. Осим тога, велики број припадника треће и четврте генерације су чланови

↑ Дружење у југословенском клубу | крај седамдесетих година 20. века | Љубазношћу Бориса Краља

српских клубова. Те институције, поред претходно наведених, значајно утичу на формирање диспозиција српских гастарбајтера у дијаспори. Многи наши саговорници постали су чланови српских клубова још када су били деца, претежно учлањујући се у фолклорне секције. Кроз одрастање, клубови су за њих постајали „један од центара света“, где су проводили највећи

део слободног времена и тамо остваривали снажне пријатељске и емотивне односе. Поједини саговорници чак немају друге пријатеље, осим оних које су упознали у клубовима и своје односе искључиво остварују с њима (у Rašić 2020).

4 Више о стереотипним представама и антрополошким тумачењима односа између српских гастарбајтера и Аустријанаца видети у: Rašić 2020, 212–218.

На основу неколико наведених примера указао сам на постојање специфичног културног идентитета и културног система гастарбајтера, али и на начине на које се нове генерације социјализују у дати контекст. Другим речима, одрастајући у поменутом културном систему и остварујући претежно односе са другим припадницима сопствене културне групе, нове генерације гастарбајтера структурирају своје хабитусе, који им касније делују као основа за даља опажања, вредновања и деловања. Из тог разлога, иако се ти хабитуси на индивидуалном, као и на интергенерацијском нивоу разликују, често долази

↑ **Јеловник ресторана Македонија Грил**
Гепинген, осамдесете године 20. века | Фонд Музеја Југославије

до генерализација и уопштавања, односно свођења свих припадника ове културне групе на стереотипне представе о гастарбајтерима.

Закључак

Гастарбајтери су специфична група миграната која је временом изградила сопствени културни идентитет, конструисан од различитих чинилаца и елемената – поједини су задржани још из културе и система земље емиграције, док су други придодати из културе и система земље имиграције. Стога и можемо говорити о њиховом специфичном културном идентитету, који до краја не припада ни земљи имиграције, ни земљи емиграције.

Због тога, чак и када се користи термин *јасџарбајџер*, у научном дискурсу никако нема негативне конотације, нити пејоративна значења. То је оперативни термин који јасно указује на специфичну групу мигрантског становништва. У вези са специфичним културним идентитетом, друге, треће и наредне генерације ових миграната такође називам гастарбајтерима, баш да би се јасније одредило о којој групи је реч. Истраживања миграција и миграната захтевају ту врсту јасне одређености, будући да је свака категорија миграната другачија и специфична. Не можемо, рецимо, говорити о азилантима, политичким емигрантима и гастарбајтерима на исти начин – њихови мигрантски и животни путеви потпуно су другачији, обликовани различитим потребама, условима мигрирања и статусом у земљи (е)имиграције.

С обзиром на то да су социјализација и конструисање хабитуса изузетно важни у свим овим процесима прихватања, обликовања и даље употребе културних норми у одржавању културне групе гастарбајтера, занимљиво би било поновити или чак урадити слично истраживање које је спроведено за потребе изложбе *Јуіо, моја Јуіо* – *јасџарбајџерске ѝриче*. Наиме, осим класичног антрополошког квалитативног истраживања, тада смо од саговорника тражили да нам издвоје одређене

предмете који их асоцирају на гастарбајтерски живот, те да нам испричају причу о њима. Из тих прича нисмо сазнали само информације о предметима, већ и о конкретним појединцима који су их казивали, о њиховом мигрантском животу и раду смештеном често између домовине и земље усељења.

Неко наредно истраживање би могло да се усмери ка новим генерацијама гастарбајтера и да се од њих затражи иста ствар – да издвоје предмете који су њима, као потомцима миграната, важни, или да издвоје предмете које доносе у Србију или из Србије. С друге стране, било би занимљиво и чути њихову интерпретацију изложбене поставке *Јуіо, моја Јуіо*. Можда би се баш на овај начин установило шта је све део културног наслеђа ове специфичне културне групе гастарбајтера.

↑ **Кригла са Октоберфеста**
Минхен, друга половина 20. века | Фонд Музеја Југославије

ЛИТЕРАТУРА

Antonijević, Dragana. 2011. „Gastarbajter kao liminalno biće: konceptualizacija kulturnog identiteta“. *Etnoantropološki problemi* 6 (4): 1013–1033. <https://doi.org/10.21301/eap.v6i4.10>

Antonijević, Dragana. 2013. *Stranac ovde, stranac tamo. Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.

Antonijević, Dragana i Ljubica Milosavljević. 2016. „Starost gastarbajtera: strategije životnih izbora migrantske populacije u penziji“. *Etnoantropološki problemi* 11 (1): 113–135. <https://doi.org/10.21301/eap.v11i1.5>

Антонијевић, Драгана и Милош Рашић. 2018. „Аматерске позоришне представе српских миграната у Бечу“. *Гласник Етнографског института САНУ* 66 (3): 493–510. <https://doi.org/10.2298/GEI1803493A>

Antonijević, Dragana, Miloš Rašić i Ana Banić Grubišić. 2020. „Šta mladi u Srbiji i dijaspori (ne)znaju o nematerijalnom kulturnom nasleđu Srbije?“. *Etnoantropološki problemi* 15 (4): 1037–1058.

Antonijević, Dragana, Ana Banić Grubišić i Miloš Rašić. 2021. “A Decade of Studying Guest Workers Throught the Projects of the Serbian Ethnological and Anthropological Society“. *Etnoantropološki problemi* 16 (4): 981–1012. <https://doi.org/10.21301/eap.v16i4.1>

Asboth, Eva Tamara and Silvia Nadjivan. 2017. “Neither Here Nor There – Ni ovde, ni tamo: Religiously Connotted Social Media Self-Representations of ‘Generation In-Between’“. In *Migration in Austria*, edited by Gunter Bischof and Dirk Rupnow, 187–217. Innsbruck: Innsbruck University Press.

Banić Grubišić, Ana. 2011. „Jedna drugačija gastarbajterska priča: Romi gastarbajteri – transnacionalna manjina u transmigraciji“. *Etnoantropološki problemi* 6 (4): 1035–1054.

Banić Grubišić, Ana. 2018. „Umetnost i migrantsko iskustvo – ‘Gastarbajterska serija’ Drage Trumbetaša“. *Antropologija* 18 (3): 23–44.

Bolčić, Silvano. 1983. *Razvoj i kriza jugoslovenskog društva u sociološkoj perspektivi*. Beograd: Radionica SIC.

Burdije, Pjer. 1999. *Nacrt za jednu teoriju prakse: tri studije o kabilskoj etnologiji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Čapo Žmegač, Jasna. 2005. „Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata“. U *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, uredili Dražen Živić, Nenad Pokos i Anka Mišetić, 255–273. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Davidović, Milena. 1999. *Deca stranih radnika. Druga generacija jugoslovenskih ekonomskih emigranata u zemljama Zapadne Evrope*. Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za sociološka istraživanja.

Драгишић, Петар. 2009. „Југословенски економски мигранти у Аустрији од почетка 60-их година до распада Југославије“. *Токови историје* 1–2: 55–64.

Ivanović, Vladimir. 2012. *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965–1973*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Ivanović, Zorica. 2010. „Кућа као књига која се ‘чита’ телом. Културна концептуализација простора у теорији Пјера Бурдијеа“. *Antropologija* 10 (2): 25–52.

Kovačević, Ivan i Dragana Antonijević. 2018. „Dva pripovedanja identiteta“. *Etnoantropološki problemi* 13 (1): 41–63. <https://doi.org/10.21301/eap.v13i1.2>

Крстић, Марија. 2011. „Дијаспора и радници на привременом раду у иностранству: основни појмови“. *Етноантрополошки проблеми* 6 (2): 295–318.

Lancy, David. 2009. *The Anthropology of Childhood: Cherubs, Chattel, Changelings*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Montgomery, Heather. 2009. *An Introduction to Childhood: Anthropological perspectives on Children's Lives*. Chichester, West Sussex UK: Blackwell.

Рашић, Милош. 2017. „Југословенски/српски клубови у Бечу у историјском контексту“. *Гласник Етнографског института САНУ* 65 (3): 687–703. <https://doi.org/10.2298/GEI1703687R>

Rašić, Miloš. 2020. *Institucionalna konstrukcija i prezentacija identiteta u srpskim klubovima u Beču*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Rašić, Miloš. 2021a. „Koreografisanje tradicionalnih plesova u sistemu komodifikujućih praksi: primer srpskih klubova u Beču“. *Narodna umjetnost* 58 (2): 221–239. <https://doi.org/10.15176/vol58no212>

Vuksanović, Gordana. 1997. *Na putu do kuće. Studija o domaćinstvima i porodičnim odnosima povratnika sa rada u inostranstvu*. Novi Sad: Odsek za sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

→
Из албума фотографија и новинских
исечака клуба Југословена „Јединство“
Беч, Аустрија, 1972.
Фотографисао Јован Ритопечки
Фонд Музеја Југославије

Ми смо Немачку
подигли. Ми,
ауслендери!

Смернице за контекстуализацију ФЕНОМЕНА ГОСТА – РАДНИКА

1945.

Крај Другог светског рата на тлу Европе

С обзиром на то да је борба против окупатора у Југославији била праћена социјалистичком револуцијом, крај рата је поред ослобођења донео и корениће промене: укинућа је централистички уређена монархија и умесмо ње уведена је федерација шест република.

Антифашистичка коалиција САД, СССР и Велике Британије није надживела капиталуцију Немачке и Јапана. Наиме, на Кримској конференцији ове три силе су одлучиле да се поражена Немачка подели на зоне и да у натури надокнади ратну штету савезничким државама.

Како су из рата као војно, економски и политички најмоћније државе изашле СССР и САД, убрзо почиње индиректни сукоб између капиталистичке (САД) и социјалистичке војно-економске силе (СССР), који је познат као „блоковска поларизација“.

Блоковска поларизација је донела Хладни рат: стално наоружавање супротстављених сила, јаку идеолошку пропаганду, сукобе обавештајних служби, крађу тајних војних докумената, итд. Европа се нашла растрзана између ове две силе: западни део континента (п)остао је америчко поље дејствовања, док је источни део континента остао у зони Совјетског Савеза.

1947.

Маршалов план и подела Немачке

Блоковска подела Европе најјасније се види кроз Маршалов план (амерички економски програм помоћи ратом разореним државама Европе које нису имале социјалистичко уређење, а којима је Америка директно диктирала развој привреде и индустрије у Европи), као и кроз стварање две Немачке: Савезне Републике Немачке (створена од делова територија Немачке које су после рата остале под америчком, британском и француском војном контролом) и Немачке Демократске Републике (настала на простору Немачке који је од 1945. године био под совјетском војном контролом).

5. јануар 1947.

Први дерби „Партизана“ и „Црвене звезде“

Одигран је први дерби између фудбалских клубова „Партизан“ и „Црвена звезда“. Победила је „Црвена звезда“ резултатом 4:3.

1948.

Монетарна реформа у Немачкој

Подразумевала је укидање контроле цена и рационализације хране. Монетарна реформа довела је до нестанка црне берзе и поновног појављивања робе које десет година није било на немачком тржишту, што у комбинацији са Маршаловим планом доводи до огромног привредног развоја послератне Немачке, те и до растуће потребе за додатном радном снагом.

↑ Парада грађана поводом прославе Првог маја
Београд, 1. 5. 1949. | Фонд Музеја Југославије

„НЕ“ Стаљину

Као одговор на политичку улогу Маршаловог плана, који је био и средство против совјетске доминације у Европи у другој половини 1940-их година, СССР формира Информациони биро тј. Комунистички информациони биро (Информбиро или Коминформ), што је био Стаљинов централизован одговор на

повезивање западних земаља и поларизацију у међународним односима. Чланице Информбироа испрва су биле комунистичке партије СССР, Бугарске, Румуније, Мађарске, Пољске, Чехословачке, Француске, Италије и Југославије. Међутим, Комунистичка партија Југославије, на заседању у Румунији 1948. године, проглашена је за кулачку партију која води антисовјетску политику, те је била избачена из Информбироа. Последица ове одлуке било је крњење до тада јединственог источноевропског комунистичког блока, што је резултирало далекосежним последицама у виду стварања југословенског пута у социјализам и самоуправљања, али је довело и до незапослености у Југославији – наиме, у државном социјализму СССР није било незапосленог становништва.

1949.

Оснивање СРН и НДР

Након завршетка Другог светског рата земље победнице (Француска, Уједињено Краљевство, САД и СССР) територију Немачке поделиле су на окупационе зоне. Године 1949, 23. маја проглашена је Савезна Република Немачка (познатија као Западна Немачка) са Боном као главним градом. Састојала се од британске, америчке и француске окупационе зоне. Као одговор на то, на територији совјетске окупационе зоне 7. октобра 1949. године основана је Немачка Демократска Република, познатија као Источна Немачка, са Берлином као главним градом.

4. април 1949.

Оснивање НАТО пакта

Организација Северноатлантског споразума, познатија као НАТО, основана је као међувладин војни савез 30 северноамеричких и европских земаља, а иницијално државе чланице су биле: Француска, Уједињено Краљевство, земље Бенелукса, САД, Канада, Португалија, Италија, Норвешка, Данска и Исланд. Данас ова организација броји 30 држава чланица.

1950.

Почетак Корејског рата

Овај рат је започео као грађански рат на полуострву Кореја када је комунистичка Демократска Народна Република Кореја напала капиталистичку Републику Кореју. Грађански рат је проширен када се укључују Сједињене Америчке Државе, које се затим поново оријентишу на ратну производњу, што оставља простор за убрзани раст немачке привреде: извоз се удвостручује за само једну годину, а расте и потреба за додатном радном снагом.

Радничко самоуправљање

Самоуправљање или самоуправни социјализам је теоријски (и практични) одговор КПЈ на нападе осталих социјалистичких држава на Југославију, који је започео 1948. године. Ревидирајући свој однос према бирократији и друштвеном уређењу стаљинистичког типа, Југословени су 1950. године озаконили радничко самоуправљање, којим се начелно негирала функција државе у руковођењу привредом, а одлучујућа улога у привреди пренета је на раднике. Предузећа су на тај начин

↑ Раднички савет у једној фабрици у Југославији
педесете године 20. века | Фонд Музеја Југославије

била укључивана у локалне заједнице, чиме се антиципирала будућа концепција комуне као основне друштвено-економске и политичко-територијалне заједнице.

1951.

Оснивање Европске заједнице за угаљ и челик

Као реакција на Маршалов план, а због забринутости да би комунизам могао да се прошири на Запад, као и низа других фактора, западноевропске државе почињу да теже интеграцијама. На иницијативу француског министра спољних послова Роберта Шумана, који 9. маја 1950. године предлаже да Француска и СР Немачка уједине своју производњу тешке индустрије у Европску заједницу за угаљ и челик (ЕЗУЧ), створено је заједничко тржиште угља и челика, тј. ставља се под заједничку контролу индустрија која има посебан значај у случају избијања рата. ЕЗУЧ су основале Француска и Западна Немачка 18. априла 1951. године у Паризу, а придружиле су се и Белгија, Италија, Луксембург и Холандија. Ова организација претходник је Европске економске заједнице, основане 1957. године, која се пак сматра претечом данашње Европске уније.

Основана Продукција грамофонских плоча РТБ

Продукција грамофонских плоча Радио-телевизије Београд (ПГП РТБ) основана је 1951. године и била је једна највећих издавачких кућа на простору некадашње државе. Након распада Југославије променила је име у Продукција грамофонских плоча Радио-телевизије Србије (ПГП РТС).

14. јануар 1953.

Јосип Броз Тито изабран је за шефа југословенске државе.

1954.

Први пут додељена је Нинова награда за књижевност. Први добитник ове награде био је Добрица Ћосић за роман *Корени*.

1955.

Одржан је први Филмски фестивал у Пули.

15. мај 1956.

Телевизија Загреб почела је да емитује програм као прва ТВ станица у Југославији.

19. октобар 1957.

Прекид дипломатских односа између Западне Немачке и Југославије

Југославија признаје ДР Немачку и успоставља дипломатске односе, што доводи до тога да 19. октобра 1957. године министар иностраних послова СР Немачке у име своје владе предаје југословенском амбасадору ноту којом прекида дипломатске односе са Југославијом. Том приликом први пут у пракси

примењена је Халштајнова доктрина према којој се влада СР Немачке сматра јединим легитимним представником целокупног немачког народа и има обавезу да прекине дипломатске односе са сваком државом која призна ДР Немачку и успостави дипломатске односе са њом.

1959.

Оснивање Музеја револуције народа и народности Југославије

Задатак овог музеја био је „да истражује и презентује константну ‘револуцију у покрету’: вишедеценијску борбу радничке класе која је на том путу сазрела да преузме одговорност за стварање нових друштвених односа и вођење државне, социјалистичке политике“.

↑ Отварање изложбе "Пола века револуционарне борбе" у Музеју револуције народа и народности Југославије Ј. Б. Тито и Даница Абрамовић, директорка Музеја, Београд, 9. 5. 1970. | Фонд Музеја Југославије

↑ Железничка станица у Бремену осамдесетих година 20. века | Љубазношћу Бориса Краља

Крај 1950-их

Почетак миграција југословенских радника

Крајем 1950-их година почиње одлазак Југословена на рад у иностранство. У периоду када нису постојали дипломатски односи између Југославије и Западне Немачке југословенски радници били су у врло тешком положају: дипломатска представништва у иностранству нису пружала помоћ приликом регулисања положаја југословенских радника запослених изван земље, нити су то могла да чине јер југословенска влада није признавала право запошљавања у иностранству.

1950–1960.

Пораст животног стандарда у Југославији

Плате у Југославији расту за око 80%, а југословенска привреда се у овом периоду отвара према другим економским системима и сусреће са светским тржиштем.

1961.

Изградња Берлинског зида

Након Другог светског рата и поделе Немачке на окупационе зоне земаља победница и сам град

Берлин бива подељен на секторе. Иако се налазио на територији Источне Немачке, Западни Берлин (успостављен 1949. године, а сачињен од француског, британског и америчког сектора) припадао је Западној Немачкој. Исте године совјетски сектор постаје Источни Берлин. Године 1961. Источна Немачка је подигла Берлински зид који је и физички раздвајао Источни и Западни Берлин, тј. Источну и Западну Немачку. Овај зид постао је симбол (индиректног) сукоба између капиталистичког запада и социјалистичког истока, који је познатији под називом Хладни рат.

18. март 1961.

Прво учешће Југославије на Песми Евровизије

Југославија са песмом „Неке давне звезде“, коју је изводила Љиљана Петровић, први пут учествује у надметању на Песми Евровизије у Кану.

14. октобар 1961.

У Гучи одржан први сабор трубача

Организован је први Драгачевски сабор трубача у Гучи. На фестивалу 1961. године учествовала су свега четири оркестра, док данас овај сабор окупља више од хиљаду учесника у програму и десетине хиљада посетилаца из земље и иностранства. Сабор је 2020. године уписан на листу нематеријалног културног наслеђа Србије.

*

Између завршетка Другог светског рата и раних шездесетих година 20. века, када почињу организоване миграције југословенске радне снаге у иностранство, наши радници нису имали никакву подршку државе приликом запошљавања у страним земљама. Због тога су били упућени на Југословене који су већ боравили у иностранству, што је неретко била екстремно десна емиграција. Ове групе су радницима помагале приликом налажења посла, давале су им савете како да регулишу свој положај, итд.

Највећи број Југословена запослење налази у Аустрији и Западној Немачкој. Од 1.035.000 гастарбајтера, колико их је 1974. године било расуто по свету, 470.000 је било запослено у Западној Немачкој, а 170.000 у Аустрији.

Странци у Немачкој имали су права да политички делују, формирају удружења и одржавају састанке, а како је емиграција имала антикомунистичка становишта, у Западној Немачкој су је подржавали као вид притиска на Југославију у хладноратовским околностима.

Хрватска екстремно десна емиграција деловала је и политички међу југословенском радном снагом. Пропагандна активност била је развијена и одвијала се путем летака и часописа, који су се делили испред фабрика и цркава или су стизали директно на кућне адресе радника. Након што Југославија мења однос према економској емиграцији и радници могу да нађу посао и регулишу статус без помоћи емиграната, поље деловања екстремно десне емиграције се сужава.

1962.

Закон о амнестији грађана на раду у иностранству
Ове године је донет Закон о амнестији југословенских грађана на раду у иностранству, којим се одлазак на рад у иностранство није више сматрао кривичним делом.

Терористичке акције на југословенске представнике у СР Немачкој
Убиством домара југословенског представништва у Мехлему почиње серија терористичких напада на југословенске представнике у СР Немачкој.

15. мај 1962.

Отварање Музеја „25. мај“
Музеј „25. мај“ био је поклон Града Београда Јосипу Брозу за његов седамдесети рођендан. Музеј је изграђен

са јасном мисијом да музеализује друштвено-политичке активности и живот тадашњег председника тако што ће сабирати, изучавати и излагати поклоне који су му даривани у Југославији и иностранству, чиме ови предмети први пут постају доступни широј јавности.

↑ Јосип Броз Тито разгледа Музеј „25. мај“ са супругом Јованком и вајаром Антуном Аугустинчићем Београд, 24. 5. 1962. | Фонд Музеја Југославије

1964.

Почетак емитовања емисије „Нашим грађанима у свијету“
Емитовање радио-емисије „Нашим грађанима у свијету“ почело је 15. фебруара 1964. године. Реализовано је по узору на емисије које је Италијанска радио-телевизија (РАИ) емитовала за своје раднике у иностранству.

Поплаве у Загребу
Након великих поплава у Загребу у јесен 1964. године радници у иностранству се окрећу радијском програму као извору информација о њиховим породицама које су у Југославији. Градоначелник Загреба путем радио-емисија обраћа се запосленима у иностранству и од њих тражи помоћ. Грађани на раду у иностранству одговарају и шаљу материјалну помоћ својим сународницима.

*
Радио је био најекономичнији и најпрактичнији вид информисања наших радника у иностранству: имали су вести о дешавањима у Југославији и свету, помоћ да се снађу у новом окружењу, уживали су у звуцима из родног краја, као што им је омогућена и интерактивна комуникација: радници су писали писма, постављали питања и наручивали песме. Програм је био хибрид социјалистичке идеје о еманципаторској и едукативној улози радија и западног конзумеристичког модела вођеног популарном музиком.

1965.

Почетак привредне реформе у Југославији
Зачиње привредна реформа која доводи до обустављања запошљавања, а затим и до отпуштања. Године 1969. око 330.000 радника било је у потрази за послом, што је за пола више него у години пре примене мера нове реформе. Зато је закључен Споразум о запошљавању југословенских радника у Аустрији, Француској и Шведској, а исте године је донет и Закон о путним исправама југословенских држављана (којим се грађанима омогућује издавање путне исправе у трајању од 10 година), Основни закон о организацији и финансирању запошљавања, као и Закон о допунама Основног закона о организацији и финансирању запошљавања.

1966.

Покретање листа „Југословенске новости“
Савезни биро за послове запошљавања, Савезни завод здравственог осигурања, Савет републичких и покрајинских заједница за запошљавање и Савет заједница за пензијско и инвалидско осигурање покрећу лист „Југословенске новости“ (касније „Новости из Југославије“) чије је издавање до 1970. године суфинансирала СР Немачка. Овај лист је излазио два пута месечно на језицима свих народа и народности.

1. јул 1966.

Брионски пленум
На Брионском пленуму Александар Лека Ранковић, дотадашњи потпредседник СФРЈ, оптужен је да је прислушкивао Јосипа Броза и Јованку Броз. Ранковић на истом пленуму даје оставку на све своје позиције. Уобичајено веровање је да је тада коначно поражена струја која је заговарала јаку централистичку државу, а чији је симбол био (или постао) управо Александар Ранковић.

↑ Четврти пленум ЦК СКЈ: у току говора Добривоја Радосављевића Бриони, 1. 7. 1966. | Фонд Музеја Југославије

*
Средином шездесетих година почињу да се оснивају клубови југословенских радника у иностранству као самоникла и спонтана појава. Први клуб отвара се 1966. године у Цириху у Швајцарској, па се по истом моделу отварају и други клубови у Минхену, Штутгарту, Западном Берлину, Келну... У њима се организују културне и забавне активности, курсеви језика, припреме за полагање возачког испита, оснивају се библиотеке и спортске секције, али се пружа и правна помоћ, услуге превоза и омогућава информисање о актуелностима у домовини. Такође, организоване су приредбе за велике празнике попут Дана жена, Дана младости и Дана Републике.

1967.

Сарадња између немачких и југословенских синдиката

Ове године успостављена је званична сарадња између немачких и југословенских синдиката и постигнут је договор о заштити и помоћи југословенским радницима запосленим у Западној Немачкој. Поред синдиката, помоћ радницима у иностранству пружају и каритативне организације у којима су радили социјални радници и правници из Југославије, али и православни и католички клер у Аустрији и Немачкој.

1968.

Студентски протести

Велике студентске протесте у Југославији покренули су студенти Универзитета у Београду 2. јуна 1968. године. Организовани су као реакција на неуспеле привредне реформе, недостатак радних места и стварање „црвене буржоазије“.

Снимљен први играни филм о гастарбајтерима

Снимљен је филм „Сунце туђег неба“ у режији Милутина Косовца. Био је то први играни филм који се експлицитно бавио тематиком југословенских гастарбајтера.

13. јул 1968.

Терористички напад на биоскоп у Београду

Хрватска екстремно десна емиграција извела је терористички напад на биоскоп „20. октобар“ у Београду, након чега почиње својеврсни рат између југословенске тајне полиције и екстремно десне емиграције.

12. октобар 1968.

Потписивање Споразума између СРН и СФРЈ

Коначни преговори између СР Немачке и СФР Југославије по питању запошљавања и социјалног осигурања југословенских грађана на привременом раду у Немачкој завршени су 12. октобра 1968. године

потписивањем Споразума којим су решени радно-правна заштита и социјална заштита радника у СРН и њихових породица, као и поступак организованог запошљавања радника из Југославије.

1969.

Културна сарадња између СФРЈ и СРН

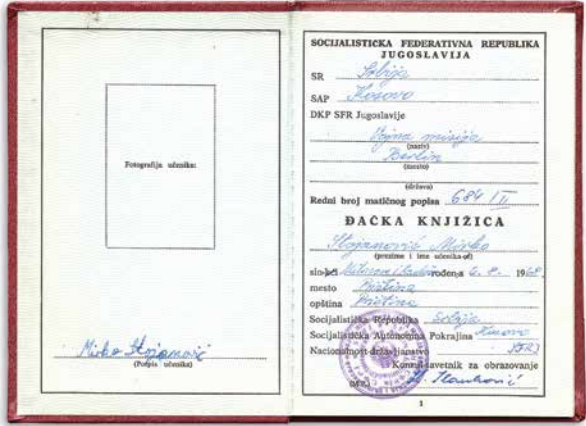
Потписан је споразум између СФРЈ и СРН о отварању културних центара. Убрзо потом шаљу се први социјални радници из Југославије и отварају прва саветовалишта за југословенске раднике у Немачкој.

↑ Филозофски факултет у току студентских демонстрација Београд, јун 1968.
Фотографисао Стеван Крагујевић | Фонд Музеја Југославије

Исте године Министарство за рад СР Немачке промовише идеју да се покрене лист намењен само страним радницима. Овај лист је основан 1972. године под називом „AD“ (ade), што је поздрав који се у Немачкој користи када се неко растаје од вољених особа или ствари. Још једна новина из 1969. године је да почиње емитовање првих ТВ емисија немачке телевизије WDR, које су биле намењене југословенским радницима, а 1970. емитована је прва емисија Радио Келна намењена југословенским радницима у СР Немачкој.

*
Југославија се у организовање школовања деце радника у иностранству укључила тек 1970. године, када се у СР Немачкој налазило око 25.000 југословенских школараца. Настава на матерњем језику требало је да омогући лакшу интеграцију деце у земљу порекла и њен школски систем након повратка. Наставници који су долазили из Југославије предавали су матерњи језик, историју и географију народа Југославије, те су заједно са децом учествовали у манифестацијама на којима су се славили југословенски државни празници.

↑ Ђачка књижица Мирка Стојановића Југословенска допунска школа | Берлин, 1979.
Фонд Музеја Југославије

1970.

Прослава Дана Републике у бечкој дворани Штадхале

Организована је приредба „Вечерас заједно“ поводом Дана Републике у бечкој дворани Штадхале. Присутно је било преко 2500 Југословена, а око 3000 радника је остало испред дворане, која није могла да прими више ниједног гледаоца.

Радио Београд и Радио Загреб отпочињу емитовање програма за југословенске раднике у иностранству

Ове емисије су емитоване сваког радног дана од 05:05 до 05:15 ујутру под називом „Добро јутро, земљаци“. Посебна емисија је емитована суботом од 22:00 до 23:00 часа и звала се „Нашим грађанима у свијету“. У емисији „Ваша пошта“, која је преношена петком увече, двадесетак стручних сарадника одговарало је на питања радника из области радно-правне заштите, царине, итд.

Отварање „девизне фабрике“ у Имотском

Свечано је пуштена у рад фабрика „Пионирка“ у Имотском, а отворило је стотинак радника миграната из села Аржано који су прикупили

↑ Потписивање споразума између СФРЈ и СРН Фотоархива Танјуга | Фонд Архива Југославије

почетни капитал од око 200.000 немачких марака. Овакве „девизне фабрике“ биле су пут до радног места у домовини: породице и рођаци радника из иностранства који су инвестирали новац су налазили послове у овим фабрикама.

Уметник Мића Поповић ствара Гвоздена

Мића Поповић у циклусу *Призори* приказује наличје отварања Југославије према свету. Он тада почиње да слика лик Гвоздена, који се првобитно појављује 1968. године у филму „Делије“, али га измешта из Југославије и шаље на привремени рад у иностранство. Глумац Данило Бата Стојковић играо је лик Гвоздена у филму, а касније је и позирао за слике из циклуса *Призори* на којима је приказана свакодневица једног гастарбајтера.

Оснивање Савеза клубова Југословена

Основан је Савез организација Југословена у иностранству, тј. Савез клубова.

1971.

Први попис у Југославији којим су обухваћени радници на привременом раду у иностранству
Пописом су први пут били обухваћени радници на привременом раду у иностранству: 671.000 радника налазила се на привременом раду у иностранству (61,2% радника било је запослено у Западној Немачкој, а 12,3% у Аустрији). Године 1973. тај број се попео на 1,1 милион.

Убиство југословенског амбасадора у Шведској

Године 1971, 7. априла, убијен је амбасадор Владимир Роловић. Овај догађај неретко се тумачи као освета екстремно десних хрватских емиграната за Вјекослава Лубурића Макса, некадашњег заповедника свих логора у НДХ, који је убијен 1969. године у Шпанији.

→ Делегати југословенских радника из Шведске полажу венац на гроб Владимира Роловића
Београд, 20. 12. 1974.
Фотоархива Танјуга | Фонд Архива Југославије

Оснивање Југолиге

Основана је Југолига (Фудбалски савез југословенских клубова) у СР Немачкој и Аустрији. Први фудбалски клубови оформљени су у фабрикама као спортске секције да би се касније из њих развила спортска друштва, а затим и фудбалски клубови југословенских грађана. На територији СР Немачке 1975. године деловало је око 150 фудбалских удружења. У Аустрији се 1980. организују прве Радничке спортске игре на којима се у пет спортова такмичило око 1700 југословенских радника.

↑ Прослава Дана младости у Штутгарту
осамдесетих година 20. века | Љубазношћу Бориса Краља

Југо, моја Југо

„Југо, моја Југо“ наслов је песме коју је 1971. године снимила Силвана Арменулић, а продуцирао је загребачки Југотон. Текст песме написала је Миленија Радовановић, гастарбајтерка у СР Немачкој. На конкурс „РТВ Ревиие“, недељног магазина београдског листа „Политика“, читаоци су одабрали да песму отпева Силвана.

1971–1973.

Самодоприноси радника из иностранства

Радници из иностранства су учествовали у 37 општина Босне и Херцеговине у разним облицима самодоприноса, а чести су били и случајеви такмичења у давању прилога. Улагања радника из иностранства била су добровољна јер је и њима било у интересу да њихова родна места напредују како би имали где да прикључе белу технику коју донесу, али и да брже стигну до завичаја.

1972.

Спречен терористички напад на Југославију

Бугојанска група, екстремно десна терористичка организација емиграната из Аустралије, улази у Југославију преко Аустрије са намером да подигне устанак против југословенских власти. Од њих деветнаест у оружаним нападима страдало је петнаест, четворица су осуђена на смрт, док је један малолетни припадник групе добио двадесетогодишњу затворску казну.

Балкански Вудсток у Бечу

У парку Аугартен у Бечу 12. августа организован је *Балкански Вудсџок* на којем се окупило преко 4000 југословенских радника на пикнику. Био је то први и највећи спонтани скуп југословенских гастарбајтера, који од тада излазе из анонимности и постају видљиви за аустријску јавност.

1973.

Нове миграционе политике Југославије

На заједничкој седници преседништва СКЈ и СФРЈ, одржаној 5. фебруара, донете су нове смернице миграционе политике Југославије које су подразумевале постепено враћање југословенских радника из иностранства у земљу порекла, као и њихово укључивање у привредни живот земље.

Нафтна криза

Узрокована ембаргом који су арапске земље извознице нафте увеле САД, Канади, Великој Британији, Холандији и Јапану због наводне подршке Израелу у нападима на Египат и Сирију у тзв. Јомкипурском рату. Ова нафтна криза доводи до тога да западноевропске земље обустављају ангажман страних радника, те се велики број наших људи враћа у Југославију.

Први штампани медији намењени гастарбајтерима

Објављено је прво посебно издање листа „Вијесник у сриједу“, који је био намењен југословенским грађанима на раду у иностранству и био посвећен само њиховим потребама. Да би што боље извештавали са терена, седиште листа пребачено је из Загреба у Франкфурт. Исте године сарајевско „Ослобођење“ почиње са издавањем посебног додатка за раднике у иностранству.

1974.

Нове девизне фабрике

Око двеста радника орочило је по 40.000 динара за градњу новог погона фабрике гума „Тигар“. Сваки радник који је уложио средства имао је предност при запошљавању према одлуци Радничког савета фабрике. Ова одлука изазвала је полемике у јавности јер се локална заједница питала да ли су радна места на продају. До краја 70-их година у Југославији је отворено око 30 „девизних фабрика“.

Отварање првих југословенско-немачких обданишта

Појављују се прва мешовита обданишта за југословенску децу у Немачкој. У Минхену је почело да ради пет таквих група за предшколску децу, по принципу да су у једној групи са два васпитача (немачким и југословенским) била заједно деца југословенске и немачке националности. Шведска такође импелементира предшколско образовање на матерњем језику у свој образовни програм.

Први албум Бијелог дугмета

Дебитантски албум групе Бијело дугме „Кад би' био бијело дугме“ издат је 18. новембра 1974. године.

1975.

Изграђена Кућа цвећа

У непосредној близини Музеја „25. мај“ подигнута је Кућа цвећа. Овај наменски простор за рад и одмор Јосипа Броза Тита 1980. године постаје његово гробно место, наводно на основу усмене жеље председника да ту буде сахрањен. Данас је Кућа цвећа део комплекса Музеја Југославије.

Булатовићев роман о гастарбајтерима награђен Ниновом наградом

Роман Миодрага Булатовић *Људи са чешири џрсиа*, који се бави југословенским мигрантима на Западу, добија Нинову награду.

Прва самостална изложба Драгутина Трумбеташа у Загребу

На овој изложби гастарбајтер и самоуки уметник Драгутин Трумбеташ презентовао је мапу графика *Гасџарбајџер*. Трумбеташ је живео у Франкфурту од 1966. до 1988. године. У то време такође је радио колаже и цртеже, бележећи на њима гастарбајтерску свакодневицу и живот у Франкфурту од шездесетих до осамдесетих година двадесетог века.

↑ Митко Чаловски, савезни секретар за информације, пушта у рад двадесетчетворочасовни програм за иностранство Београд, 18. 12. 1984. Фотоархива Танјуга | Фонд Архива Југославије

Закон о финансирању информисања југословенских гастарбајтера

Донет је Закон о финансирању информисања југословенских грађана у иностранству, као и организације слободног времена. Законом је предвиђено оснивање заједничког фонда који је требало да функционише по систему солидарности свих република и покрајина.

1976.

Расписивање народног зајма

СФРЈ је расписала народни зајам, обраћајући се пре свега радницима на привременом раду у иностранству. Сврха овог зајма била је да се прикупи што више средстава за обнову инфраструктуре у домовини.

Интеграција југословенске деце у шведско друштво

Реформа школства у Шведској захваљујући којој је образовање на матерњем језику било постављено као приоритет. Шведска држава је покривала све трошкове, али и самостално одређивала курикулуме и запошљавала учитеље из кадрова Југословена који су већ живели у Шведској, третирајући југословенске раднике и њихову децу као друштвену групу која

треба да се интегрише у шведско друштво. С друге стране, југословенске власти су приговарале да су ове асимилационе амбиције Шведске државе у сукобу са југословенском идејом о привременом боравку њених радника у иностранству.

1977.

Право на образовање на матерњем језику у ЕЕЗ
Европска економска заједница 25. јула 1977. године доноси одлуку да се свој деци мигрантима из једне у другу земљу чланицу ЕЕЗ омогући образовање на матерњем језику. Иако СФРЈ није била чланица ЕЕЗ, овом одлуком извршен је притисак на државе чланице да, у принципу, препознају деčје право на образовање на матерњем језику.

1978.

Клубови југословенских гастарбајтера
У СР Немачкој постоји 191 клуб југословенских радника, а у Швајцарској 39.

Окончана производња Фолксвагенове „бубе“ у Немачкој
Фолксваген „буба“ се производила од 1938. до 1978. године у Немачкој, када се фабрике селе у Бразил и Мексико. Последњи примерак направљен је 2003. године у Мексику. „Буба“ је имала култни статус и проглашена је за најпродаванији и најпопуларнијих модел аутомобила свих времена.

1979.

Право на образовање југословенске деце у Француској
Француска је била друга држава по бројности деце југословенских радника на привременом раду у иностранству. Ипак, то је била једина земља са великим бројем страних радника која није била заинтересована за билатералну сарадњу по питању образовања. У Француској је образовање било у потпуности финансирано од стране Југославије, па је она имала сву

слободу у одабиру наставника и курикулума. Квалитет сарадње је варирао од места до места: негде је сарадња била задовољавајућа, док је на другим местима пријављено да је југословенској деци било забрањено да пију воду са исте чесме као и други школарци.

1981.

Бригада „Братство-Јединство-Дизелдорф“ на радној акцији Београд 81
На савезној радној акцији Београд 81 међу бригадирима могла су се видети и деца југословенских радника на привременом раду у иностранству. Млади југословени из Западне Немачке као чланови бригаде „Братство-Јединство-Дизелдорф“ радили су на уређењу Савског језера и Аде Циганлије.

↑ Југословенска омладина из Западне Немачке на радној акцији Београд, 5. 8. 1981. Фотоархива Танјуга | Фонд Архива Југославије

1982.

Оснивање Меморијалног центра „Јосип Броз Тито“

У Закону о формирању ове институције као главна мисија наводи се чување успомене на Јосипа Броза Тита. Комплексна меморијална целина, која је створена на месту где је Тито живео у Београду, обухватала је 10 објеката (Улазну капију, Музеј „25. мај“, Стари музеј, Кућу цвећа, Спомен-збирку, Ловачку кућу, Билијарницу, Резиденцију, Музеј „4. јули“ и ресторан „Младост“) и парк скулптура. Сви ови објекти били су доступни посетиоцима. Центар је управљао и Родном кућом Ј. Б. Тита у Кумровцу, а касније и острвом Ванга на Брионима.

1983.

Филм о деци гастарбајтера

Редитељ Јован Ранчић снимио је филм „Маховина на асфалу“: на родитељском састанку у једној сеоској школи у Србији родитеља заправо и нема. Они су на раду у иностранству, а на родитељском састанку одмењују их бабе и деде.

1987.

Изложба Пут. Жене из Југославије у Берлину.

Отворена је изложба *Пут. Жене из Југославије у Берлину*, ауторке Босиљке Шедлих. Иницијално је постављена у Берлину, али је ова изложба касније гостовала у неколико градова Немачке и Југославије.

9. новембар 1989.

Пад Берлинског зида

Симбол поделе Европе, али и света на (капиталистички) Запад и (социјалистички) Исток, Берлински зид срушен је почетком новембра 1989. године. Капитализам и либерално демократско друштвено уређење почињу да доминирају на политичкој сцени света до те мере да неколико година касније долази до стварања теза о „крају историје“, тј. предвиђа се вечна доминација либералне демократије која је у том тренутку несумњиво била без икакве конкуренције.

3. октобар 1990.

Немачка постаје јединствена држава

Уједињене су Источна и Западне Немачка у државу која од тада носи званични назив Савезна Република Немачка.

1996.

Оснивање Музеја историје Југославије

Музеј историје Југославије је основан спајањем и уједно престанком постојања две институције: Меморијалног центра „Јосип Броз Тито“ и Музеја револуције народа и народности Југославије.

1991–2006.

Дијаспора или народ одвојен од матице

У току и након дезинтеграције југословенске федерације термин „радник на привременом раду у иностранству“ (тј. гастарбајтер) у јавној сфери бива замењен термином „дијаспора“ (расејање), који престаје да се тиче само радника на привременом раду и обухвата разне групе политичких, економских и других емиграната.

2010.

Архипелаг гастарбајтер у Музеју савремене уметности у Загребу

У Загребу је изложена инсталација *Архипелаг њасларбајтер*, која је данас део фондуса Музеја савремене уметности у Загребу. Ова инсталација у конкретном простору реконструише гастарбајтерску таванску собу Драгутина Трумбеташа у Франкфурту, у којој се налази преко 120 колажа, фотографија и цртежа, као и личних и службених докумената.

Август 2012.

Подигнут први споменик гастарбајтеру

На простору нове аутобуске станице у Томиславграду у Босни и Херцеговини августа 2012. године постављен је *Споменик дувањском њасларбајтеру* висок два метра – породични портрет на којем се на растанку грле отац,

мајка и деца. Овај споменик је израдио академски скулптор Перо Јакшић са Брача. Деценију касније, септембра 2022. године, у Прозор-Раи представљен је споменик аутора Петра Долића *Рамски њасларбајтер*. Симболично су га открили Анте Билић и Иван Сабљо, два најстарија гастарбајтера у граду.

15. децембар 2016.

Отварање изложбе Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче

Изложба *Југо, моја Југо – њасларбајтерске приче* о југословенским радницима на привременом раду у иностранству отворена је 15. децембра у Музеју Југославије у Београду.

↑ Отварање изложбе *Југо, моја Југо – гастарбајтерске приче* Музеј Југославије, Београд, Србија, 15. 12. 2016. Фотографисала Љиљана Миловановић

Једино што жалимо и ја и моја супруга је то што смо тамо остарили без деце. Оставили смо децу овде, једно са пет година, друго са седам година. Али, ето, имали смо добре родитеље, па су их васпитали врло лепо. Не знам да ли би ми боље.

Н. М. – село Кобишница, околина Неготина

Каталог
аквизиција

Прикупљање предмета наставља се и након
припреме овог каталога.

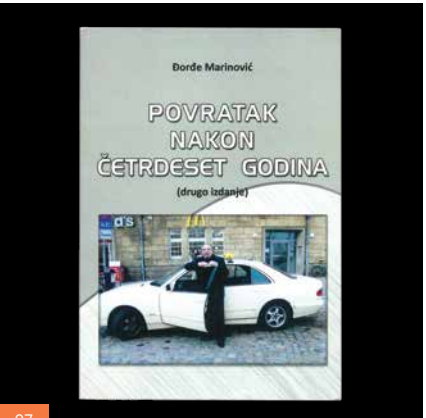
01
Платне листе, Немачка, 1972–1975.
Дародавац: Павле Бабејић, Жагубица,
Србија – Гизен, Немачка
Димензије: 16,5 × 19 цм

02
Пасош издат 1967. године, Петровац на Млави, СФР Југославија.
Први пасош Павла Бабејића са радном дозволом и визом са којим је отишао у Немачку.
Дародавац: Павле Бабејић, Жагубица, Србија – Гизен, Немачка
Димензије: 10 × 14,3 цм

03
Кофер Павла Бабејића у који је спаковао ствари када је први пут одлазио на привремени рад у Немачку, шездесете године 20. века.
Дародавац: Павле Бабејић, Жагубица, Србија – Гизен, Немачка
Димензије: 55 × 33 × 14 цм

07
Аутобиографска књига, 2014. година
Дародавац: Ђорђе Мариновић, Прахово, Србија – Билефелд, Немачка
Димензије: 14,6 × 20,7 × 1,1 цм

08
Чинија и сет кашика и виљушка, седамдесете године 20. века
Дародавац: Живка Ђорђевић, Кобишница, Србија – Салцбург, Аустрија – Хамбург, Немачка
Димензије: чинија висина 18 цм, пречник 16 цм; кашика и виљушка дужине 10,5 цм

09
Керамички бокал који су Јелена и Никола Макајић добили од газдарице из Хановера, седамдесете године 20. века.
Дародавци: Јелена и Никола Макајић, Кобишница, Србија – Хановер, Немачка
Димензије: висина 15 цм, пречник 9 цм

04
Две збирке песама: Моја истина, 2006. и За све људе доброг срца, 2014.
Збирке родољубивих песама Петра Симиног Догаревића
Дародавац: Петар Симин Догаревић, Жагубица, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: 14 × 20,5 × 1,1 цм

05
Радио, седамдесете године 20. века
Други радио који је Добривоје Трифковић купио у Немачкој
Дародавац: Добривоје Трифковић, Мачвански Прњавор, Србија – Бад Вилдунген, Немачка
Димензије: 58 × 15 × 19 цм

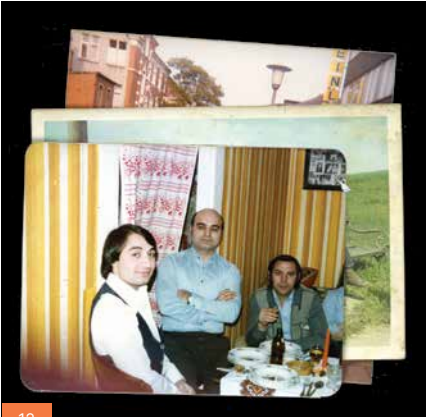
06
Сат, седамдесете године 20. века
Дародавци: Јелена и Никола Макајић, Кобишница, Србија – Хановер, Немачка
Димензије: 26 × 24 × 10 цм

10
Порцеланска ваза коју је Живка Магдић купила у Хамбургу, седамдесете године 20. века
Дародавац: Живка Магдић, Кобишница, Србија – Хамбург, Немачка
Димензије: висина 21,5 цм, пречник 10 цм

11
Приватна документа, седамдесете године 20. века
Дародавац: Јовица Станојевић, Уровица, Србија – Беч, Аустрија
Димензије: 21,5 × 28 цм

12
Приватне фотографије Јовице Станојевића
Дародавац: Јовица Станојевић, Уровица, Србија – Беч, Аустрија
Димензије: 8,5 × 8,7 цм

13

Чивилук за кључеве са термометром и сликом отварања Октоберфеста у Минхену

Сувенир, седамдесете године 20. века
Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: 28 × 26,5 цм

14

Новогодишњи украс, деведесете године 20. века

Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: 11 × 7,5 цм

15

Новогодишњи украс, деведесете године 20. века

Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: 73 × 26 × 5 цм

19

Кригла запремине 1 литар

друга половина 20. века
Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: висина 20 цм, пречник 10,5 цм

20

Украсни свећњак у облику мале баварске кригле

друга половина 20. века
Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: висина 8 цм, пречник 5,5 цм

21

Керамичка кригла

друга половина 20. века
Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: висина 13 цм, пречник 8,5 цм

16

Апарат за прављење соде (Soda Club Cool)

осамдесете године 20. века
Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: апарат 42 × 25 × 15 цм;
флаша висина 26 цм, пречник 8 цм

17

Апарат за филтер-кафу

осамдесете године 20. века (?)
Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: апарат 28,5 × 20,5 × 24,5 цм;
бокал 11 × 13 цм; поклопац висина 2,3 цм, пречник 12 цм

18

Кригла запремине 0,5 литара

друга половина 20. века
Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: висина 15,8 цм, пречник 8,5 цм

22

Керамичка кригла

друга половина 20. века
Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: висина 14 цм, пречник 10 цм

23

Керамичка кригла

друга половина 20. века
Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: висина 13 цм, пречник 8,5 цм

24

Три гоблена

друга половина 20. века
Дародавац: Лалица Симеонових,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: (1) 21,5 × 17 × 2,5 цм
(2) 25,5 × 20 × 1,5 цм
(3) 21,5 × 16,5 × 2,5 цм

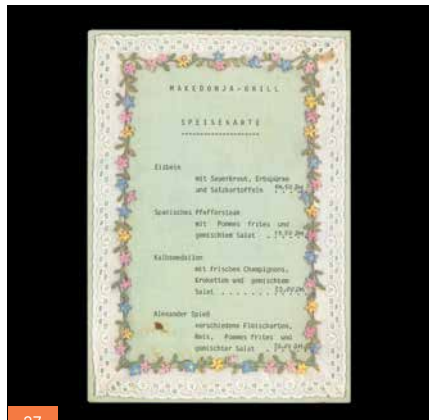
25

Хаљина са рунолистима на дугмадима
Дародавац: Лалица Симеоновић,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: 107 × 50 цм

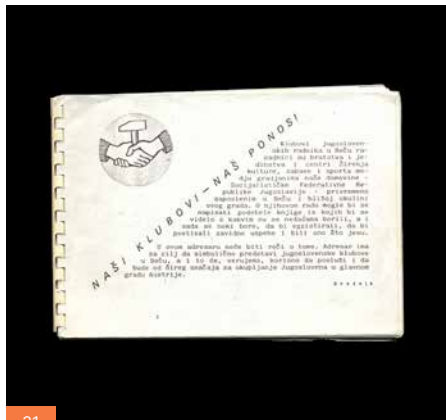
26

Костим ношен на Октоберфесту
Дародавац: Лалица Симеоновић,
Старчево, Србија – Минхен, Немачка
Димензије: сако: 77 x 47 цм
мајица: 70 × 83 цм
сукња: 70 x 40 цм

27

Јеловници из југословенског ресторана „Македонија – Грил“ у Гепингену, Немачка
осамдесете године 20. века
Дародавац: Борис Краљ, Берлин,
Немачка
Димензије: 14,7 × 21 цм

31

Адресар југословенских клубова у Бечу, Аустрија
почетак осамдесетих година 20. века
Дародавац: Братољуб Ћук, Сјеница,
Србија – Беч, Аустрија
Димензије: 21,5 × 15 цм

32

Фудбалске легитимације ФК „Војводина“ југословенског клуба „Јединство“, Беч, Аустрија
седамдесете године 20. века
Дародавац: Братољуб Ћук, Сјеница,
Србија – Беч, Аустрија
Димензије: 10,4 × 14,7 цм

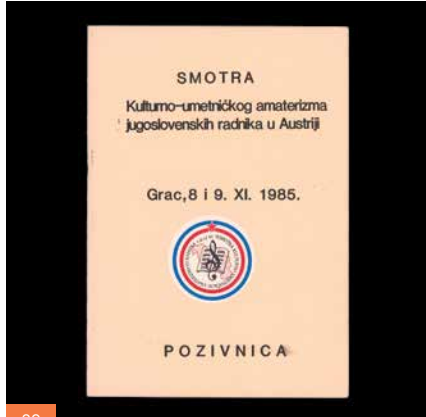
21

Четрнаест фотографија из југословенског клуба „Јединство“, Беч, Аустрија
седамдесете и осамдесете године 20. века
Дародавац: Братољуб Ћук, Сјеница,
Србија – Беч, Аустрија
Димензије: 23,8 × 18 цм

28

Програми радничких спортских игара у Бечу, Аустрија
осамдесете године 20. века
Дародавац: Братољуб Ћук, Сјеница,
Србија – Беч, Аустрија
Димензије: 10 × 21 цм

29

Позивница на фолклорну смотру
Грац, Аустрија, 1985.
Дародавац: Братољуб Ћук, Сјеница,
Србија – Беч, Аустрија
Димензије: 15 × 21 цм

30

Програми фолклорних смотри
Беч, Аустрија, 1984.
Дародавац: Братољуб Ћук, Сјеница,
Србија – Беч, Аустрија
Димензије: 14,7 × 21 цм

Издавач

Музеј Југославије, Београд

За издавача

мр Неда Кнежевић

Уредила

Александра Момчиловић-Јовановић

Сарадница на публикацији

Љубица Влаховић

Текстови

Марија Драгишић

Борис Краљ

Александра Момчиловић-Јовановић

Милош Рашић

Тијана Хајдуковић

Интервјуи

Љубомир Братић

Ридигер Росиг

Лалица Симеоновић

Сара Сопић

Братољуб Ђук

Хронологија

Љубица Влаховић

Рецензије

Ана Банић Грубишић

Милан Попадић

Редакција Музеја Југославије

Милена Драгићевић Шешић

Радмила Радић

Милан Ристовић

Дизајн, прелом и
припрема за штампу

Никола Кораћ

Фотографије музејских предмета

Гаврило Масниковић

Лектура

Десанка Сандуловић

Коректура

Миљана Чопа

Штампа

ДМД Штампарија, Београд

Тираж

300

ISBN-978-86-84811-68-6

9 788684 811686

Београд, 2023.

Може се рећи да се кроз ових десет текстова отварају бројна нова питања, чиме се трасира пут за нека будућа истраживања и изложбе о нематеријалној и материјалној култури југословенских гастарбајтера и њихових потомака. У овом зборнику веома је добро направљен баланс између сувопарне научне теорије, историјских података, сирове грађе, методолошких смерница и личних искустава и исповедних осврта. Имајући речено на уму, неоспорно је реч о драгоценом издавачком подухвату.

доц. др Ана Банић Грубишић,
виша научна сарадница Одељење за етнологију и антропологију
Филозофског факултета Универзитета у Београду

Конечно, публикација *Juio*, *moja Juio* – *iasiarbajterске* *йриче* показује и да истоимена изложба није била тек само још једна „музејска прича“, већ да је реч о значајној, веома савременој теми. Јер, темељно и континуирано истраживање „гастарбајтерске слике света“ није само питање документовања горко-слатких представа прошлости, биле оне историјске или мемоарске, критичке или носталгичне. Њеним баштињем отвара се простор за разматрање и дубље разумевање идентитетских криза нашег доба. Промене технолошких, друштвених и културних парадигми с почетка двадесет првог века довеле су до нових номадских и мигрантских искустава, не само физичких и географских, већ и симболичких и интимних. Тако ова публикација сведочи томе да се, чешиће него што претпостављамо, можемо идентификовати са гастарбајтерском културом. Нарочито онда када се уопште и нисмо померили с оне Вукове „очевине“, већ смо – што би један млађи Вуков савременик рекао – „заробили себе у туђина“.

Проф. др Милан Попадић,
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Одељење за историју уметности

Повратак радника запослених у
иностранству за новогодишње празнике
Београд, 27. 12. 1972.
Фотоархива Танјуга
Фонд Архива Југославије

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.1)"19"(082)
331.556.4(=163.3/.6)(4)"19"(082)
314.15(=163.3/.6)(4)"19"(082)

ЈУГО, моја Југо : гастарбајтерске приче : осврти, изложбе, истраживања / [уредила Александра Момчиловић-Јовановић] ; [хронологија Љубица Влаховић] ; [фотографије музејских предмета Гаврило Масниковић]. - Београд : Музеј историје Југославије, 2023 (Београд : ДМД). - 185 стр. : илустр. ; 22 × 22 cm

Текст штампан двостубачно. - Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-84811-68-6

а) Емиграције, југословенске -- Европа -- 20в -- Зборници б) Радници мигранти -- Европа -- 20в -- Зборници в) Југославија -- Друштвена историја -- 20в -- Зборници

COBISS.SR-ID 115178761